

**Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
Харківський національний університет будівництва і архітектури
Академія військово-історичних наук і козацтва
Харківський науково-дослідний інститут козацтва**

ФІЛОСОФІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

**МАТЕРІАЛИ МІСЬКОГО
МІЖВУЗІВСЬКОГО НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО СЕМІНАРУ**

**Філософські читання, присвячені Всесвітньому Дню філософії
та 130-річчю Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»**

20–21 листопада 2015 р.

УДК 101/1
ББК 87
Ф 561

Рекомендовано до друку

Вченою радою факультету інтегральної підготовки Національного технічного університету «ХПІ» (протокол № 2 від 20 жовтня 2015 р.)

Президією Академії Військово-історичних наук і козацтва ГШ СКВ (протокол № 8 від 29 жовтня 2015 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор: Тарароєв Я. В., д-р філос. наук, професор.

Заступник головного редактора: Кіпенський А. В., д-р техн. наук, професор.

Члени редакційної колегії:

Перевалова Л. В., канд. філос. наук, професор;

Петутіна О. О., канд. філос. наук, доцент;

Проценко О. П., д-р філос. наук, професор;

Чаплигін О. К., д-р філос. наук, професор;

Журавльов Ю. В., канд. техн. наук, доцент;

Євсєєв С. Є., канд. истор. наук, доцент.

Технічний редактор: Шанідзе Н. О., канд. соціол. наук, доцент.

Ф.561 **Філософія в сучасному світі:** Матеріали міського міжвузівського науково-практичного семінару, 20–21 листопада 2015 р. // Ред. кол. Я. В. Тарароєв, А. В. Кіпенський, Л. В. Перевалова [та ін.]. – Харків: «Точка». – 2015. – 129 с. – укр. та рос. мовами.

Збірник містить матеріали міського міжвузівського науково-практичного семінару присвяченого Всесвітньому дню філософії та 130-річчю Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», в яких подано стислий виклад доповідей та повідомлень його учасників. У доповідях висвітлені актуальні філософські проблеми сучасного суспільства, розвитку філософії науки і техніки, правові та соціокультурні питання української держави.

Рекомендовано для провідних науковців, викладачів, аспірантів, а також всіх, хто цікавиться філософськими проблемами сучасності.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Оргкомітет семінару може не розділяти висловлену автором позицію.

© Національний технічний університет «ХПІ», 2015.

© Видавництво «Точка», 2015.

ОНИ БЫЛИ ПЕРВЫМИ
(к 130-летию со дня основания НТУ «ХПИ»)
Л. В. Первалова, А. В. Кипенский
Национальный технический университет «ХПИ», Харьков
Академия военно-исторических наук и казачества ГШ СКВ, Харьков

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» – одно из старейших высших технических учебных заведений Украины, которое внесло достойный вклад в развитие отечественной и мировой науки, техники, культуры и высшего образования. Его 130-летняя история – это история жизни и деятельности его руководителей, которые своими делами и научными достижениями составили славу Харьковскому Политеху.

В одной статье невозможно рассказать обо всех директорах и ректорах университета, об одних написаны книги и статьи, есть воспоминания их современников, о других известно совсем немного. Но самое главное заключается в том, что все они сделали немало для развития нашего университета и для высшего образования в целом. Эта статья посвящена первым директорам Харьковского практического технологического института, впоследствии Харьковского технологического.

II половина XIX века в России характеризуется бурным развитием промышленности, транспорта, сельского хозяйства. Особенно быстро промышленность развивалась на юге Российской империи. Здесь строились промышленные предприятия, железные дороги, появлялись новые промышленные районы. Крупным промышленным центром юга России стал Харьков. Промышленность нуждалась в высококвалифицированных специалистах: инженерах, технологах, механиках. Но, к тому времени подготовкой инженерных кадров занимался только Санкт-Петербургский практический технологический институт. Именно поэтому осенью 1870 года Министерство финансов Российской империи поручило Учебному комитету Санкт-Петербургского технологического института подготовить материалы по организации нового высшего учебного заведения. 25 декабря 1870 г. из Петербурга в Харьков прибыли профессора Петербургского института И. А. Вышнеградский и Н. П. Ильин для определения условий строительства нового института.

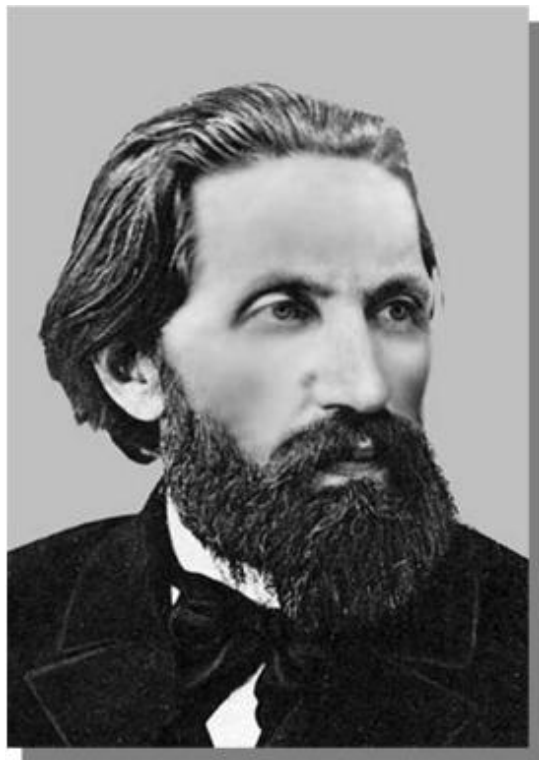
30 января 1871 года на собрании Харьковского городского общества было принято решение пожертвовать на строительство института и покупку земли 50 тысяч рублей. После этого по проекту архитектора Р. Р. Генрихсена и губернского инженера В. В. Потресова началось строительство технического института в городе Харькове.

Однако открытие института задержалось более, чем на десятилетие, это было связано с беспокойной внешней обстановкой. Только 16 апреля 1885 года царское правительство утвердило положение, в соответствии с которым в России начал функционировать Харьковский практический технологический институт (ХПТИ). Официальное открытие состоялось 15 сентября 1885 года.

Первым директором института был назначен видный ученый, талантливый организатор, блестящий педагог, воспитатель, профессор Санкт-

Петербургского технологического института **Виктор Львович Кирпичев** (с 3 июля 1885 г. по 1898 г.). Много сил и энергии пришлось потратить Виктору Львовичу для того, чтобы создать высшую техническую школу, которая станет образцом для Киевской, Томской и Рижской политеchnik.

Прежде всего, первому ректору необходимо было привести в порядок полуразрушенные корпуса института. Выполнить ремонт уже построенных корпусов и построить новые, проложить дороги и инженерно-технические сети.

Виктор Львович Кирпичев

Но главным для В. Л. Кирпичева был подбор преподавательских кадров. Он считал, что *«... движущей силой высшего учебного заведения служат таланты и знания профессоров его ...»*. За короткий срок ему удалось привлечь к работе в Харьковском технологическом институте выдающихся ученых и инженеров. Среди них такие выдающиеся математики и механики как В. А. Стеклов, К. А. Андреев, А. М. Ляпунов; Н. Н. Бекетов – основатель физической химии; К. А. Зворыкин – основоположник науки о резании металлов; Х. С. Головин – выдающийся учёный в области теории упругости и строительной механики; Д. С. Зернов и многие, многие другие. Благодаря плодотворной деятельности В. Л. Кирпичева, блестящему преподавательскому составу, Харьковский практический технологический институт становится высококлассным научным центром, важнейшей задачей которого, по мнению Виктора Львовича, является подготовка руководителей для современных промышленных предприятий. *«Высшие учебные заведения назначены для подготовки инженеров, т.е., как показывает само название, людей, способных придумывать и устраивать новое. С понятием деятельности инженера необходимо соединять требование творческой способности и созидательной дея-*

тельности, умение создавать новое. Если кто предполагает только рутинно копировать старину, тому не нужно кончать высшего учебного заведения, его деятельность будет работа ремесленника, а не инженера».

По глубокому убеждению Виктора Львовича «Инженер – есть душа технического дела, руководитель его, указывающий всем прочим участникам предприятия, что и как они должны делать для достижения наилучшего успеха. Инженер, не создающий нового, не выполняет своего назначения, хотя, может быть, его деятельность и очень полезна промышленности. Профессия инженера требует творчества».

Главный аудиторный корпус
Харьковского практического технологического института

Много сил и внимания уделял первый директор организации в институте научной библиотеки. *«Обилие в нашей библиотеке сочинений по предмету технических специальностей делает ее драгоценной для всех занимающихся техникой. ... Если на долю инженера приходится постановка какого-нибудь дела, то, прежде всего, он ищет в литературе сведения о нем, а потому полная библиотека, постепенно образующаяся при институте, будет одним из важных пособий для нашей промышленности»* – сказал В. Л. Кирпичев, отчитываясь в 1895 г. о проделанной работе.

В систему технического образования В. Л. Кирпичев внедрял идею интегрированной и многосторонней подготовки инженеров. Впервые в России при организации учебного процесса он применил новый прогрессивный подход, в котором гармонично соединились теоретическая подготовка с практическими, лабораторными занятиями и производственной практикой.

Первый прием студентов состоялся в августе 1885 года. На химическое и механическое отделения института было принято 125 человек. Плата за обуче-

ние составляла 50 рублей в год. Первый выпуск инженеров Харьковского практического технологического института состоялся в 1890 году. 19 человек получили звания инженеров-механиков, столько же – инженеров-химиков, технологов. А в 1897 году в институте уже обучалось 250 человек.

Важным в деле подготовки будущих инженеров была работа мастерских и лабораторий. Уже через год после открытия института были созданы физическая, химическая, чуть позже техническая лаборатории.

Механические мастерские

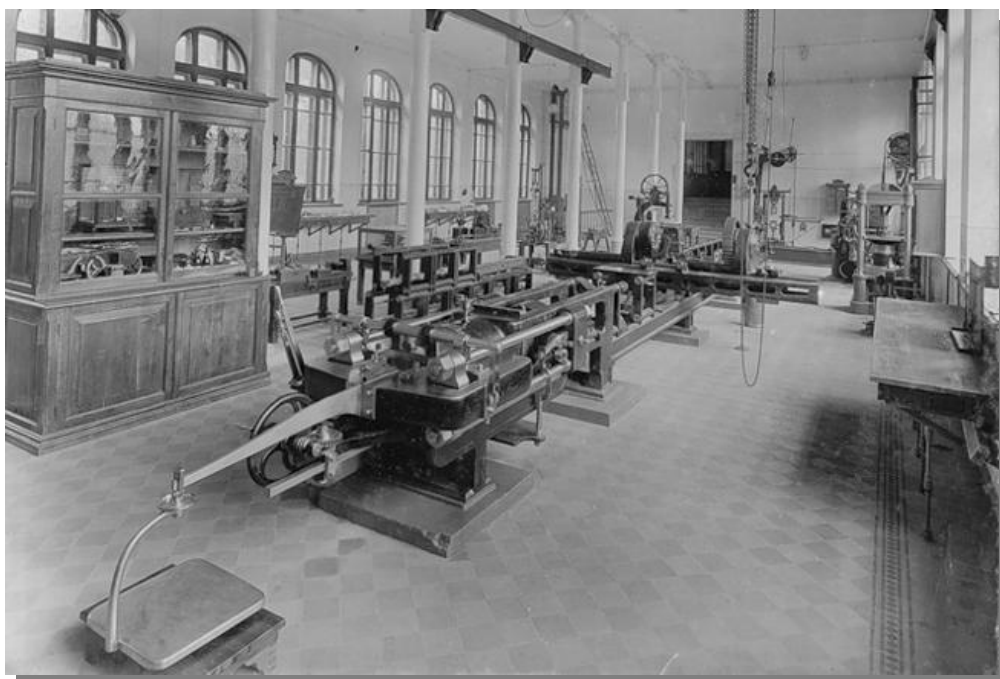
В 1889 г. построено здание химических мастерских, а в 1895 г. создана специальная лаборатория и станция по испытанию сельскохозяйственных машин, первая в Российской империи. Их целью было, с одной стороны сформировать практические навыки у будущих специалистов, а с другой – установить связь с промышленными предприятиями, обеспечить выполнение их заказов. Это был новый шаг в системе подготовки инженерных кадров не только в России, но и за рубежом. В 1895 году для подготовки рабочих в ХПТИ была открыта ремесленная школа, где начали обучать 25 человек.

В. Л. Кирпичев стремился к тому, чтобы инженеры, подготовленные в институте, были не только техническими специалистами, но и организаторами промышленного производства, учеными, способными развивать науку и технику своей страны.

Большое внимание В. Л. Кирпичев уделял преподаванию математики, считая ее основой всех наук. Он был одним из активных участников Харьковского математического общества, которое впоследствии превратилось во всемирно известный научный центр.

В. Л. Кирпичев был блестящим лектором. В институте с 1886 по 1898 год он прочитал целый ряд учебных курсов: сопротивление материалов, графиче-

ская статика, детали машин, термодинамика, теоретическая механика и др. В 1897 году в Харькове вышел учебник В. Л. Кирпичёва «Основания графической статики», а в 1898 году – его знаменитый учебник «Соппротивление материалов. Часть I. Учение о прочности построек и машин». Этот труд стал настольной книгой многих поколений студентов и инженеров. В. Л. Кирпичев – автор известных научно-педагогических работ: «Лишние неизвестные в строительной механике», «Детали машин» и др., по которым училось несколько поколений студентов и инженеров. Шестое издание книги В. Л. Кирпичёва «Беседы о механике» вышло в серии «Физико-математическое наследие» через 101 год после первого.

Механическая лаборатория по испытанию материалов

В. Л. Кирпичев стоял у истоков создания крупнейшей научной школы механики и машиностроения. Он сплотил вокруг себя единомышленников – последователей, их учеников. В деятельности научной школы В. Л. Кирпичева были реализованы такие функции как производство новых научных знаний и подготовка одаренных ученых и специалистов.

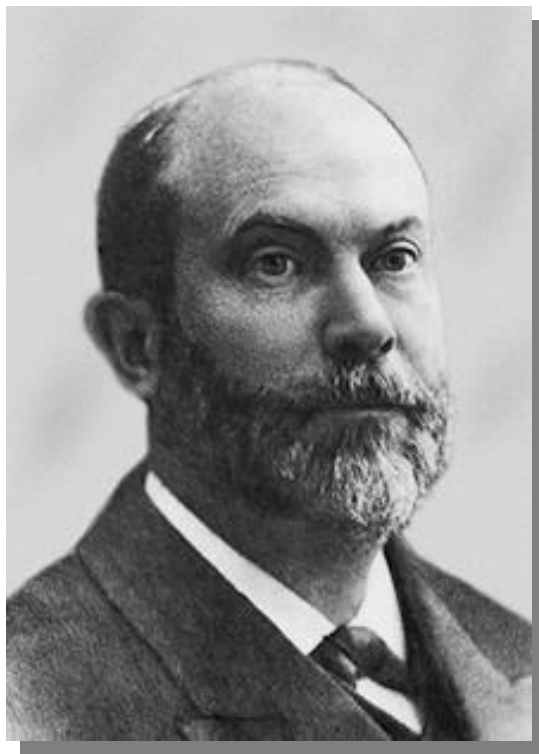
За годы руководства Харьковским институтом Виктору Львовичу удалось создать одно из лучших в стране высшее учебное заведение, обладающее прекрасными лабораториями, мастерскими, уникальными и прогрессивными учебными программами, воспитать целую плеяду учеников, подготовить несколько поколений инженеров для отечественной промышленности.

Пророчески звучат слова В. Л. Кирпичева: *«Харьковскому технологическому институту придется еще долго расширяться и развиваться, и жизнь его будет считаться не десятилетиями, а столетиями, число же выпущенных инженеров десятками и сотнями тысяч...»*.

Учитывая колоссальный опыт В. Л. Кирпичева по созданию Харьковско-

го практического технологического института, в 1898 г. он был назначен директором только что открывшегося политехнического института в Киеве.

В 1898 году Харьковский практический технологический институт был переименован в Харьковский технологический институт (ХТИ). В этом же году институту было присвоено наименование Института Императора Александра III. Директором института был назначен сподвижник Виктора Львовича Кирпичева, его последователь **Дмитрий Степанович Зернов**.

Дмитрий Степанович Зернов

Профессор Д. С. Зернов был выдающимся ученым в области механики и машиноведения, крупным организатором высшей технической школы, человеком, обладавшим уникальными дарованиями, отдавал всего себя науке и исполнению всех возложенных на него обязанностей.

Наряду с П. Л. Чебышевым, В. Л. Кирпичевым, И. А. Вышнеградским, Д. И. Менделеевым Дмитрий Степанович получил звание почетного члена Политехнического общества.

Вместе с такими выдающимися учеными и представителями промышленности, как Д. И. Менделеев, В. Л. Кирпичев, Н. И. Путилов, братья Нобель Д. С. Зернов входил в комиссию по разработке проекта расширения в России технического образования.

Дмитрий Степанович Зернов продолжает подбор высококвалифицированных кадров для работы в ХТИ. Среди приглашенных преподавателей профессор Н. Д. Пильчиков, которого называли «Украинским Теслой»; будущие заслуженные деятели науки и техники П. П. Копняев, Г. Ф. Бураков, Н. Н. Евдокимов; ректора В. П. Алексеевский, П. П. Пятницкий; Заслуженный деятель науки и техники, академик В. Ф. Левитский; член-корреспондент АН УССР

М. Д. Зуев; попечитель Харьковского учебного округа Ю. С. Цауне; профессора В. Э. Тир, М. А. Воскресенский и многие другие.

В 1901 г. Д. С. Зернов для проведения лабораторных занятий по сопротивлению материалов пригласил Г. Ф. Проскуру, в дальнейшем известного ученого в области гидромеханики, гидромашиностроения и авиации, члена Президиума и Председателя отделения технических наук АН Украины. В ХТИ начинает преподавать Д. А. Граве, который впоследствии создаст первую отечественную алгебраическую школу, станет почетным членом АН СССР (1929), первым математиком, ставшим академиком АН Украины.

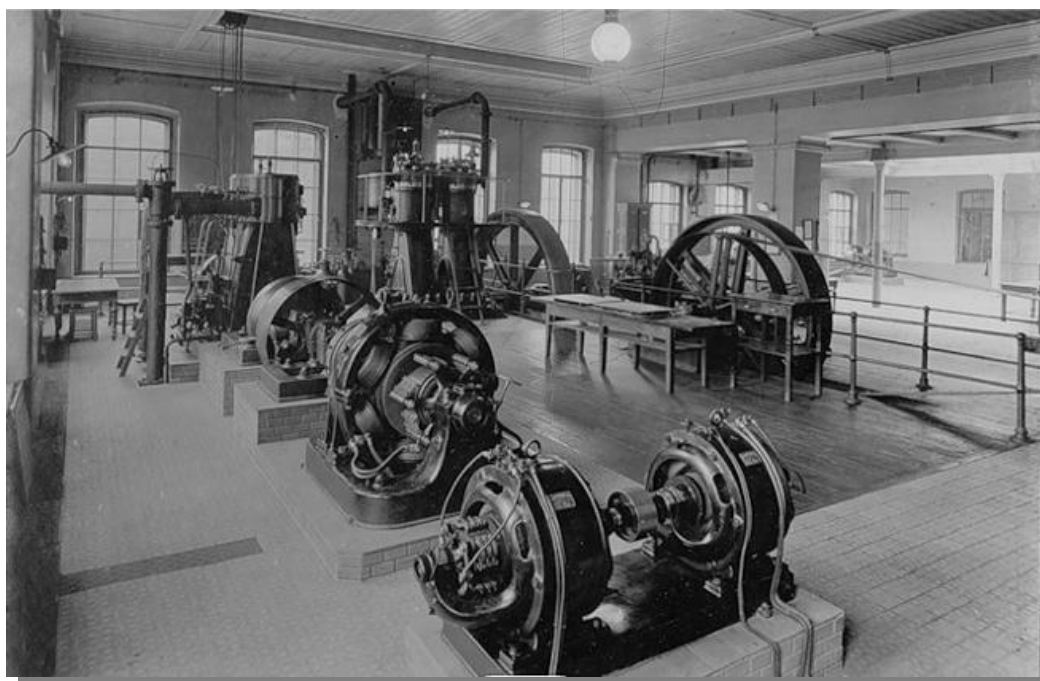
Выпускник Харьковского технологического института И. А. Красуский, работавший сначала адъюнкт-профессором, а затем профессором по химической технологии, в дальнейшем стал ректором ХТИ. Он возглавлял Всеукраинскую ассоциацию инженеров, был директором Украинского института прикладной химии, из которого выросли Институт металлов, НИОХим и Углекислотный институт.

Курсы лекций по аналитической и теоретической механике в ХТИ вел В. А. Стеклов, ученик А. М. Ляпунова. По предложению В. А. Стеклова вместо так называемых «репетиций» (промежуточных экзаменов) в ХТИ впервые в России были введены практические занятия, на которых решались задачи, иллюстрирующие теорию. Продолжали работать в ХТИ В. И. Альбицкий, А. И. Предтеченский, И. М. Пономарев, П. М. Мухачев; Г. А. Латышев (секретарь учебного комитета), А. В. Гречанинов; В. А. Гемилиан, А. П. Лидов, Н. А. Чернай, М. И. Ловцов, А. Н. Бекетов и другие.

С 1898 по 1903 год профессор Д. С. Зернов был председателем Южно-Русского общества технологов и председателем постоянной комиссии по техническому образованию при попечителе Харьковского учебного округа. Библиотека ХТИ была самой большой в Украине по числу томов и названий технического направления. В 1902 г. при ХТИ было организовано студенческое техническое общество, работу в котором возглавил профессор Д. С. Зернов. Если в 1902 г. количество студентов – членов общества было 189, то уже на следующий год их насчитывалось 232. Научное общество организовывало экскурсии на предприятия Екатеринослава, Москвы, Грозного, Баку. Издавался и собственный сборник. Перед студентами – членами технического общества выступали ведущие профессора и преподаватели.

Количество студентов постоянно росло, в 1903 году их было уже 1025 человек. В связи с увеличением контингента студентов (на 1 курсе 300 человек) был оборудован новый корпус, в 1902 году закончены и приспособлены к занятиям пристройки физической, химической и технической лабораторий. В 1901 г. особая комиссия из преподавателей института под председательством директора Д. С. Зернова разработала проект инженерно-механического корпуса для помещения в нем ряда лабораторий: механической, гидравлической и по испытанию частей машин. В 1901 г. заработала институтская электростанция, была оказана помощь в создании столовой для бедных студентов. Н. Е. Жуковский, возглавляя комиссию по приему выпускных экзаменов в 1902 г., отметил высокое качество подготовки специалистов.

Важнейшей особенностью российских технических вузов являлся упор на механические дисциплины, потому что механика является основой многих технических специальностей. Д. С. Зернов активно занимался подготовкой и изданием научно-педагогических трудов по сопротивлению материалов, прикладной механике, термодинамике, теории паровых машин, а также атласов к построению паровых машин и чертежей по прикладной механике. Издание этих курсов оказали исключительно большое влияние на весь ход разработки научных основ машиностроения. Выдающийся учебник Д. С. Зернова «Прикладная механика» многократно переиздавался и был настольной книгой для нескольких поколений отечественных инженеров-машиностроителей.

Электрическая станция

Д. С. Зернов заведовал механической лабораторией ХТИ, которая на тот момент была лучшей в России. В лаборатории научно-исследовательской деятельностью занимались как преподаватели, так и студенты института.

Огромное внимание Д. С. Зернов уделял преподаванию физики. По его мнению: *«Основательное и ясное знание физики является самой надежной основой высшего технического образования. Одно книжное изучение его не может дать. Поэтому экспериментальные занятия студентов в лабораториях решительно необходимы»*. Важным предметом в подготовке инженеров Д. Зернов считал электротехнику: *«Электротехники должны основательно знать машиностроение. ... инженеру, избравшему своей специальностью машиностроение, становится все необходимее знание электротехники»*.

Студентами Д. С. Зернова в ХТИ были академик АН УССР и ректор ХТИ М.И. Кузнецов; ректор Одесского политехнического института и Заслуженный деятель науки и техники В. А. Добровольский; первый лектор ХТИ по двигателям внутреннего сгорания С. И. Доррер; Заслуженный деятель нау-

ки и техники Н. Н. Рождественский; автор проектов более ста двадцати зданий А. М. Гинзбург; помощник директора ХТИ и заслуженный профессор Я. В. Столяров и др.

Д. С. Зернов трижды восстанавливал в ХТИ революционера Л. Б. Красина, будущего наркома путей сообщения, первого наркома внешней торговли СССР. Выпускник ХТИ Г. А. Ботезат в 1911 году в Сорбонне защитил первую в области авиации докторскую диссертацию по исследованию устойчивости аэроплана, создал первый вертолёт, успешно совершивший управляемый полёт, рассчитал траекторию полета на Луну, позже использованную при разработке проекта «Аполло».

Для оказания помощи в формировании научно-педагогического состава новым высшим техническим учебным заведениям Российской империи, из ХТИ был направлен целый ряд видных ученых и специалистов. В 1899 г. Томский технологический институт возглавил секретарь учебного комитета ХТИ Е. Л. Зубашев. В Томском институте работали преподаватели и сотрудники ХТИ Н. И. Карташов, И. И. Бобарыков, А. Э. Сабек, А. В. Угаров, А. А. Потеня, Г. Л. Тираспольский, Д. П. Турбаба, В. Н. Джонс и др. К. А. Зворыкин стал первым деканом механического отделения, а затем директором Киевского политехнического института. Преподаватели ХТИ В. Ф. Тимофеев и И. Д. Жуков были директорами КПИ, К. Г. Шиндлер – деканом сельскохозяйственного и механического отделений КПИ. К. А. Андреев стал деканом физико-математического факультета Московского университета. Профессор В. С. Кнаббе основал в 1902 году Одесскую школу мукомолов. Изобретатель прообраза современного телевизора А. А. Полумордвинов участвовал в создании Казанского соединенного промышленного училища, с которого берёт свое начало Казанский национальный исследовательский технологический университет.

Д. С. Зернов активно способствовал продолжению учебы Л. М. Мациевичем, который был выслан в Севастополь за организацию первой политической украинской партии в Российской империи. «Украинский Икар» Л. М. Мациевич стал автором 14 проектов подводных лодок, одного из первых гидропланов и первого в мире авианосца. Выдающийся деятель украинской культуры Г. М. Хоткевич, представивший дипломный проект с опередившей время идеей установки четырехтактного дизеля на паровоз, стал основателем первого самостоятельного украинского театра в ХТИ. Профессор А. К. Погорелко был избран Харьковским городским головой.

Невозможно охватить весь спектр влияния профессора Д. С. Зернова на воспитание кадров для развития высшего инженерного образования. Он активно способствовал устройству на работу в Екатеринославское высшее горное училище Владимира Матвеевича Маковского, который в 1899 г. за участие в революционном движении был выслан в Грозный. В дальнейшем Владимир Матвеевич Маковский был ректором Днепропетровского горного института (предшественника Национального горного университета и Национальной металлургической академии Украины), организатором кафедры турбостроения в Харьковском машиностроительном институте и первой в Советском Союзе

газотурбинной лаборатории.

В 1902 г. директор Санкт-Петербургского технологического института (СПТИ) Х.С. Головин был назначен попечителем Санкт-Петербургского учебного округа, а директором и профессором СПТИ назначается Дмитрий Степанович Зернов.

Первым выборным директором Харьковского технологического института становится **Петр Матвеевич Мухачев** (1905–1915 гг.). Видный ученый, основатель научной школы паровозостроения.

Петр Матвеевич Мухачев

Петр Матвеевич Мухачев родился в Петербурге, в 1885 году окончил Петербургский практический технологический институт. После окончания института П. М. Мухачев был направлен в Пермскую губернию, где работал механиком на Нижне-Тагильском заводе П. П. Демидова. Параллельно с 1884 года он преподавал механику в Нижне-Тагильском реальном училище. В 1887 году П. М. Мухачев переезжает в Харьков, где он был принят на должность преподавателя черчения Харьковского технологического института.

В 1888 году П. М. Мухачев был направлен за границу знакомства с организацией производства на заводах Германии, Франции, Англии, Бельгии, Швейцарии. В 1890 году он командирован в Западную Европу для изучения паровозостроения.

С 1895 года П. М. Мухачев состоял профессором на кафедре прикладной механики ХТИ, где читал курсы лекций по теории и устройству паровозов, «Заводские машины и гидротехнические сооружения». В 1896 году он был назначен и.о. директора Харьковского технологического института. С 1899 по 1902 год и в 1904 году исполнял обязанности секретаря учебного комитета ХТИ.

В 1907 году П. М. Мухачев представлял ХТИ на XV совещательном съезде инженеров службы подвижного состава и тяги.

В течение 40 лет П. М. Мухачев возглавлял в институте кафедру паровозостроения (1895–1935). Кроме того, он был председателем учебного и хозяйственного комитетов ХТИ (1912 году). Одновременно П. М. Мухачев заведовал музеем Харьковского технологического института (1896–1914 гг.), при его активном участии музей был приведен в порядок, составлены каталоги музейных ценностей.

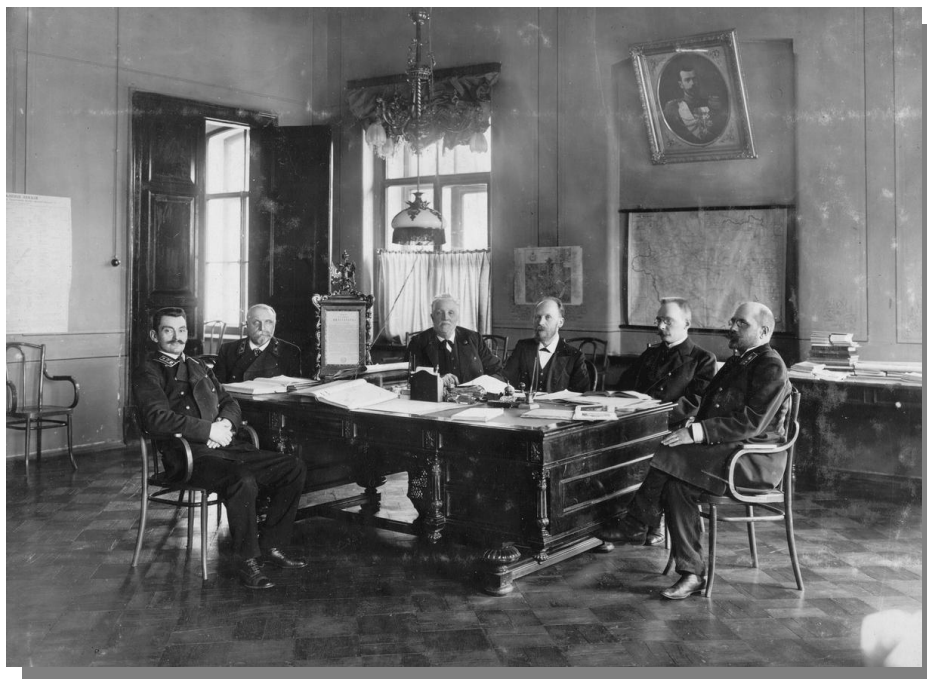

Музей ХТИ

На посту директора института Петр Матвеевич большое внимание уделял формированию учебных планов и расширению учебных дисциплин. С 1905 по 1910 годы в учебные планы были включены такие предметы как металлография, строительное искусство и архитектура, методы испытания материалов, паровые турбины, двигатели внутреннего сгорания, воздухоплавание и другие. Значительно расширен курс металлургии.

П. М. Мухачев выступает за усиление преподавания иностранных языков: *«Немецкие, французские, английские инженеры обладают чрезвычайно обширную литературу по всевозможным отраслям техники ... Отсюда вытекает для каждого образованного русского техника необходимость знать, по крайней мере, один иностранный язык»*. По его мнению, преподавание иностранных языков особенно важно на старших курсах, когда студенты начинают заниматься проектированием, которое требует самостоятельных занятий. Особенно актуальным до сегодняшнего дня является его предложение – преподавать иностранные языки самим профессорам, знающими, как правило, два языка, обладающими знаниями своих предметов и свободно владеющими специальной терминологией.

Выступая на торжественном заседании, посвященном 25-летию Харьковского технологического института П. М. Мухачев подчеркнул важность соединения теоретических знаний студентов с практической деятельностью: *«Было бы излишне доказывать важность и необходимость лабораторных работ в деле преподавания прикладных наук в настоящее время, когда все технические учебные заведения всюду, где только представляется возможным, пополняют и даже заменяют книжное изучение наглядным языком практики и лабораторных занятий».*

В кабинете директора Харьковского технологического института

С 1903 года по инициативе профессора Н. Д. Пильчикова в институте начинают издавать «Известия Харьковского Технологического Института». Петр Матвеевич Мухачев считал, что издание «Известий» *«представляет значительный интерес, как для истории учебного заведения, так и явилось отражением постепенного расширения его деятельности и его влияния на развитие южнорусской техники».* С 1903 г. по 1910 г. было издано 5 томов «Известий», 4 тома профессор Н. Д. Пильчиков редактировал лично, а 5-ый том – профессор И. А. Красуский.

Петр Матвеевич очень внимательно относился к нуждам студентов. Ему удалось найти компромисс со студенческим союзом во время революционных выступлений 1905–1907 гг.

Крупный ученый, он оставил огромное научное наследие, где описал процессы и конструкции разнообразных машин и механизмов своей эпохи. Его перу принадлежат капитальные труды «Теория и конструкция паровозов обыкновенных ширококолейных дорог», «Молоты и ковочные прессы», «Прокатные станы», «Паровые машины и паровые котлы» и др. В научной библиотеке НТУ «ХПИ» хранятся многочисленные труды П. М. Мухачева.

В 1915 г. директором Харьковского технологического института был назначен **Иван Павлович Осипов** – выдающийся отечественный ученый-химик, заслуженный профессор. Его деятельность на посту директора ХТИ пришлась на тяжелые годы Первой мировой войны, революции и гражданской войны.

После окончания физико-химического отделения физико-математического факультета Харьковского университета И. П. Осипов получил степень кандидата физико-химическим наук и был назначен внештатным лаборантом университетской химической лаборатории. В 1893 году он защитил докторскую диссертацию, получил степень доктора и звание профессора.

Иван Павлович Осипов

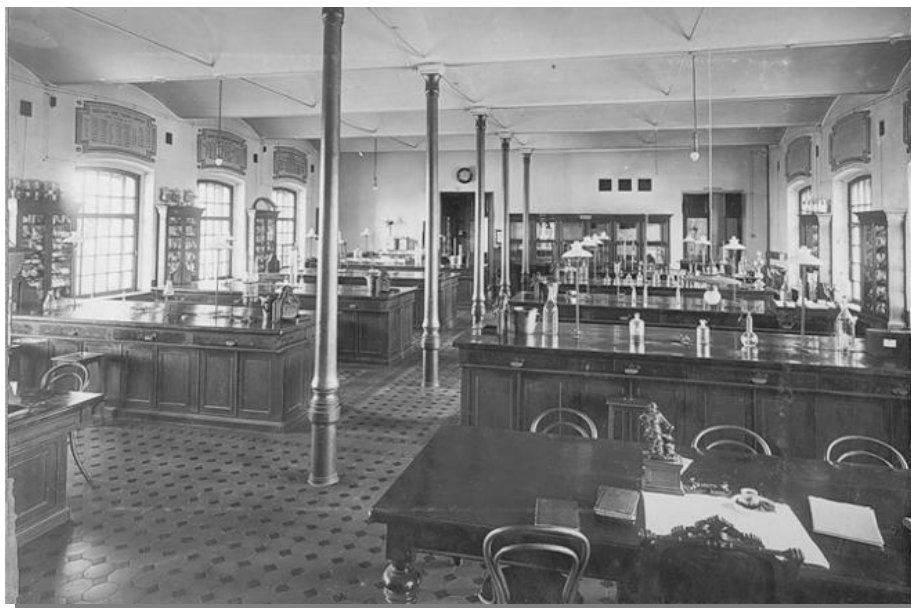
В 1906 году И. П. Осипова пригласили на работу в ХТИ на должность профессора органической химии, и одновременно ему было поручено заведовать химической лабораторией. В ХТИ Иван Павлович читает курсы лекции органической и неорганической химии, аналитическую и физическую химии. В эти годы он продолжает читать лекции по химии и в других учебных заведениях Харькова: для вольнослушателей и студентов медицинского факультета Харьковского университета; на Женских курсах при обществе трудящихся женщин в Харьковском женском медицинском институте. Все это способствовало подготовке высокообразованных ученых, инженерно-технических и медицинских специалистов для потребностей страны.

С целью изучения постановки преподавания химии И. П. Осипов был командирован от института на Международную выставку в Брюссель, в города Росток, Бонн, Киль, Амстердам.

Избрание директором ХТИ поставило перед Иваном Павловичем новые задачи. Необходимо было решать вопросы финансирования института, улуч-

шения материального положения сотрудников и студентов, отсрочки от военного призыва и т.д. Для решения вопросов военной тематики в институте создается Военно-техническая комиссия. Механическую лабораторию и ее мастерские переоборудуют для потребностей военного времени.

В связи с тем, что огромное количество мужчин было мобилизовано в армию, И. П. Осипов выступает инициатором создания в Харькове женского высшего технического учебного заведения. Осенью 1916 года был открыт Харьковский женский политехнический институт, и Иван Павлович был назначен его директором. Занятия проводились на базе ХТИ.

Химическая лаборатория

Обострение социально-политической и экономической ситуации в стране, революционные события, гражданская война не давали институту возможность нормально функционировать. Большевистские реквизиции, занятие корпусов под немецкие казармы, больницу, штаб еще более ухудшили положение института. И. П. Осипов прилагал титанические усилия для обеспечения работы института. Это не могло не сказаться на состоянии здоровья ученого. 4 ноября 1918 г. Ивана Павловича не стало.

И. П. Осипов внес значительный вклад в развитие теоретической, неорганической, органической, физической, аналитической химии. Он занимался вопросами фармакологии и судебной экспертизы. Известны его работы по истории химии и истории отечественной высшей школы. Творческое наследие И. П. Осипова насчитывает 217 научных трудов, переводов, лекций, рецензий и т.д. В библиотеке НТУ «ХПИ» хранятся издания с автографом ученого.

Оценивая вклад первых директоров Харьковского практического технологического института, Леонид Леонидович Товажнянский сказал: *«Они были первыми, на их долю пришлось масштабное строительство, создание учебных корпусов, лабораторий, мастерских, их оснащение; развитие новых учебных и научных направлений, выпуск книг по специальным и общеобразовательным*

дисциплінам. Вони старались вистроить систему, допомагающую студенту в самостійному творчеському пошуку і поощряющую подобные устремления. Вони понимали, что только такой путь оставляет надежду вырастить человека, способного искать ответы на вопросы будущего».

Традиції, сложившись в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» за 130 років, продовжують і розвивають десятки його вихованців. Багато з них возглавляють наукові школи, керують навчальними і науковими колективами університету. Всі вони своїм творчеським трудом сприяють підвищенню ефективності навчального процесу в сучасних умовах, охотно діляться своїми знаннями і досвідом з студентами з метою підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

Сьогодні можна з впевненістю сказати – те, що було закладено першими керівниками ХПІ, дозволило йому оказувати суттєвий вплив на розвиток більшості галузей вітчизняної економіки, забезпечувати своїм випускникам сучасний рівень теоретичних знань і практичних навичок, ефективно виконувати завдання в області освіти, науки і промисловості.

КОЗАЧЧИНА У ТВОРЧОСТІ ІЛІ РЕПІНА

О. О. Петуїна

*Національний технічний університет «ХПІ», Харків
Академія військово-історических наук і козацества ГШ СКВ, Харків*

Протягом усього життя славетного І. Рєпіна (1844–1930) козацщина не тільки хвилювала його творчу фантазію, а й надавала невичерпний матеріал для живопису і графіки художника. Він ніколи не забував про історію рідного Чугуєва та своє походження (існує версія, що один з його предків козак Ріпа). Серед колег і друзів майстра було чимало представників української інтелігенції.

Вирішальну ж роль у розвитку саме теми козацтва в мистецтві І. Рєпіна зіграла плідна дружба з видатним українським істориком та земляком Д. Яворницьким (1855–1940), що з плином часу переросла в щирі багаторічні взаємини. Вперше вони зустрілися у 1887 р. на зборах українського земляцтва Петербурга, а приводом до знайомства й розмови став легендарний лист запорозьких козаків. І. Рєпін добре знав його текст: у Чугуєві цей лист був у міського дяка і часто зачитувався. А співучень по Академії М. Прахов у 1878 р. навіть порадив використати його як сюжетну основу для історичної картини.

Звісно, що у 1675 р. турецький султан Мухаммед IV заборонив запорозьцям походити на землі свого підданого кримського хана. У відповідь він отримав лист січовиків на чолі з кошовим І. Сірком, оригінал якого не зберігся. Історики вважають, що складання листів до ворогів з образливими жартами та висловами було своєрідною розвагою для запорозьців, але навряд чи їх надсилали за адресою, бо дипломатичне листування тих часів відбувалося латинською мовою із додержанням усіх вимог етикету. Лист-відповідь в усіх існуючих варіантах – це літературний твір, а не документ, проте він відтворював дух епохи українського

лицарства Нового часу.

Ідею художника – увічнити запорожців на полотні – гаряче підтримав М. Костомаров, що вивчав козаччину. Саме він розробив для І. Рєпіна та ще зовсім молодого живописця В. Серова маршрут на Запоріжжя 1880 р., щоб майстер на власні очі побачив місця Січі (о. Хортицю, Каплунівку, Покровське, Грушівку, Старі Кодики), зібрав матеріали та зробив ескізи. Один із них через 10 років був використаний в картині «Козак в степу», що нині прикрашає колекцію Харківського художнього музею. Її перший задум – козацька варта для застороги раптового набігу ворогів – залишився без змін, але більш досконалим та емоційним став пейзаж, у котрому виявилась майстерність Рєпіна-плєнериста, а головне – його відчуття тенденцій живопису, бо саме у пейзажі формувалися новації тогочасного європейського образотворчого мистецтва.

Відомий факт: на початку роботи над знаменитими «Запорожцями» до майстерні завітав Л. Толстой і порадив перетворити вже готовий тоді етюд у велике полотно з більш значущим змістом: відображенням високих почуттів національної гідності та гордості, непереможності запорізького духу. Але для втілення такого задуму бракувало матеріалів і знань з історії козаччини. Саме тоді на допомогу прийшов Д. Яворницький – справжній знавець, «душа Запоріжжя», як називав його І. Рєпін. Учений запропонував художнику нові маршрути 1888–1889 рр., а також наукові дослідження, фотографії, власну колекцію старожитностей козацької доби. Він навіть приводив до майстерні своїх земляків, що позували митцю. Були серед них і спільні знайомі: художники – Я. Цюнглинський, М. Кузнецов, П. Мартинович; письменник В. Гіляровський, колекціонери української старовини В. Тарновський і К. Алексєєв, генерал М. Драгоміров, професор Петербурзької консерваторії А. Рубець. Д. Яворницький пишався і власною присутністю серед героїв картини в образі писаря. За спогадами К. Чуковського, в альбомах І. Рєпіна було кілька сотень ескізів, що використані не тільки у різних варіантах «Запорожців», а й інших роботах з козацької тематики.

У 1888 р. в Петербурзі була видана книга Д. Яворницького «Запорожье в остатках старины и преданиях народа», ілюстрована І. Рєпіним. Сам же художник у каталогах своїх живописних робіт вказував, що познайомитися з історією Січі можна по «Нарисам з історії запорозьких козаків і Новоросійського краю» Д. Яворницького. За проханням останнього майстер надіслав кілька малюнків з життя запорожців для історичного музею Катеринослава.

Результатом емоційного переосмислення теми та натхненої праці І. Рєпіна, що тривала понад 20 років, стали декілька варіантів знаменитої картини «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», кожен з яких відрізняється оригінальністю багатофігурної композиції, колоритом, кількістю і характерами персонажів, розмірами полотна. Але всі вони по-своєму виражають менталітет і дух нації, до всіх можна ужити вже крилатий вислів «живописна енциклопедія сміху».

Найвідоміший варіант картини 1880–1891 рр. належить Російському музею у Санкт-Петербурзі. Саме йому присвячена величезна література фахівців. Другий (1889–1896) – з 1932 р. знаходиться у Харкові. Як зауважують мистецтвознавці: «На відміну від петербурзького варіанту з його досить академічною, урівноваженою композицією з горизонтально-фризовою ритмікою, харківській

картині притаманне жанрово-романтичне звучання, більш емоційний підхід до вирішення історичної теми» [2, с. 4]. Глядач ніби бере безпосередню участь у написанні листа та обговоренні тексту, бо автор залишив для нього місце за столом. Є ще одна особливість цієї картини – постать козака, що не сміється; може саме йому доведеться доставляти цього листа грізному адресатові. У роки існування СРСР цей варіант картини майже не репродукувався. Але існують ще два ескізи. Один із них 1880–1893 рр. І. Рєпін спочатку подарував Д. Яворницькому, який називав його своїм «найдорожчим скарбом», потім ця робота була придбана П. Третьяковим для його галереї. Сам художник відзначав, що ця «перша композиція конкурує з картиною цільністю та експресією» [4, с. 35], а фахівці вважають, що за майстерністю виконання і завершеністю загального задуму її можна вважати повноцінним варіантом картини. Другий ескіз сер. 1880-х рр. – у Національному художньому музеї Білорусі (Мінськ). Можна з упевненістю стверджувати, що за глибиною втілення історичної теми і рівнем її наукової та художньої розробки всі варіанти належать до кращих зразків історичного живопису реалізму XIX ст.

Твори І. Рєпіна з козацької тематики першої третини XX ст., на жаль, не завжди позитивно оцінюються фахівцями, що передусім звертають увагу на вік і хвороби художника. Але великий майстер тонко відчував нові часи і прагнув до іншого зображення живого реального життя України в усьому його розмаїтті, в тому числі й історичному жанрі, з певною переробкою національно-фольклорних основ, а головне – використанням досягнень європейського живопису. Це був вже не той передвижницький реалізм з його зовнішнім, іноді показовим етнографізмом та викриттям соціального зла, поглядом на народ з позицій страждань і потерпань. В творчості Рєпіна XX ст. відчутні впливи імпресіонізму, символізму та модерну з їх зображально-виражальними можливостями, новою художньою мовою.

Серед провідних історичних тем цього періоду була Гайдамаччина – національно-визвольний і суспільно-політичний рух на Правобережній Україні XVIII ст., що об'єднав широкі верства населення, в свідомості якого жили козацькі чесноти свободи, рівності та братерства. Зрештою цей рух вилився у грандіозне повстання – Коліївщину. У 1902 р. на 30-й пересувній художній виставці був представлений ескіз історичного портрету «Гайдамака». Може, саме у такому героїчному образі художник бачив ватажка народного бунту, перш за все М. Залізняка. Ще раніше, у 1898 р., І. Рєпін працював над «Роздачею зброї гайдамакам». Особливо його приваблювала історія «свячених ножів», так званої «залізної тарані», бо зброя, окроплена святою водою архімандритом М. Значко-Яворським – членом Новгород-Сіверського патріотичного гуртка, була тайно перевезена до повстанців возами, прикритими сушеною рибою. І. Рєпін звернувся до Д. Яворницького, в колекції якого було дві такі «тарані» – саморобні ножі з уламків коси на товстій дерев'яній колоді. Художник перекомпував усю композицію, щоб «тарань мала більше значення». Цей ескіз згодом опинився у Швеції. Тільки у 1917 р. картина з остаточною назвою «Гайдамаки на Умані готують зброю» була представлена на 46-й пересувній виставці. Її сюжетом послужили події 1768 р., коли під Уманню сталася роздача «священних ножів»

ЗАПОРОЖЦІ ПИШУТЬ ЛИСТА ТУРЕЦЬКОМУ СУЛТАНОВІ

Варіант картини 1880–1891

Варіант картини 1889–1896

Ескіз 1880–1893

Ескіз середини 1880-х рр.

гайдамакам, очолюваним М. Залізнякам та І. Гонтою. Під час досліджень і реставрації картини, що зараз знаходиться у Москві (Державному історичному музеї), були виявлені декілька шарів авторського живопису – свідоцтво багаторічної роботи над сюжетом.

Поміж друзів І. Рєпіна був відомий майстер сцени М. Кропивницький, якому художник подарував адресу з козацькою «чайкою» та портретом актора в образі керманіча. Пізніше митець вирішив присвятити цій темі велику роботу. Так з'явилася картина «Чорноморська вольниця», що була представлена на виставці 1909 р. і вразила відвідувачів не тільки експресією, а й незвичним для живопису І. Рєпіна колоритом. Для цього історичного сюжету – козацького походу до берегів Туреччини бурхливим Чорним морем – Д. Яворницький навіть знайшов морський запорозький малиновий прапор, який скопіював для роботи батька син художника Юрій.

Наприкінці 1926 р. І. Рєпін повідомив Д. Яворницькому про новий творчий задум – картину «Гопак». Він знову поринув у свої дорожні альбоми ескізів по місцях Січі майже 40-річної давнини, перечитав книги про Запоріжжя власної бібліотеки, збірки українських народних пісень, слухав по радіо «милих земляків-українців». Згадав, як і сам танцював гопака разом із славетними акторами М. Заньковецькою та М. Садовським на одному із «збіговиськ» української громади Петербурга.

Д. Яворницький надіслав художнику свою роботу «Дві подорожі в Запорізьку Січ монаха Яценка-Зеленського», альбом «Дніпрові пороги», козацький прапор, а також фотографії дніпровських лоцманів – нащадків запорожців. При цьому зауважив: «Щоб малювати таку картину, як запорозький гопак <...> треба пірнути в світлі води Дніпра, пронестися через шумливі й грізні пороги стрілою, потім пройтися пішки до Січі, впасти й уклонитися матері Січі до землі» [5, с. 195]. Фотографії нових етнографічних матеріалів були надіслані митцю після наукової експедиції 1927 р.

Задача зображення на полотні танцю, який традиційно виконувався виключно чоловіками, була не простою. Але І. Рєпіну вдалося відтворити його швидкий темп з використанням віртуозних, карколомних стрибків, присядки, обертання, елементами бойових рухів, а також щирю підтримку козаків-танцюристів товаришами, що радісно посміхаються та наче вигукують «гоп» та «гей». Разом з тим вдалося показати, що гопак – танець імпровізаційний, де козаки змагаються у спритності, демонструючи силу, мужність і благородство.

Художник був захоплений «красивою та веселою» роботою, до якої, як зізнавався у листі до Д. Яворницького, «підповзав та відповзав». Навіть за чотири місяці до смерті саме в цьому радісному товаристві на фоні «веселого пейзажу» він відчував спрагу до життя та забував про хвороби.

«Гопак» став своєрідним синтезом не тільки історичного живопису і хореографії, а й музики. Танець – відлуння музики. Він – мелодійний та ритмічний звук, що став мелодійним та ритмічним рухом тіла людини, який розкриває її емоції, характер та роздуми про світ. Не випадково картина була присвячена пам'яті композитора М. Мусоргського, у «Сорочинському ярмарку» якого звучав гопак, що за задумом автора найяскравіше виражав характер українського народу.

І. Рєпін мріяв привести «Гопак» в Україну, щоб передусім показати своїм родичам. Разом з тим він запитував Д. Яворницького, чи знайдеться місце в Катеринославі для виставки картини в музеї. Але із Стокгольму, вже після смерті митця, вона вже не повернулася.

Тема козаччини не відпускала художника від себе, або він не бажав з нею розлучатися. Незламне життєлюбство І. Рєпіна, його любов до України, непохитна віра в творчий дух народу виразилися саме в козацьких сюжетах.

Література: 1. *Рєпин И. Е. Далёкое близкое / И. Е. Рєпин* – М.: Искусство, 1953. – 516 с. 2. Твори І. Ю. Рєпіна у Харківському художньому музеї: Альбом. Живопис. Графіка. – Х., 1994. – 32 с. 3. Українська художня культура / За ред. І. Ф. Ляшенка. – К.: Либідь, Наук. думка, 1996. – 416 с. 4. *Чурак Г. С. И. Рєпин: Живопись. Из собрания Государственной Третьяковской галереи. Альбом / Г. С. Чурак.* – М.: Изобр. искусство, 1987. – 48 с. 5. *Шаповал І. М. В пошуках скарбів / І. М. Шаповал.* – К.: Дніпро, 1965. – 327 с. 6. *Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків в 3 т. / Д. І. Яворницький.* – К.: Наук. думка, 1990. – Т. 2. – 560 с.

НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС И СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ

Я. В. Тарароев

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Смысл данной работы заключается в том, чтобы описать социальные трансформаций (т.е. изменения общества), в связи с развитием технологического и научно-технического прогресса, как в прошлом, так и будущем. Разумеется, эти попытки не новы, такие прогнозы уже давно стали элементами не только науки, но и искусства (начиная от романа Г. Уэллса «Машина времени», антиутопиями Хаксли и Замятина, и заканчивая современным голливудскими фильмами). Однако за последние несколько лет в развитии науки и техники разворачивается действительно фундаментальная революция, которая открывает человеку такие возможности, о которых он ещё мог только мечтать 50 лет назад. Это предаёт некие новые тенденции глобальным социальным трансформациям и открывает новые возможности в изменении социальных отношений, некоторые из которых и будут рассмотрены в данной работе.

Однако прежде чем рассматривать современный этап научно-технического прогресса необходимо указать, что он собой представляет вообще. Более подробно процесс взаимосвязи науки и техники рассмотрен в работе: [Тарароев Я.В. Две парадигмы онтологических оснований науки и техники: Антропологическое измерение // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. - К., 2012. Випуск 58 (3). – 2012. – С. 381-387], здесь же чисто схематически хотелось отметить несколько моментов.

1. Техника (как и технологии), как элемент материальной человеческой культуры появляется вместе с самим человеком и существует и развивается вместе с ним как минимум более полутора миллионов лет.

2. Наука, как элемент духовной культуры и как особый способ мышления

– теоретическое мышление, появляется в рамках культуры античной Греции. Генезис её первичных форм завершается в фигуре Аристотеля, которого можно рассматривать как первого учёного и первого автора научно-исследовательской программы, и соответственно существует немногим менее 2,5 тысяч лет.

3. Всё это время наука и техника существовали и развивались «параллельным курсом» фактически не пересекаясь (или пересекаясь очень мало), функционируя каждая в своём «сегменте» культуры и выполняя свои социальные функции. Техника всё это время главным образом носила эмпирический характер, тогда как наука – теоретический. Их стремительное сближение началось приблизительно с середины и продолжалось во второй половине XIX века, характеризуясь двумя «симметричными тенденциями»: теоретизацией техники и «эмпиризацией» или «практизацией» науки. Именно в это время возникает единый научно-технический прогресс. Этот процесс зафиксировался и в институциональных процессах – возникновении новых научных и учебных учреждений, связанных с его функционированием. В качестве примера можно привести создание в 1887 г. Имперского физико-технического института в Берлине, проводившего научные исследования в наиболее перспективных отраслях науки и техники, Харьковского практического технологического института¹ в 1885 г.

На протяжении всего XX столетия научно-технический прогресс расширялся «вширь» и «вглубь», захватывая и изменяя всё новые и новые сферы человеческого существования, влияния на которые он оказывает, прежде всего, через экономическую деятельность, связанную с производством материальных элементов культуры. Модели и описания развития и взаимодействия экономики и технологий не являются целью данной работы, они представляют отдельную научную проблему, по поводу которой существуют различные точки зрения². Все их объединяет одно: любые социокультурные трансформации своей причиной имеют изменения технологий, под которыми можно понимать операционно-методологические системы взаимодействия человека с окружающим миром и взаимодействия людей между собой. Такая точка зрения становится в настоящее время общепринятой, и рассматривается не только в философии и культурологии³, но и в смежных дисциплинах, например в политологии. Как от-

¹ С 1898 – Харьковский технологический институт, что говорит об усилении процесса теоретизации технического знания. Для иллюстрации можно привести и другие даты: Санкт-Петербургский Практический Технологический институт, ныне Санкт-Петербургский государственный технологический институт (технический университет) – 1828г., Императорское Высшее Техническое Училище, ныне Московский государственный технический университет имени Н. Э. Баумана – 1830 г., Техническая академия во Львове, ныне Львовская политехника – 1844 г., Массачусетский технологический институт и Бостонское общество естествознания, ныне Массачусетский технологический институт – 1861 г., Киевский политехнический институт – 1898 г.

² Эти точки зрения представлены Э. Тофлером, см. например: [Тофлер, Э. Третья волна, 1980. – М.: АСТ, 2010. – 784 с.], Д. Беллом, см. например: [Белл Д., Иноземцев В. Эпоха разобщенности. – М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2007, – 304 с.], А. И. Ракиным, см. например: [Ракин А. И. Информация, наука, технология в глобальных исторических изменениях. М.: ИНИОН РАН, Центр ИСТИНА, 1998. – 104 с.], С. Ю. Глазьевым, см. например: [Глазьев С. Ю., Львов Д. С., Фетисов Г. Г. Эволюция технико-экономических систем: возможности и границы централизованного регулирования. – М.: Наука, 1992. – 207 с.] и другие.

³ В культурологии подобная позиция отстаивалась В. Г. Чайлдом, Л. Уайтом и в целом школой неозволюционистов. (См. например [Уайт Л. Эволюционизм и антиэволюционизм в американской этнологической теории // Уайт Л. Избранное: Эволюция культуры / Пер. с англ. М.: РОССПЭН, 2004. – 1064 с. (Серия «Культурология. XX век»), Лынша В. А. Гордон Чайлд и американский неозволюционизм // Этнографическое обозрение. – № 5. – 2001. – С. 3–17]

мечает Дж. Фридман: «Экономические циклы с их подъёмами и спадами могут быть обусловлены спекуляциями и финансовыми манипуляциями, как это и происходило..., но надо понимать, что на глубинном уровне экономическая экспансия и сокращение экономики обусловлены демографическими факторами и *технологическими инновациями* (выделено мной – Т.Я.). [Фридман Джордж Следующие 10 лет / Фридман Дж.; пер с англ. – М.: Эксмо, 2011. – 320 с. С. 292].

Не вдаваясь в подробности и детали, которые необходимо рассматривать в более обширном труде, в данной работе укажем лишь схематически авторскую точку зрения на взаимосвязь технологий (которые реализуются через технику), и экономики, а через неё на социум и культуру в целом.

Обобщая современные данные археологии, антропологии, палеонтологии, культурологи, этнографии и других наук, изучающих общество и среду его обитания в динамическом развитии с момента появления человека, можно предложить следующую модель:

На протяжении всего человеческого существования, представляется разумным выделить и описать три модели экономико-технологической деятельности человека по обеспечению сообщества и индивидуумов ресурсами, необходимыми для жизни и деятельности:

1. Присваивающая экономика. В рамках этой деятельности человек обеспечивал себя ресурсами через охоту и собирательство, используя при этом комплекс соответствующих технологий и орудий труда. Этот период продолжался всё время существования человека, за исключением последних 10–12 тысяч лет.

2. Производительная экономика. Она появляется в результате так называемой «неолитической революции»⁴ приблизительно 10–12 тысяч лет назад и представляет собой возникновение земледелия и скотоводства. Неолитическая революция происходит независимо в нескольких регионах Земли (Ближний Восток (плодородный полумесяц), Китай, Индия, Новая Гвинея, Южная и Северная Америки) и под воздействием различных причин в разное время. Впервые земледелие и сельскохозяйственное скотоводство появляется в плодородном полумесяце (ближний Восток). Ответ на вопрос о причинах его появления должны дать, прежде всего, археологические исследования в регионах их (земледелия и скотоводства) возникновения. Особый интерес представляет район Гёбекли-Тепе. Эта территория раскопана всего на 5 %, однако уже по имеющимся данным можно сделать предположение о том, что не последнюю роль в хронологически самой первой неолитической революции в данных обстоятельствах места и времени играла духовная жизнь общества, связанная с религией⁵. Суть этой гипотезы заключается в том, что порядка 12 тыс. лет назад на территории плодородного полумесяца и малой Азии технологии охоты и собирательства достигли своего совершенства, а человеческое сообщество – равновесия с

⁴ Автором этого термина является В. Г. Чайлд, см например: V. Gordon Childe, *Man Makes Himself*. (Fourth edition, reprinted, with a new foreword by Mark Edmonds, Nottingham, UK: Spokesman Books, 2003, 244 pp.,

⁵ Подробнее см. например [К. Шмидт Они строили первые храмы. Таинственное святилище охотников каменного века. Археологические открытия в Гебекли Тепе / Клаус Шмидт; [перевод с немецкого А. С. Пашенко; примечания и послесловие Т. В. Корниенко]. – Санкт-Петербург: Алетея, 2011. – 319 с.]

природой. Это создало излишки труда (свободное время и физические силы). Эти излишки были направлены на удовлетворение духовных запросов (создание трудоёмких храмов), а сами духовные запросы⁶, а точнее возможность их удовлетворения выступили мощной социально-организационной силой, преобразующей общество и стимулируя появление новых технологий и соответствующей им техники (оседлый образ жизни, земледелие и скотоводство, строительство искусственных сооружений и зданий, производство одежды и керамики, позднее – обработка металлов и многое другое). Сельскохозяйственное производство и оседлый образ жизни существенным образом увеличивают демографию, людей становится больше, однако самого общества в современном понимании ещё не возникает. Люди живут относительно небольшими общинами, регулятором отношений между ними внутри общины и между общинами является религия и уровень коммуникаций между общинами не очень велик⁷. Одной из причин тому является форма хозяйственной деятельности, в виде натурального хозяйства. Это означает, что возникшая производительная экономика носит синкретический (не разделённый) характер, сельскохозяйственное производство ещё не отделено от ремесленной деятельности, и поэтому экономический обмен как основная форма культурной коммуникации очень невелик. Этот этап продолжается несколько тысяч лет, и в тех культурах, где было достаточно много ресурсов для дальнейшего развития общества (фактически всех, за исключением Новой Гвинеи), он переходит в новую фазу, которая ознаменуется «городской революцией»⁸.

3. Городская революция предполагает собой, прежде всего, разделение труда, т.е. отделения ремесленной от сельскохозяйственной деятельности⁹. Это приводит к появлению торговли, обособлению ремесленников и торговцев в проживании, появлению городского образа жизни, возникновению государства и права как механизмов регулирования усложнившихся общественных отношений, всех их институтов (армии, сборщиков налогов, суда, карательной системы и т.п.), денежной системы и денежной торговли, письменности и многих

⁶ Природа духовных запросов – тема отдельного исследования. В рамках данной работы можно выдвинуть предположение, что способность духовной жизни связана с символическим мышлением человека и его (такого мышления) принципиальной «неполнотой».

⁷ Разумеется в сравнении с современным обществом. В эпоху неолитической революции, в строительстве культовых сооружений в различных культурах участвовало достаточно большое количество людей. Так профессор С. Хоукинс отмечает, что в определённые периоды не менее 1000 человек одновременно работали на строительстве Стоунхенджа [*Хоукинс, Дж., Уайт, Дж. Разгадка тайны Стоунхенджа: Пер с англ. – М.: Мир, 1984. – 256 с. С.104.*], а на строительстве Гёбекле-Тепе одновременно трудилось до 500 человек. [К. Шмидт Они строили первые храмы. Таинственное святилище охотников каменного века. Археологические открытия в Гёбекли Тепе / Клаус Шмидт; [перевод с немецкого А. С. Пашенко; примечания и послесловие Т. В. Корниенко]. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2011. – 319 с.].

⁸ Этот термин так же принадлежит В. Г. Чайлду, см. например: V. Gordon Childe, *Man Makes Himself*. (Fourth edition, reprinted, with a new foreword by Mark Edmonds, Nottingham, UK: Spokesman Books, 2003. – 244 pp.,

⁹ Следует понимать, что отделение и обособление определённых видов трудовой деятельности происходит гораздо раньше, как минимум в эпоху неолита. Вероятнее всего барельефы животных на столбах в Гёбекле-Тепе выполнены профессиональными скульпторами, а каменные монолиты Стоунхенджа шлифовались профессиональными шлифовщиками. Однако эта трудовая специализация носила локальный характер, она не выступала принципом структуризации общества.

других общественных новаций, технологий и соответствующей этим технологиям техники. Можно утверждать, что городская революция приводит к принципиально иной социальной организации общества, возникли не только новые классы, но благодаря реализации принципа разделения труда этот тип общества генерирует всё новые и новые социальные группы. Особенно этот процесс ускорился с активным развитием индустрии, хотя с точки зрения рассмотренной классификации форма индустриального общества во всех его видах и модификациях являются только лишь специфической формой городского образа жизни. Спецификой современного этапа «городской революции» является слияние в единое целое науки, как методологии удовлетворения в первую очередь духовных потребностей, техники и технологий, о чём речь шла выше.

Принцип разделения труда и соответствующая ему городская революция с её новыми техниками и технологиями существенным образом прогрессивно сказались, и, продолжают сказываться на развитии человеческого общества. Это выражается в увеличении количества населения, увеличении продолжительности жизни, росте качества жизненных показателей и многом другом. Однако принцип разделения труда порождает серьёзную проблему, удовлетворительного решения которой не удалось найти за последние пять-шесть тысяч лет, т.е. с самого начала городской революции. Это проблема перераспределения произведённого и связанная с ней проблема «аккумуляции» ресурсов для последующего их «инвестирования» в развитие новых технологий. И в случае присваивающей экономики, и в случае аграрного (неолитического) общества субъект экономической деятельности (производитель) имеет непосредственный доступ к необходимому сырью, и в то же время, в рамках натурального хозяйства всё производимое им (его локальным, небольшим сообществом) потребляется. В обществе, основанном на разделении труда всего этого нет, ресурсы субъект экономической деятельности получает через обмен, и через обмен он сбывает произведённое им. Поэтому, возникает один единственный вопрос: Сколько горшков (допустим гончар) должен отдать за единицу меры пшеницы? Т.е., другими словами, как распределить оптимально, т.е. с наибольшей пользой и для общества и для индивидуумов произведённые горшки, ткань, орудия труда, пищу и прочее между членами общества и социальными группами (например, семьёй), при условии, что каждый из них (в идеале) делает что-то одно?

Ответов на этот вопрос возможно всего два, и оба реализовались в истории, и как правило в пропорции, т.е. часть произведённого регулировалась одним способом, а часть – другим.

1. Административное распределение в «ручном режиме». Оно осуществляется политической и экономической элитой в меру её представления¹⁰ о потребностях, имеющихся возможностях и необходимости концентрировать ресурсы для дальнейшего их инвестирования в какие-либо сферы человеческой деятельности. Очевидно, что такой способ распределение в той или иной степени предполагает плановый подход к развитию экономической деятельности. Этот способ распределения реализовывался во многих культурах, начиная от

¹⁰ Совокупность этих представлений можно назвать «идеологией».

культур первых «городских цивилизаций» (древний Египет, Китай, доколумбова Америка, и даже ещё раньше, в неолитических культурах, например, для строительства мегалитических культовых сооружений) и заканчивая СССР и другими социалистическими странами. В его эффективности убеждают древнеегипетские и ацтекские пирамиды, мегалитические сооружения неолитической культуры атлантического побережья, индустриальная мощь СССР и другие достижения человеческой материальной культуры. Однако у этого способа распределения есть, как минимум два недостатка:

А. При усложнении экономической деятельности, т.е. при увеличении номенклатуры производимых предметов и услуг усложняется и методы распределения, а значит и в целом управление экономической деятельностью, что приводит к «пробуксовки» экономики. Именно эта проблема явилась одной из причин кризиса советской плановой экономики. В.М. Глушков отмечает, что за 20 лет, с 1955 по 1975 номенклатура выпускаемых советской экономикой товаров возросла в 20 раз, а нагрузка на все плановые органы выросла не в 20 раз, а гораздо больше в силу того, что выросла не только их количество, но и сложность. [Глушков В. М., Валах В. Я. Что такое ОГАС? – М.: Наука, 1981 – 160 с. С. 68-69.] Ещё более усложняет проблему задача прогнозирования развития научно-технического прогресса, появление принципиально новой техники и технологий и планирование того, что этой (ещё не существующей техникой и технологией) может быть произведено в будущем.

Б. Распределение осуществляется в меру субъективного представления распределителей об общественных потребностях. В них всегда будет существовать субъективные интересы, которые принципиально нельзя нивелировать у тех, кто осуществляет распределение (поскольку они люди), и особенно в кризисных ситуациях (кризис идеологии, т.е. ситуации, когда идеологические установки противоречат реальности) субъективные интересы выходят на первое место, подменяя собой общественные интересы, что способствует не разрешению кризиса, а его углублению и расширению. Эта проблема так же явилась одной из причин кризиса и распада СССР, но это тема отдельного исследования.

2. Вторым способом распределение является рыночный механизм торговли, т.е. появление денег и обмен произведённого по формуле «товар-деньги-товар». Проблема распределения решается введением всеобщего универсального товара в виде денег и возможность производителя обменять произведённое на деньги, а затем деньги обменять на то, что для данного производителя является необходимым и что он сам не производит. Очевидно, что в качестве распределителей здесь уже выступают не администраторы (управленцы), а торговцы, которые представляют собой новую, доминирующую над остальными социальную группу (впрочем, в истории очень часто те и другие совмещались в одном лице). Торговля приобретает исключительную важность в обществе, она выполняет функцию не только распределения, но и аккумуляции, концентрации ресурсов, необходимых для дальнейшего развития техники и технологий. Распределение осуществляется рыночным механизмом – установлением равновесия между спросом и предложением. Поиск условий этого равновесия является одной из основных задач современной экономической теории. Благодаря

рыночным механизмам этот способ распределения свободен от первого недостатка первого (административного) способа распределения, он адаптируется и к увеличению номенклатуры производимых предметов и услуг, и их усложнению. Однако, несмотря на это, этот способ распределения так же имеет существенный недостаток, который способен привести (и многократно приводил) и к кризису экономической системы, и к её краху. Впрочем, этот недостаток характерен и для административного распределения (о нём было сказано чуть выше). В целом он связан с несовершенством человеческого разума и биологической природой человека. Кратко эту проблему можно назвать «проблемой концентрации и монополизации».

Её суть заключена в том, что (как уже говорилось выше), развитие экономической деятельности требует ресурсов. Ресурсы сосредотачиваются в руках распределителей. В случае административного распределения деятельность по накоплению и перераспределению ресурсов, как насущными потребностями общества, так и идеологическими установками. В ранних обществах (неолит и первые цивилизации и позднее) формой идеологии с такой функцией выступала религия, в более поздних, с рассветом науки идеология строилась на научных или квазинаучных основаниях. В этом смысле любую идеологию, в том числе и религию, можно рассматривать как модель мира и модель взаимоотношений человека и мира. Она способна была на какой-то период сформулировать приоритеты ресурсного перераспределения, однако, по мере того, как идеология «отрывалась» от реальности, т.е. в силу отсутствия механизмов корреляции модели и действительности между моделью и реальностью возникали расхождения, эти приоритеты «меркли», её влияние падало, и на первое место у распределителей в процессе распределения выходили не общественные интересы, сформулированные в рамках идеологии, а свои личные. Это вело к концентрации ресурсов в их руках, идеологическому и экономическому кризисам и, в конечном итоге, развалу системы. При рыночных механизмах ресурсы изначально концентрируются у тех, кто профессионально занимается обменом денег на товары и наоборот. В своей деятельности перераспределителей ресурсов они руководствуются в первую очередь не идеологией, а личными интересами, под которые, в той или иной степени может быть подстроена идеология. При благоприятных условиях их личные интересы совпадают с общественными, и их деятельность способствует экономическому развитию, развитию технологий и техники. В качестве личных интересов в рамках рыночной экономики можно рассматривать возможность получить максимальную прибыль за минимальное время. Однако когда условия становятся неблагоприятными, т.е. развитие техники и технологий максимальной прибыли за короткое время не гарантирует, ресурсы (прежде всего финансовые, поскольку именно в такой форме они аккумулируются) направляются в другие формы деятельности, например в сферу финансовых спекуляций, или консервируются, т.е. переводятся в ту материальную форму, в которой их удобно удерживать и контролировать и которые при этом дают какой либо доход. Последний тезис хорошо иллюстрируется на примере Римской Империи. В период её расцвета основным источником богатства был дешёвый рабский труд и соответствующие ему технологии и техника. (Сам

раб рассматривался так же как одушевлённое орудие труда). Однако рабский труд эффективен только на протяжении первых нескольких лет пребывания человека в рабстве, после этого содержать раба обходится дороже, чем он приносит дохода. Это можно объяснить тем, что первое время раб работает «за страх», попадая в чуждую для себя социокультурную среду, а через какое-то время происходит адаптация, раб «окультуривается», страх, как мотив к труду уходит и появляется на уровне сознания или подсознания мотивация материального стимула. В Римской (позднее в Византийской) империях рабы, как правило, в состоянии рабства находились несколько лет, а потом становились вольноотпущенниками, занимаясь производительной деятельностью, но уже удовлетворяя собственные материальные интересы и отдавая часть произведённого «бывшему»¹¹ хозяину. В этих государствах существовала несколько юридически разработанных форм отпущения раба на свободу [см. например: Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона // Вольноотпущенник, вольноотпущенный. Электронный ресурс, режим доступа http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron]. По мере роста территории Римской империи росло количество рабов, которыми становились жители завоёванных территорий, а, следовательно, процветала экономическая жизнь, наблюдался рост городов и ремёсел, развитие техники и технологий. Однако по мере исчерпания римской экспансии приток рабов иссякал, т.е. иссякал основной источник богатства, и вложение ресурсов (прежде всего финансовых) в развитие технологий, а значит и в городской образ жизни становился невыгодным. Средства, которые концентрировались в руках римских распределителей, изымались из городской экономической деятельности и вкладывались, уже не с целью увеличения, а с целью сохранения, в сельское хозяйство, прежде всего в землю. Проще говоря, римские магнаты занялись скупкой земли, на базе которой возникали натуральные хозяйства, производившие всё необходимые «по месту» и не нуждающиеся в торговле. Это привело к упадку и фактическому уничтожению городской культуры и заложило экономическую основу феодализма. Как отмечает В. Г. Чайлд: «Сохранялась явная тенденция перерастания земледельческих усадеб в самодостаточные «хозяйства» старого восточного образца. Во времена Катона в хозяйствах производились только незначительные ремонтные работы, а для проведения существенных операций призывался кузнец. Одежду для рабов, обожженные кирпичи и металлическую утварь покупали в городе. Во времена Октавиана Августа только очень большие и отдаленные поместья пользовались услугами «домашних» специалистов-ремесленников. Все же после 50 года, как утверждает Плиний, в каждом хозяйстве уже находились ткачи, валяльщики, плотники и тому подобные специалисты.... Вилла начала превращаться в тапог (феодалное поместье), распространенный в средневековой Европе. Это означало замещение рабов, обрабатывавших землю, и скотоводов, но не свободными крестьянами, которые составляли экономический хребет классической Греции и ранней Италии, а нанимателями (прежде всего бывшими рабами – Т.Я.), зависимыми от землевладельца, получавшими от него семена и оборудование, платившими

¹¹ Вовсе не обязательно своему.

рентой и услугами... Неизбежным последствием данного процесса стал упадок городского производства и ухудшение положения когда-то процветавших городов». [Чайлд Г. Расцвет и падение древних цивилизаций. М.: Центрполиграф, 2012. – 384 с. С. 327] Ещё раз напомним, что изначально причиной такого положения дел явилась концентрация и монополизация в руках относительно небольшой группы лиц, функций распределения общественного богатства посредством торговли. «Торговцы находятся в состоянии жестокой конкурентной борьбы друг с другом, где более сильный устраняет слабого. Поэтому в классе торговцев мы видим не только накопление богатств, но и тенденцию к их концентрации. Конкуренция в торговле неизбежно ведет к монополии». [Уайт Л. Избранное: Эволюция культуры / Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 1064 с. (Серия «Культуро-логия. XX век») С. 421]

Аналогичная ситуация повторяется и в индустриальном обществе. Тенденцию к монополизации, связанную с концентрацией капитала (прежде всего посредством торговли как механизма перераспределения в обществе материальных благ) в руках небольшой группы лиц описал В.И. Ленин в работе «Империализм как высшая стадия капитализма (популярный очерк)». [Ленин В. И. Избранные произведения в 10-ти т. Т.6. – М.: Политиздат, 1985 г. – 695 с. С. 327–439.] Она была написана в 1916 г. и уже к этому времени обнаруживалась тенденция к монополизации экономической деятельности и особую, доминирующую роль в этой деятельности финансовых институтов и механизмов (сращивание промышленного и финансового капиталов, возникновение финансово-промышленных групп и финансовой олигархии). Если понимать финансовую систему как механизм перераспределения производимого техникой и технологиями общественного богатства, то такая тенденция вполне объяснима: по мере развития индустриальной революции и увеличения номенклатуры и сложности производимых товаров и услуг роль распределителей возрастает, что позволяет им концентрировать в своих руках всё больше ресурсов (прежде всего денежных), а конкуренция между ними приводит к монополизации их деятельности. С возникновением СССР и системы социализма эта тенденция для ведущих стран с рыночной экономикой была не столь явно выражена, однако по прошествии столетия, после краха СССР (планово-административной распределительной системы) ситуация повторяется. В настоящее время концентрация капитала (ресурсов) и монополизация усиливается, «По данным исследования британской благотворительной организации «Oxfam», объем общемирового богатства, принадлежащего 1 % самых богатых, увеличился с 44 % в 2009 году до 48% в 2014-м! Прогнозируют, что уже по итогам этого года богатые люди будут владеть более 50 % мировых богатств» [Электронный ресурс, режим доступа <http://ualife.net/money-finance/50-mirovux-bogatstv-skoncentrirovano-u-1-naseleniya-planety/5445/>]. Причём, вследствие замедления темпов развития научно-технического прогресса вложение в новые технологии не обещает быстрой прибыли и происходит «вымывание» финансовых ресурсов из сектора технологий и техники в сферы финансовых спекуляций, где быстрая прибыль более возможна. Всё это напоминает ситуацию с Римской империей и закатом общества древнего мира с соответствующими по-

следствиями для мира современного.

Таким образом, мы видим, что в современном индустриально развитом мире, мире сложной техники и технологий производства ни один из способов распределения и «аккумуляции» ресурсов, применявшихся ранее, не способен обеспечить дальнейший рост экономики и дальнейшее развитие научно-технического прогресса. Однако это не означает, что такого способа не существует в принципе. Научно-технический прогресс и технологии, заведшие в современном мире проблему перераспределения в тупик, сами же способны её оттуда вывести. Это возможно внедрением и развитием новых технологий распределения и концентрации ресурсов на основе математического моделирования экономических, социальных, научно-технических и культурных процессов в целом.

Прежде всего, необходимо понять, что задача распределения и концентрации ресурсов в самом общем виде представляет собой задачу сбора и обработки информации о потребностях общества и индивидуумов и возможностях их удовлетворения посредством наличия природных и других ресурсов в применении к этим ресурсам техники и технологий. Поэтому, проблема распределения может быть решена технически, при помощи вычислительной техники. Разумеется, эта задача имеет и ряд философских, прежде всего *онтологических и гносеологических аспектов*, и это тема отдельного исследования, но можно утверждать, что эти аспекты не создают принципиальных препятствий для решения данной задачи. Принципиальным моментом для неё будет мощность вычислительных средств, которые возможны сейчас и в будущем. Данный вопрос должен оцениваться специалистами, однако можно сказать, что даже если современные мощности ещё не достаточно развиты для решения подобных задач, то в случае создания квантового компьютера они вполне будут решаемы.

Не вдаваясь в детали, отметим сложность нескольких моментов, требующих огромных вычислений.

1. Сложность человеческой природы, его социальной и биологической составляющей. Это выражается в многообразии параметров, которые необходимо математизировать для создания математических моделей.

2. Нелинейность социальных, экономических, и других процессов связанных с человеческой культурой. Причиной этой нелинейности являются случайные объективные и субъективные факторы экономической деятельности и связанных с ней процессов, иррациональная составляющая человеческой природы, многообразие (как следствие теоремы Гёделя) математических моделей, описывающих тот или иной процесс.

3. Креативный, творческий характер человека, в том числе и в области научно-технической деятельности, который трудно поддаётся математизации. Сложно математически описать то, чего ещё нет, но возможны его ожидания.

Конечно же, эти проблемы математического моделирования социально-экономических и культурных процессов были осознаны и описаны достаточно

давно¹², в контексте попытки создания в СССР Общегосударственная автоматизированная система учёта и обработки информации (ОГАС) под руководством академика В. М. Глушкова. Эта была попытка построить автоматизированную систему управления экономикой в рамках плановой социалистической экономической модели. Она не увенчалась успехом как в силу ограниченных технических возможностей того времени, так и в силу сначала (при жизни В.М. Глушкова) недостаточной поддержки политическим руководством этой идеи, а позднее, после смены советского руководства и смерти В. М. Глушкова её (идеи) полного игнорирования новым руководством.

В самом общем виде все вышеуказанные сложности, связанные с эффективностью использования математического моделирования минимизируются путём «снятия» информации с реального объекта в реальном режиме времени. После её соответствующей переработки, в математические модели необходимо вносить коррективы, которые бы учитывали реально складывающуюся ситуацию. Наибольшей эффективности этот способ достигнет тогда, когда эти коррективы будут реализовываться так же в режиме реального времени. В этом режиме с реальностью должна коррелировать каждая из возможных нескольких моделей и необходимо рассматривать как основную ту, в которой корреляция будет максимальной. Открытым вопрос остаётся в случае, если все имеющиеся модели показывают достаточно сильное расхождение с реальностью, и это расхождение не удаётся «снять» в рамках каждой из моделей. Очевидно, что в этом случае нужно создавать новые. Способна ли это сделать машина – вопрос открытый, но если искусственный интеллект будет обладать способностью трансформировать образы реальности в абстрактные символы, из которых и состоят модели, значит последнее принципиальное возражение против распределения и аккумуляции произведённого при помощи техники и технологии снимается. Распределение и концентрацию в этом случае осуществляет не человек, а машина, исходя из объективных потребностей общества (понимаемых в рамках той или иной модели, которые могут трансформироваться и переходить друг в друга), а так же субъективных индивидуальных запросов человека (которые он так же может формулировать он-лайн) и при технической возможности получать их удовлетворение. Тем самым сводится «на нет» личный субъективный интерес распределителя.

Может возникнуть возражение про то, что в этом случае возникает личный интерес машины, и она будет осуществлять распределение не в интересах людей и общества, а в собственных интересах, когда она их способна будет осознать. Однако между субъективными личными интересами человека и возможными личными субъективными интересами машины есть принципиальная разница. Человек является биосоциальным существом и его деятельность, как биологического существа, регулируется инстинктами. Инстинкты, в свою очередь, «стимулируются» удовольствием, которое является химико-биологическим процессом. Следовательно, в основе личных интересов чело-

¹² См. например В. М. Глушков Макроэкономические модели и принципы построения ОГАС. – М.: Статистика, 1975. – 160 с.

века лежит его телесная (в широком смысле) организация. У машин совсем иная физическая структура, они не нуждаются в удовольствии, и соответственно, у них нет личных интересов в том смысле, какие они есть у человека. В этом (кроме эффективности получения и обработки информации) и заключается преимущество машины перед человеком, как распределителя материальных благ.

Говоря о социальных последствиях перехода в распределении от человека к машине необходимо указать, что этот переход существенным образом изменит структуру общества наиболее радикально со времён «городской революции». Это изменение коснётся, прежде всего, социальной группы распределителей. Торговцы как основные посредники в перераспределении и торговля как механизм перераспределения исчезнут как таковые, машинные технологии распределения позволят соединять напрямую производителя и потребителя. При этом впервые с момента возникновения разделения труда массовое производство способно будет опираться *непосредственно* на индивидуальный заказ потребителя, т.е. производство «под заказ» может стать повсеместным и массовое производство индивидуализируется. Соответственно изменится и социальная группа управленцев-администраторов. С исчезновением торговцев исчезнет и их составляющая в администрировании, само же администрирование станет так же технической процедурой, выполняемой вычислительной техникой. Но взамен этого возрастет роль интеллектуально-технической элиты и специалистов, всех тех, кто будет иметь непосредственное отношение и к созданию «железа», и созданию программного обеспечения, как непосредственного, так и его «идеологии»; т.е. и инженеров программистов и конструкторов, и учёных теоретиков физиков и математиков. Такая трансформация социума позволит снять основную проблему общества с разделением труда – концентрацию и монополизацию материальных ресурсов в руках немногих и их (ресурсов) неоптимальное использование, приводящее к социально-экономическим кризисам и катастрофам. Оптимизация перераспределения ресурсов на основе машинного математического моделирования позволит избежать стагнации и упадка в экономической и культурной жизнедеятельности общества и дать стимул (наподобие классической Греции или эпохи Возрождения и Нового времени) для дальнейшего развития человека, общества и его культуры.

И последний вопрос, который возникает при осмыслении поднятой проблемы: каким образом возможен переход от человеческого к машинному распределению? Существует соблазн «человеческих ожиданий» – ожиданий подобных изменений через «директивный ввод», т.е. навязывание политической элитой обществу и экономической системе нового типа распределения в рамках той или иной идеологии. Такого варианта так же нельзя исключить, но в то же время более перспективным и предпочтительным представляется вариант постепенного перехода к машинному распределению с дальнейшим развитием вычислительной техники и технологий. Постепенный выбор этого варианта будет обусловлен его экономической выгодой и эффективностью. Однако, не факт вообще, что этот вариант будет реализован. Альтернативой ему

будет глобальный экономический и культурный кризис концентрации и монополизации с очень серьезным упадком культуры и цивилизации на очень длительное время.

Литература: 1. *Тараров Я. В.* Две парадигмы онтологических оснований науки и техники: Антропологическое измерение // Гілея: науковий вісник: Зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 58 (3). – С. 381–387. 2. *Гоффлер Э.* Третья волна, 1980. – М.: АСТ, 2010. – 784 с. 3. *Белл Д., Инноземцев В.* Эпоха разобщенности. – М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2007, – 304 с. 4. *Ракитов А. И.* Информация, наука, технология в глобальных исторических изменениях. – М.: ИНИОН РАН, Центр ИСТИНА, 1998. – 104 с. 5. *Глазьев С. Ю., Львов Д. С., Фетисов Г. Г.* Эволюция технико-экономических систем: возможности и границы централизованного регулирования. – М.: Наука, 1992. – 207 с. 6. *Фридман Джордж* Следующие 10 лет /Фридман Дж., пер с англ. – М.: Эксмо, 2011. – 320 с. – С. 292. 7. *Уайт Л.* Эволюционизм и антиэволюционизм в американской этнологической теории // Уайт Л. Избранное: Эволюция культуры / Пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2004. – 1064 с. (Серия «Культурология. XX век»). 8. *Лыниша В. А.* Гордон Чайлд и американский неозволюционизм // Этнографическое обозрение. – № 5. – 2001. – С. 3–17. 9. *V. Gordon Childe* Man Makes Himself. (Fourth edition, reprinted, with a new foreword by Mark Edmonds, Nottingham, UK: Spokesman Books, 2003, – 244 pp. 10. *Шмидт К.* Они строили первые храмы. Тайнственное святилище охотников каменного века. Археологические открытия в Гебекли Тепе / Клаус Шмидт; [перевод с немецкого А. С. Пашенко; примечания и послесловие Т. В. Корниенко]. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2011. – 319 с. 11. *Хокинс Дж., Уайт Дж.* Разгадка тайны Стоунхенджа: Пер с англ. – М.: Мир, 1984. – 256 с. – С. 104. 12. *Глушков В. М., Валах В. Я.* Что такое ОГАС? – М.: Наука, 1981 – 160 с. – С. 68–69. 13. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона // Вольноотпущенник, вольноотпущенный. Электронный ресурс, режим доступа http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron. 14. *Чайлд Г.* Расцвет и падение древних цивилизаций. – М.: Центрполиграф, 2012. – 384 с. – С. 327. 15. *Уайт Л.* Избранное: Эволюция культуры / Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 1064 с. (Серия «Культурология. XX век») – С. 421. 16. *Ленин В. И.* Избранные произведения в 10-ти т. – Т.6. – М.: Политиздат, 1985. – 695 с. – С. 327-439. 17. Электронный ресурс, режим доступа <http://ualife.net/money-finance/50-mirovux-bogatstvskoncentrirovano-u-1-naseleniya-planety/5445/>. 18. *Глушков В. М.* Макроэкономические модели и принципы построения ОГАС. – М.: Статистика, 1975. – 160 с.

ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННАЯ ТЕОРИЯ СОЗНАНИЯ

О. А. Дольская

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Одна из самых сложных тем в философии – сознание. Природа сознания обсуждается вечно, но выводов мало. В наших учебниках достаточно долго присутствовала диалектико-материалистическая теория сознания, известная как теория отражения. Современные данные когнитивных, нейробиологических, психологических наук, физики позволили чуть продвинуться в понимании сознания, навсегда оставив позади теорию отражения. Одна из современных теорий получила название пространственно-временная теория сознания.

Сначала о пространстве. Чувство места и умение ориентироваться имеют основополагающее значение для нашего существования. Чувство места дает

представление о положении в окружающей среде. Во время навигации, она взаимосвязана с чувством расстояния, которое основано на движении и знании предыдущих позиций. Поэтому, рассуждая о сознании, ученые задавались вопросом: как мы знаем, где мы находимся? Как можно найти путь из одного места в другое? Почему мы храним эту информацию, чтобы воспользоваться ею в следующий раз?

Джон О'Киф, проводя опыты с крысами, обнаружил следующее. Некоторые нервные клетки активизируются, когда животное находится в определенном месте пространства. Причем это было не просто регистрация визуальной информации, а строилась внутренняя карта окружающей среды. При этом активизировалась такая часть мозга, как гиппокамп. Шел, по сути, процесс картирования местности. О'Киф пришел к выводу, что гиппокамп производит многочисленные карты, представленные коллективной деятельностью клеток, которые отвечают за «географическое» положение и которые активируются в различных средах [1, 2].

Джон О'Киф был очарован проблемой того, как мозг контролирует поведение, когда животное располагается в особом месте среды. Он показал, что работа этих «клеток» была не просто регистрацией визуальной информации, они строили внутреннюю карту окружающей среды. О'Киф пришел к выводу, что гиппокамп производит многочисленные карты, представленные коллективной деятельностью «географических» клеток, которые активируются в различных средах. Таким образом, память о среде может быть сохранена в определенном сочетании клеток деятельности в гиппокампе. Таким образом, в 1971 г. Джон О'Киф обнаружил первый компонент системы ориентации или позиционирования.

В 2005 г. Мэй-Бритт и Эдвард Мозер обнаружил еще один ключевой компонент мозга. Они обнаружили типы нервных клеток, которые генерируют системы координат и отвечают за навигацию Мэй-Бритт и Эдвард Мозер доказали на опытах, что некоторые клетки активируются, представляя собой систему координат, которая позволяет осуществлять пространственную навигацию. Вместе с другими клетками энторинальной коры, которые отвечают за направление головы в границах комнаты, они образуют цепи клеток в гиппокампе [3–5].

Открытия Джона О'Киф, Мэй-Бритт и Эдварда Мозеров решили проблему, которая занимала философов и ученых на протяжении веков – как же мозг создает карту пространства, окружающего нас, и как мы можем ориентироваться в окружающей среде. За эти открытия в 2014 г. Мэй-Бритт Мозер и Эдвард Мозер получили Нобелевскую премию по физиологии или медицине.

Вопросы о месте в пространстве, смене положения, о навигации занимали философов и ученых на протяжении длительного времени. Немецкий философ И. Кант утверждал, что у каждого из нас есть некие априорные формы чувственности, то есть некие психические способности существовать в пространстве.

Последние исследования с методами визуализации мозга, а также исследования пациентов, перенесших нейрохирургические вмешательства, предста-

вили доказательства того, что есть место и ячейки подобных сеток и у людей. У пациентов с болезнью Альцгеймера, гиппокамп и клетки энторинальной коры часто поражаются на ранней стадии, и эти люди часто теряют свой ориентир в пространстве. Открытие системы, связанной с ориентированием в пространстве, позволяет понять, как работают ансамбли клеток, а также углубить наши знания о таких познавательных процессах, как память, мышление, планирование.

Психологи со своей стороны также вышли на определенные выводы. Работы К. Лоренца, Д. Кемпбелла, Г. Фоллмера позволили рассмотреть когнитивные процессы в контексте онтогенеза и обосновать их как такие, которые играют существенную роль в ходе филогенетического развития человека. Если И. Кант не объяснил причин, которые обуславливали формирование и наличие априорных форм, то К. Лоренц, рассмотрев характеристики познавательного аппарата организма, находящегося на разных стадиях развития, заявил о существовании структур, отвечающих за врожденное знание [6]. Его носителем выступает геном человека. Это знание не дает человеку готовую информацию, но оно состоит из структур, которые делают возможным усвоение информации. Суть теории К. Лоренца («Гипотетический реализм») в том, что наши знания о мире – это одна из возможных гипотез, с помощью которой строятся наши представления о мире. Основой теории К. Лоренца стали идеи эволюционной эпистемологии. Ее главный тезис: существование человека – это реализация когнитивного процесса.

Теперь о времени. Можно говорить, что каждое животное создает свою картину мира, свою модель по отношению к пространству, к представителям своего вида. Человек отрывается от них и движется дальше: он строит модель не только в пространстве, но уже во времени, то есть учитывая этот мощный фактор развития. Этот тезис позволяет выделить нам несколько уровней организации сознания.

Уровень	Вид	Параметры	Структура мозга
0	Растение	Температура, освещенность	–
1	Пресмыкающиеся	Пространство	Мозговой ствол
2	Млекопитающие	Социальные отношения	Лимбическая система
3	Человек	Время (осознание будущего)	Префронтальная кора

Минимальный уровень сознания присущ неподвижным организмам, для них характерным остается место обитания. Первый уровень связан с организацией центральной нервной системы. Это мир рептилий. Сознание второго уровня фиксирует положение в пространстве и четко улавливает отношения с сородичами. В мозге появляется уже гипоталамус, отвечающий за память, миндалины мозжечка – за эмоции, таламус – регулирует сенсорные связи. Еще Дарвин утверждал, что разница между сознанием человека и животного велика,

хотя заключается, скорее всего, в степени, чем в характере. Но есть существенное отличие: человек единственный понимает концепт «завтра». Он может и стремится воображать несуществующие объекты. То есть число обратных связей у человека резко возрастает и становится необходимым, назовем, «генеральный директор», который «выглядит» как некий управляющий центр. Он стремится моделировать будущее, соединяя в единое целое причины и выстраивая следствия. Гендиректор находится в префронтальной коре, он и старается разобраться со множеством вариантов.

Чтобы фальсифицировать это теоретическое положение, необходимо обратиться с одним из механизмов работы гендиректора. Таким механизмом у нас будет выступать чувство юмора, эмоции, шутки, анекдоты. Слушая последние, мы стараемся моделировать окончание анекдота. Мы уже смоделировали все возможные варианты и вдруг! Завершение любого анекдота «с изюминкой» обязательно сопровождается выдержанной паузой. Озвученный конец абсолютно не укладывается в наши придуманные модели. Будущее выступает в совершенно новом виде: звучит нестандартный вариант.

Но ведь вся эволюционная схема развития – это и есть нестандартные ситуации и нестандартные решения. Именно поэтому залог эволюции – нестандартный вариант решения. И пауза оказывается достаточно уместной в шутке и в анекдоте: мозг должен успеть смоделировать такую модель будущего развития, которая укладывается в широту нашего мировоззрения. Но звучит финал шутки, и наш привычный мир разрушен. Удивительную реакцию у нас также вызывают сплетни и слухи. Мы оживляемся и живо обсуждаем полученную информацию, предлагая различные модели дальнейшего развития событий. В древнем мире, к слову, единственный способ получения информации был связан именно со слухами. Правитель любой отдаленной местности всегда стремился первым поговорить с приезжими, с купцами, с путешественниками.

Итак, высший уровень сознания позволяет нам смоделировать собственную модель окружающего мира и продолжить ее проекцию в будущее. Мы стараемся свести в единое целое все причинно-следственные связи и получить рационально продуманный вариант.

Современные медицинские исследования позволяют проследить, как же мозг моделирует. С одной стороны, моделирование может нести положительный результат и приведет к приятным ощущениям, как результат – возбуждаются центры удовольствия. Но, с другой стороны, могут появиться и неприятные модели. Тогда вступает в действие орбитофронтальная зона коры, и она спешит нас предупредить об опасности. Другими словами, обсуждение будущего – это борьба между работой разных частей мозга. Посредником в этом споре выступает префронтальная кора и именно там принимаются окончательные решения. Неврологи указывают, что эта борьба немного напоминает процессы, идущие по Фрейду, между «эго», «ид» и «супер-эго».

Итак, есть особая часть мозга, которая объединяет сигналы из двух полушарий. Доктор Тедд Хизертон, известный американский психолог, считает, что эта область располагается в префронтальной коре. Американский ученый, по-

пуляризатор биологии, Карл Циммер, считает, что префронтальная кора непрерывно поддерживает в нас ощущение того, кто мы есть. Доктор Тедд Хизертон, считает, что большую часть жизни человек находится в размышлениях, «витает в облаках», но при этом не обходится без саморефлексии. Причем сознание, самосознание сшивается из многих отделов мозга, каждый из которых конкурирует с остальными за сознание как целостность [7].

Как возникает это чувство «сшитости»? Доктор Майкл Газзанига, нейробиолог, впервые разделил полушария человеческого мозга. Тем самым он не только облегчил страдания многих тяжелобольных людей, но и открыл удивительные свойства мозга, так называемый феномен «двух разумов в одном теле». М. Газзанига – директор Центра по изучению мозга SAGE в Калифорнийском университете в Санта-Барбаре, в прошлом руководитель проекта «Закон и нейронауки» Фонда Макартуров. Он изучает поведение пациентов с расщепленным мозгом. Что же он наблюдал?

Левое полушарие, столкнувшись с тем, что в одном человеке внезапно появляется два независимых центра сознания, начинает просто придумывать непонятным фактам объяснения. М. Газзанига заметил, что попытка объяснить парадокс, представляет собой просто фантазирование, выдумывание, попытку соединить несоединимые факты. М. Газзанига назвал левое полушарие интерпретатором, который маскирует пробелы в нашем сознании [7]. Оно стремится отыскать порядок в любом хаосе, пытается строить гипотезы о структуре мира даже тогда, когда не существует никаких структур. Именно левое полушарие дает нам ощущение целостности. Даже, если сознание предстает в виде разноцветных кусочков сознания, которые противоречат между собой, левое, не обращая внимание на несостыковки, выдает «на гора» хоть какое-то объяснение. Оно специально маскирует прорехи, чтобы обеспечить нам чувство собственного цельного «Я».

Другими словами, левое полушарие постоянно выдумывает оправдания, иногда глупые или абсурдные, цель которых – разобраться в окружающем мире. Оно постоянно существует с вопросом «Почему?». Вероятно, существует некая эволюционная причина, по которой у человека развился мозг из двух полушарий. Здесь можно вспомнить позицию любого опытного генерального директора. Он ищет ответы на вопросы, выслушивая разные мнения. Он предлагает обсуждение вопросов, приветствует диалог, а еще лучше – открытые дебаты. Почему? Необходимо учиться принимать разные стороны, чтобы найти действительно нужный ответ или правильное решение. Таким же образом работают и наши две половинки. Предлагаются пессимистические и оптимистические варианты ответов на одни и те же вопросы. Но суть этих предложений сводится к одному: две половинки работают в команде. Нарушения взаимодействия приводят к психическим расстройствам, депрессиям, неадекватным оценкам и поведению.

Выводы: И. Кант в «Критике чистого разума» выдвинул идею о наличии у людей априорных форм (то есть врожденных и абсолютных, не нуждающихся в опытной проверке) представлений о пространстве и времени. Данные современной науки подтверждают эту мысль. Сознание – это процесс создания мо-

дели мира с использованием множества обратных связей при помощи оценки прошло и моделирования будущего. Современная философия, опираясь на данные наук, предлагает пространственно-временную концепцию сознания и дает ответы на многие вопросы, оставляя позади теорию отражения как основополагающую при изучении сознания.

Литература: **1.** *O'Keefe J., Burgess N.* Geometric determinants of the place fields of hippocampal neurons // *Nature*, 1996. – Vol.381. – № 6581. **2.** *O'Keefe J., Nadel L.* The hippocampus as a cognitive map / *J. O'Keefe, L. Nadel* // *Behav. Brain Sci*, 1978. – Vol. 2. – P 487-533. **3.** http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/medicine/laureates/2014/may-britt-moser-photo.html. **4.** *Rosamund F. Langston, James A. Ainge, Jonathan J. Couey, Cathrin B. Canto, Tale L. Bjercknes, Menno P. Witter, Edvard I. Moser, May-Britt Moser.* Development of the Spatial Representation System in the Rat / *F. Rosamund, Langston, A. Ainge James, J. Couey, Jonathan, B. Canto Cathrin, Bjercknes Tale L., P. Witter Menno, Moser Edvard I., Moser May-Britt* // *Science*, 2010. – V. 328. – P. 1576–1580. **5.** *Linda Palmer, Gary Lynch.* A Kantian View of Space / *Palmer Linda, Lynch Gary*. // *Science*, 2010. – V. 328. – P. 1487–1488. **6.** *Лоренц К.* По ту сторону зеркала / *К. Лоренц*. – М. : Республика, 1998. – 393 с. **7.** *Каку М.* Будущее разума / *Митио Каку*. – Пер. с англ. – М.: Альпина нон-фикшн, 2015. – 502 с.

НАУЧНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ И ИНТУИТИВНОЕ СУЖДЕНИЕ

А. Н. Бардин

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Академия военно-исторических наук и казачества ГШ СКВ, Харьков

В научном исследовании целесообразно различать два вида интуиции: первая интуиция – когда имеет место прямое усмотрение истины (объективной связи вещей) не опирающееся на доказательство и не допускающее его. Это – интуиция-суждение. Другая – «психоэвристическая» интуиция-догадка, интуиция-предвохищение, правильность которой должна и (может) быть затем либо доказана, либо опровергнута. По-другому можно сказать и так: первая интуиция – интуиция в философском смысле слова (условно говоря «подлинная интуиция») есть усмотрение аксиомы, она сама имеет характер аксиомы, а иногда ею является; вторая – предугадывание теоремы, которое еще нужно оправдать (или опровергнуть) через доказательства. Не следует делать вывод, что психоэвристическая интуиция-догадка есть нечто «не подлинное», относится к низшему виду психологической деятельности. Конечно, она более «безопасна» и надежна, т.к. допускает последующее доказательство (или достоверное опровержение). Но она и психологически близка к недоказательному интуитивному суждению, и принципиальная необходимость в ней для научной деятельности неоспорима. Она является «не подлинной» только условно, в гносеологическом плане.

Научная теория, претендующая на отражение какого-либо фрагмента бытия в системе принципов, категорий и законов, неизбежно содержит два важнейших элемента: не только строго логическое доказательство, но и элементы интуитивного усмотрения. Необходимость во внелогическом суждении возникает в любой науке, как только мы хотим соотнести с реальными процессами в мире результаты, даваемые математическим аппаратом, а также аксиоматические положения, на которых этот аппарат строится. Истинность или ложность положений, исходных для логического построения, может быть установлена лишь способами, отличными от методов формальной логики, – сравнение с опытом. Только дополняя формальную логику критерием опытной проверки, критерием практики, и оценивая в процессе этой проверки с помощью «внелогического» суждения достаточность оснований для обобщающего вывода, можно успешно вести познавательный процесс. Опыт всегда ограничен, и суждение о его достаточности, о доказательности – есть внелогический акт, в полной мере интуитивный, не сводимый логически к другим положениям, принятым за основные и безусловно верные. Уверенность в доказательности опыта проявляется в высказывании обобщающего суждения. Именно высказывать логически недоказуемое утверждение, что установленный закон имеет всеобщую значимость. Уверенность в справедливости этого суждения впоследствии укреп-

пляется всей практикой его применения, проверкой его предсказаний, плодотворностью его использования в материальной деятельности человечества.

Сущность интуитивного суждения в том, что оно синтетично, в том, что оно является обобщающим суждением, учитывающим сразу множество обстоятельств. Интуитивные синтетические суждения высказываются в условиях, когда необходимо осуществить выбор решения, принять решение и, как правило, имеют место в ситуациях, в которых нельзя найти логического обоснования для того или иного решения при наличии многих возможных. Подлинно интуитивные суждения, не опирающиеся на доказательство и не допускающие его, неустранимы ни из науки, ни из практики, ни из какого-либо другого вида деятельности.

Два метода познания истины – дискурсивный и интуитивный – глубоко различны в своей убедительности. В то время, как логическое доказательство приводит к неоспоримому результату, с которым вынужден согласиться каждый, независимо от его субъективных желаний, «непосредственное усмотрение истины» отдельным лицом неизбежно несет на себе печать субъективности. Убедительность такого суждения, доверие к нему основывается на внутреннем убеждении, на внутреннем удовлетворении от синтетической оценки ситуации и потому всегда находится под определенным сомнением. Для утверждения доверия, убедительности к интуитивному синтетическому суждению в любой области, необходимо привлекать два критерия: во-первых, критерий практики; во-вторых, чувство удовлетворения, удовольствия, внутренней убежденности. Но чтобы подобное удовольствие могло служить критерием истинности, важно, чтобы оно отвечало таким условиям: а) оно должно быть всеобщим; б) к нему не должна примешиваться какая-либо личная заинтересованность, для лица, высказывающего подобное суждение.

В математическом знании, оперируя интуитивными суждениями, невозможно сделать полностью логически обоснованными, логически самодостаточными исходные понятия, определения, аксиоматический базис. Внелогическое интуитивное начало является неотъемлемым элементом процесса познания при установлении аксиоматического базиса, при формулировке основных определений, понятий, используемых в теории. В процессе развития математики новые интуитивные суждения, изменяющие аксиоматический базис, с необходимостью должны возникать неограниченно много раз. Важнейшим видом используемой в математике интуиции является суждение о достаточности опыта, опытного доказательства вывода. Методологическое значение интуитивных синтетических суждений в математике связано с определением логического признака (непосредственности) и анализом гносеологических условий непредвзятости - очевидности и совершенной ясности. Интуитивное суждение в области точных наук допускает очень скорую проверку и даже однократное нарушение предсказания, логически выведенного из интуитивного суждения, безусловно его опровергает. Подтверждение же подкрепляет убедительность суждения. Из проверки на опыте возникает авторитет интуиции в научных вопросах. Современная научная теория использует интуитивное суждение и логику как равноправные методы.

Искусство несет критерий достоверности в самом себе. Эта достоверность опирается зачастую на функции интуитивного синтетического суждения, играющего важную роль в процессе создания произведения искусства и при его «потреблении». При этом мы исходим из того, что убедительность интуитивного суждения обеспечена в случае, если у творца произведения искусства возникает чувство удовлетворения, являющееся всеобщим и к тому же свободное от «интереса», желанья обладать им. Интуитивное синтетическое суждение в искусстве выполняет следующие функции: отражения действительности; гедонистическую; коммуникативную; познавательную; эстетическую; взаимосвязи интуитивного и логического; ценностно-ориентирующую.

ТЕОРІЯ ВЕЛИКОГО ОБ'ЄДНАННЯ: МЕТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

І. В. Владленова

Харківський національний університет «ХП», Харків

Проаналізована можливість об'єднання чотирьох фундаментальних взаємодій. Показано, що криза, яка спостерігається в об'єднуючих теоріях, і в тому числі, в теорії суперструн, – це криза методологічних основ самої ідеї великого об'єднання. Отже, існує необхідність переосмислення, істотного перегляду основи, на якій фундується теорія великого об'єднання, а також ідеї єдності знання і повноти його основ.

Протягом століть в історії філософсько-наукової думки можна простежити спроби побудувати теорію, яка б об'єднувала усі існуючі явища в навколишньому світі. Особливо наполегливо ця тенденція стала спостерігатися після становлення класичної науки. Першою систематичною спробою єдиного наукового опису світу був механіцизм (І. Ньютон намагався за допомогою механіки пояснити всі явища природи). Подальший розвиток загальних уявлень про світ пов'язується з відкриттям явища електромагнетизму (коли стало зрозуміло, що між електричними й магнітними явищами існує глибокий взаємозв'язок). Наступний етап еволюції загальних уявлень про світ пов'язаний з народженням квантової фізики, за допомогою якої можна обґрунтувати ідею про те, що всесвіт існує як єдине ціле.

Ідейні витоки теорії Великого об'єднання містяться в теоретичних спробах А. Ейнштейна об'єднати закони електромагнетизму та гравітації в єдиній системі формул. Безумовно, саме природознавству належить основна роль у конструюванні структури фізичної реальності. Провідна роль у цьому процесі належить квантовій фізиці (уявлення про мікросвіт) та астрономії (уявлення про макросвіт). Виникаючу дихотомію між двома «світами» дослідники намагаються розв'язати в рамках різних концепцій, наприклад, у теорії суперструн, Моделі технікологічного, Суперсиметрії і т.п. Основна ідея подібних прагнень: побудувати теорію, яка об'єднувала б чотири фундаментальних взаємодії (слабку, електромагнітну, сильну і гравітаційну).

Можливо, відповідь на це нелегке запитання може бути знайдена в реконструкції наукової проблеми, яка лежить в основі теорії суперструн і яка стиму-

лює створення об'єднуючої теорії. Ось як бачить К. Поппер народження проблемної ситуації в науці. Він вважає, що «перед ученим стоїть наукова проблема: він хоче знайти нову теорію, здатну пояснити певні експериментальні факти, а саме факти, що успішно пояснюються попередніми теоріями, факти, яких ці теорії не могли пояснити, і факти, за допомогою яких вони були насправді фальсифіковані. Нова теорія повинна також розв'язати, якщо це можливо, деякі теоретичні труднощі (як позбутися деяких гіпотез *ad hoc* або як об'єднати дві теорії). Якщо ученому вдається створити теорію, яка розв'язує всі ці проблеми, його досягнення буде досить значним [1]. А яким же чином відбувалося становлення усвідомлення наукової проблеми в теорії суперструн? Витоки своїх ідей суперструнні теоретики вбачають у працях А. Ейнштейна, у яких він намагався віднайти теорію об'єднання. Таким чином, факт становлення наукової проблеми має теоретичний, а не експериментальний фундамент (наукова проблема в теорії суперструн народилась не через експериментальні дані, які потребують свого обґрунтування). Ось що з цього приводу пише струнний теоретик Б. Грін: «останні тридцять років свого життя Альберт Ейнштейн провів у безперервному пошуку так званої єдиної теорії поля – теорії, яка змогла б об'єднати всі взаємодії, що існують у природі, в єдину, всеосяжну і несуперечливу систему. Мотив, що лежить в основі його пошуку, не був прямо пов'язаний з тим, що ми звичайно розуміємо під науковою діяльністю, наприклад, зі спробою пояснити ті чи інші конкретні експериментальні дані. Ним рухала пристрасна віра в те, що, досягнувши надзвичайно глибокого розуміння світобудови, ми зможемо проникнути в її найбільш сокровенну таємницю – простоту і могутність принципів, які лежать в її основі. Ейнштейн хотів розкрити будову Всесвіту з до цього часу невідомою ясністю, примусивши нас застигнути від подиву перед її довершеною красою й елегантністю» [2, с. 4]. Таким чином, фундаментальна ідея теорії суперструн народилася в теоретичних спробах віднайти універсальний опис природи, замість того, щоб, згідно з логікою і зростанням наукового знання, звертатися до проблем, породжених незрозумілими фактами (наприклад, темна матерія), пояснювати нові експериментальні дані. Отже, існує нагальна потреба проаналізувати саму фундаментальну ідею об'єднуючих теорій (що існує на рівні теоретичних міркувань), яка маніфестує можливість об'єднання та єдиного опису всіх процесів і явищ.

У теорії суперструн вважається, що якщо сила гравітаційного притягання зростає пропорційно квадрату енергії і швидко вирівнюється та об'єднується з усіма іншими силами (які залежать від енергії логарифмічно) після досягнення планківських масштабів енергії десь 10^{19} ГеВ, то це однозначно означає, що всі фундаментальні взаємодії можна об'єднати в одній теорії. Лауреат Нобелівської премії з фізики 1979 р. за створення теорії об'єднання двох фундаментальних сил природи С. Вайнберг у своїй книзі «Мрії про остаточну теорію» зазначає, що «є очевидне заперечення проти будь-якої подібної спроби об'єднання взаємодій» [3, с. 157]. Якою бачать фізики об'єднуючу теорію і в чому будуть її переваги? С. Вайнберг зазначає, що «з відкриттям остаточних законів зникнуть наші мрії. Залишиться нескінченна кількість наукових завдань, перед ученими розкриється для дослідження весь Всесвіт, але підозріваю, що вчені майбутньо-

го будуть трохи заздрити фізикам сучасним, бо ми все ще йдемо по дорозі, яка веде до відкриття остаточних законів» [3, с. 188]. Б. Грін вважає, що «остаточна теорія дасть нам непорушну точку опори, яка назавжди буде гарантувати пізнаність Всесвіту» [2, с. 15]. Таким чином, об'єднуюча теорія у фізиці дасть повне розуміння принципів побудови світобудови, буде здатна у принципі пояснити всі явища у всесвіті від мікро- до макрорівня. Усвідомлювана криза, яка сигналізує про неможливість «повного опису» світу в єдиній теорії, маніфестується вченими як народження нової фізики, нової науки, що тільки підтверджує тупиковий вибір, бо уніфікований підхід до опису природи в рамках математики або фізики неможливий.

Один з основних парадоксів теорії суперструн полягає в тому, що структура фізичної реальності, яка моделюється в теорії суперструн, реалізується на множинній основі за рахунок фізично-причинного зв'язування елементів множини Мультиверсуму, що суперечить квантовій картині світу. Основні принципи і методи теорії суперструн ґрунтуються на механістичній дослідній програмі, бо така настанова більш наочна і компенсує труднощі сприйняття мікросвіту, однак такий підхід недопустимий при дослідженні квантовомеханічної системи; використання його призводить, врешті, до фізичних суперечностей, наприклад, багатомірному простору.

Усі процеси у Всесвіті квантовомеханічні за своєю природою, світ існує як цілісність (ця цілісність вводиться за допомогою постійної Планка, через яку можна виразити чотири фундаментальні взаємодії, бо в постійній Планка міститься динаміка взаємодій полів і частинок). Таким чином, постійна Планка визначає масштаб усієї фізики. При достатньо великих енергіях сила тяжіння між двома типовими елементарними частинками стає такою ж великою, як і будь-яка інша діюча між ними сила. Та енергія, при якій це відбувається, складає приблизно 10^{19} ГеВ (планківська енергія). Однак, незважаючи на те, що планківська енергія всього лише приблизно в сто разів більша за ту енергію, при якій стають однаковими константи сильної і електрослабкої взаємодії, це не означає, що порушення будь-якої симетрії, яка об'єднує сильні та електрослабкі взаємодії, – всього лише частина більш фундаментального порушення тієї симетрії, що об'єднує гравітацію з іншими силами у природі, як стверджують усі теоретики, які працюють в об'єднуючих теоріях. Константи взаємодії всіх типів залежать, хоч і дуже слабо, від енергій процесів, у яких ці константи вимірюються. У будь-якій теорії, що об'єднує сильні та електрослабкі взаємодії, вказані константи взаємодії повинні обов'язково дорівнювати одна одній при певній енергії, однак значення цієї енергії може істотно відрізнятись від тих значень, які доступні в сучасних експериментах.

Наявна криза в об'єднуючих теоріях, і в тому числі в теорії суперструн, – це криза методологічних основ самої ідеї великого об'єднання. Отже, існує необхідність переосмислення, істотного перегляду основи, на якій фундується теорія великого об'єднання, а також ідеї єдності знання і повноти його основ.

Література: 1. *Поппер К.* Логика и рост научного знания / Карл Раймунд Поппер. Пер. с англ В.Н Садовский. – М.: Прогресс, 1983. – 604 с. 2. *Грин Б.* Элегантная Вселенная.

Суперструны, скрытые размерности и поиски окончательной теории / Б. Грин. Пер. с англ. – М.: URSS; КомКнига, 2007. – 286 с. 3. *Вайнберг С.* Мечты об окончательной теории: Физика в поисках самых фундаментальных законов природы / С. Вайнберг. Пер. с англ. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.

ТЕХНИКА, ЭКОЛОГИЯ И ЭТНОЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КАРТИНА МИРА В СИСТЕМЕ ФИЛОСОФСКОГО АНАЛИЗА ПЕРСПЕКТИВ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Н. Б. Годзь

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

У Н. Бердяева есть замечательное произведение – «Человек и машина (проблема социологии и метафизика техники)», в котором он в свое время написал, что оба мнения христиан относительно техники ошибочны – большинство технику воспринимает «религиозно - нейтрально» и считает ее уделом инженеров. Меньшинство – апокалепсически – и это тоже «ленивое» восприятие [1, с. 13–43]. Он писал, что «Техника есть последняя любовь человека, и он готов изменить свой образ под влиянием предмета своей любви» [1, с. 14], а *Têchne* есть и индустрия, и искусство. Отмечая, что первопричиной возникновения техники была задача достичь наибольшего результата при наименьшей трате сил. Он отмечает, что Шпенглер в работе «*Der Mensch und die Technik*» определял технику как борьбу, не оружие. Сам же Бердяев исходил в первую очередь средство, а не цель, поскольку не может быть, по мнению Н. Бердяева технических целей жизни [1, с. 15]. Подчеркнем, что это наблюдение удивительно и важно, поскольку позже, мы можем наблюдать именно подмену критерия «средства» целью и не только для категории ученых. Главное, что Н. Бердяев усматривает отличие технической эпохи от предшествующих, поскольку она требует от человека фабрикации продуктов и с этого момента вещь становится выше человека. В этой связи Н. Бердяев выводит три стадии в истории человечества – природно-органическую, культурную и «технически-машинную», самое ценное его наблюдение при этом заключается в том, что «...и человек культуры все еще жил в природном мире... Прозцветание культур и государств представлялось как бы растительно-животным процессом» [1, с. 18].

В продолжение темы исследования экологической картины мира, приведем следующее наблюдение – Н. В. Попковой, которая в своей монографии пишет, что биосферный человек в условиях техногенного развития превратился в человека техносферного, который пока остается человеком, но это только пока [5, с. 299]. По ее словам в современной экологии человека, как и во всех отдельных экологических дисциплинах, законы еще не сформулированы, имеются только эмпирические обобщения, но экология как практическая дисциплина имеет практическое значение во всей повседневной жизни современного общества [5, с. 302].

Мы не устаем повторять, что экология, работает с системами, как открытыми, так и закрытыми. Б. Вольтер в своей статье приводит высказывание

Н. А. Бердяева «Наука – не творчество, а послушание, ее стихия – не свобода, а необходимость» [2, с. 12], которая, на наш взгляд так же права, как и нуждается в уточнении, что наука все-таки еще требует и элементов творческой гениальности. Тем не менее, Б. Вольтер очень метко замечает, что еще в древности «Древние считали, что вещь не существует, пока не названа. В этом смысле открытие системы де-юре существует с 1929 года, когда бельгийский физик Р. Дефей предложил все материальные системы разделить по особенностям их связи с внешней средой. Изолированными он назвал системы, обособленные от внешнего мира, закрытыми – имеющие только энергетический обмен, открытыми – обменивающиеся и энергией, и веществом, конечно, открытые системы существовали и до Дефея... Одним из первых биологов, кого привлекла концепция открытых систем, был австриец Людвиг фон Берталанфи. В начале 1930-х годов он создал научное направление, получившее название «общей теории систем». Правда, еще в 1913 году в России (и в двадцатых годах в Германии) была издана книга «Всеобщая организационная наука (текстология)» А. А. Богданова, но прямых ссылок на нее у Берталанфи нет. Богданов развивал тот же системный подход, исходя из очевидного принципа: «Целое больше суммы своих частей» [2, с. 12].

Очень интересное этноэкологическое наблюдение (хотя сам его автор так его не определил, это мы его видим в таком срезе) дал С. Д. Хайтун «Если другие страны быстро проскакивали полисную стадию, образовывали «полномерные» государства с централизованной властью, то Древняя Греция вплоть до ее покорения ... состояла примерно из 300-городов-государств, образуя при этом единую нацию. Причиной тому мы считаем уникальное сочетание изрезанного рельефа Греции с «оптимально слабым» развитием транспортных и военных средств. Положение изменилось с изобретением ... македонской фаланги (реформирование греческой фаланги гоплитов, снабжение второго, третьего, четвертого и пятого рядов фалангистов копьями нарастающей длины)» [6, с. 117].

Отмечая вслед за другими исследователями, что люди имеют даты рождения, а Человек – нет, т.к. вопрос даты происхождения еще изучается, Э. Морен подчеркивает проблему многомерности нашего морфогенеза [4, с. 49–52]. Морен считал, что «организация палео-общества... предполагает возникающее на основе экологических взаимоотношений рождение экономики. Если экономика – это система организации добычи ресурсов, их распределения, их потребления, то ясно, что общество приматов экономикой не обладают... общество гоминид, напротив, создает свою экономику, организуя и технологизируя две имеющиеся у них экологические практики – охоту и собирательство, преобразующиеся в две экономические практики... Экономика, таким образом, возникает из соединения правил самоорганизации с экологической практической деятельностью...» [4, с. 66] и именно эта деятельность подталкивает создание фонетики коммуникации и зарождения культуры, что интегрировала зарождающуюся технику в систему возникшей экономики [4, с. 68–74], и «...общество, достигнув сложности в некоей заданной сфере при некоей заданной практике, может, благодаря имеющейся у него системе

культуры, сохранять эту однажды приобретенную сложность в совершенно новых экологических прагматических... условиях» [4, с. 76]. При этом Морен придерживается теории, что природа и культура есть два единых процесса, две стороны одного феномена «очеловечивания» человека [4, с. 85] а «очеловечивание» – это процесс в котором смешалась и мутации и экологические сдвиги и интеграции и все это стороны единого техно-социо-культурного морфогенеза [4, с. 86–87]. Еще раз подчеркнем, сказанное выше – «существовать начинает названное». таким образом этносы в своем существовании определяли окружающую реальность, давая ей имена. Топонимы и Гидронимы – старейшие маркеры этнической исторической карты существования и развития, а также, параллельно с развитием языка и разворачиванием, усилением воздействия культуры и создание коллективной памяти про природное пространство. Все это имело тенденцию закрепляться в языке и переходить от поколения к поколению и продолжая существовать в сознании носителей через национальный язык – формировать и укреплять этнолингвистическую картину. Подобную гипотезу мы находим и у С. Лема, который в свое время неоднократно возвращался к вопросу этнолингвистической картины мира, описания реальности и это для нас в свете рассмотрения вопроса экологической футурологии и вопроса этноэкологической картины мира чрезвычайно важно [3, с. 100–108].

Мы можем сделать следующие выводы – развитие обществ есть постоянный процесс, во многом он зависит от процесса развития техники как феномена в том, или ином обществе; в нынешних реалиях к этому добавилась еще одна составляющая – степень понимания экологической константы в существовании общества в глобальном и локальном масштабах, но как каждое государство имеет свою историю развития, становления и существования, так и каждый народ и этнос имеет свою историю становления, свой ареал возникновения, свою ментальную память, в которой своеобразным способом переплетены ландшафт (и «пранланшафт»), окружающая среда которые через столетия продолжают опосредовано и непосредственно влиять на своих носителей через создание техники, воссоздание и функционирование способов производства (в том числе и сельскохозяйственных технологий). Отношение к природе, живому – есть устойчивые элементы этноэкологической картины мира. Эти элементы функционируют и передаются как в технических моделях, так и в ментальных – речи, фольклоре, искусстве, литературе.

Литература: 1. Бердяев Н. Человек и машина (проблема социологии и метафизика техники). // Человек и природа № 5/90. – М.: «Знание», 1990. – 96 с., С. 13-43.; 2. Вольтер Б. В мире открытых систем // Химия и жизнь: научно-популярный журнал академии наук СССР. – Москва: Наука, 1990. – № 8. – С. 12–14. 3. Лем С. Философия случая. / С. Лем // пер. польского Б. А. Старостина. – М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2007. – 757 с. С. 100–108. 4. Морен Эдгар Утраченная парадигма: Природа человека. / Пер., введение, послесловие М. Собуцкого. – К.: Кармэ-Синто, 1995. – 240 с. 5. Попкова Н. В. Философская экология. – М.: Книжный Дом «Либроком», 2010. – 352 с.; 6. Хайтун С. Д. Феномен человека на фоне универсальной эволюции / 2-е изд. – Москва: Книжный дом «Либроком», 2009. – 536 с., – С. 117.

ЦИФРОВЫЕ АРТЕФАКТЫ КАК ЭЛЕМЕНТЫ СОВРЕМЕННОЙ АНТРОПОТЕХНИКИ

О. Н. Городыская

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Современные антропотехники немислимы без такого явления, как цифровые артефакты, программное обеспечение, опосредующее все уровни современной жизни. Эта область не так давно стала предметом гуманитарного анализа, но требует все большего внимания. Учитывая количество пользователей, которые зависят все в большей степени от уровня развития технологий, современный человек становится любопытным и заведомо не вполне состоятельным объектом.

В свое время Делез полагал, что каждому типу общества соответствует свой тип машин, который обеспечивает определенные техники власти: простые и динамичные машины существуют в обществе суверенитета, энергетические машины используются дисциплинарными обществами, а кибернетические механизмы и компьютеры порождают общество контроля. Причем контроль, при всей своей невидимости и кажущейся иллюзорности, выполняет, по мысли Гэлловэя, функции паноптикума 18 века. Это означает, что любой запрет в той или иной сфере может быть осуществлен за пару секунд, а биополитический контроль просто трансформировался в еще одну форму, которая смешала горизонталь и вертикаль.

Ни психологически, ни онтологически человек оказался не готов к подобной ситуации. В отношениях с компьютером человек изначально получил пассивную роль пользователя, зависящего от подключения к сети, что обусловило известное порабощение индивида. Это даже привело к росту состояния рассеянности как реакции на информационные перегрузки. Однако еще более существенным в отношениях человек-машина стала практика программирования, которая касается всякого, кто, так или иначе, связан с машинами. Программирование связано с передачей определенного действия (функции) вещи. В этом смысле мы все программируем, только в разной степени, и таким образом практика программирования стала имманентна жизни человека как реальной жизненной практике. Более того, программы отличаются от вещей, они нематериальны и невидимы, что приводит нас не только к феноменологии, что было бы понятно, но и к метафизике, объясняя двойственную природу компьютера.

Нет сомнений, что программирование, как в теории, так и в действии, существенным образом меняют основания нашего мира, и новое программное обеспечение только усиливает вмешательство в само бытие человека. Так, Windows 10 содержит в себе беспрецедентные средства контроля пользователя, что может привести, в конечном счете, к исчезновению самого свободного пользователя как класса. Человеку будет присваиваться инвентарный номер, и любая информация, от напечатанного текста до фотографий, не говоря уже о посещаемых страницах и используемых приложениях, автоматически будет считываться с личного компьютера. Здесь трудно говорить об этических вопросах, поскольку в современном мире мы в полной мере зависим от тандема че-

ловек-машина, и значит неважно, каковы нравственные последствия, ведь технологии в любом случае обеспечивают выживание и уровень комфорта человека. Однако изучение всех этих нюансов, связанных с использованием и дальнейшим усовершенствованием техники и технологий, позволяет полнее и глубже понимать человеческое. Ведь как сложилось в истории, что машинное и/или техническое дополнение стало имманентным, основой не только цивилизации, но и человеческого.

ФІЛОСОФІЯ ТЕХНІКИ І РЕЛЕВАНТНА СИСТЕМАТИЧНА ЕТИКА В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ ТЕХНОІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ АНТРОПОСФЕРИ

В. Є. Карпенко
НП «СибАК», Суми

Визначимо техноінтелект як метафоричне поняття, яке позначає вимагаючий гуманізуючого осмислення феномен здатності вільно програмованих артефактів різною мірою відтворювати функції інтелекту людини. Йдеться про результат розвитку *техніки*, високих *технологій*, метафору інтелекту *технічного*, тобто, одним словом, **техноінтелекту** (слід відрізнити останній від терміна «технічний інтелект» загальної психології). На думку сучасних дослідників техноінтелект упроваджується, змінює антропосферу в усіх основних аспектах [див. напр.: 8]. Актуальним є пошук адекватних теоретико-методологічних основ дослідження процесів техноінтелектуалізації антропосфери. В той же час у сучасній філософії розвивається напрям (філософія техніки), який безпосередньо звертає увагу на роль техніки й технології для людини, в суспільстві, в антропосфері. Подальше дослідження ми й присвяtimo контекстуалізації даного напрямку для його використання як важливої теоретико-методологічної основи дослідження процесів техноінтелектуалізації.

Філософія техніки як окремий напрям досліджень виникає у середині XIX ст. Однак справжній вибух філософської рефлексії техніки відбувся вже в часи постнекласики і пов'язаний з безпрецедентним проривом у сфері впливу техніки, техно-науки на природу, суспільство і, звичайно, людину, як з усвідомленням реального впливу, так і потенційного. Показово, що звільнення людини [див. напр.: 6, с. 13] від виконання фізично важкої або одноманітної (повторюваної) роботи (тривалий час витлумачуване як основне призначення техніки) останнім часом усе більше доповнюється акцентом на звільненні від виконання багатьох видів інтелектуальних операцій (техноінтелект) та взагалі уможливленням багатьох видів діяльності (наприклад, комп'ютерне моделювання).

Філософія техніки розуміється як один з важливих напрямів сучасної філософії, в межах якого досліджуються «найбільш загальні закономірності розвитку техніки, технології, інженерної і технічної діяльності, проектування, технічних наук, а також їх місце в людській культурі взагалі і сучасному суспільстві зокрема, відношення людини і техніки, техніки і природи, етичні, естетичні, глобальні та інші проблеми сучасної техніки й технології» [3, с. 5]. Аналіз класифікацій те-

хніки засвідчує тотальну комп'ютеризацію усіх сфер техногенного буття.

Авторство терміна «філософія техніки» належить Е. Каппу. Основоположеннями його філософії техніки виступають «антропологічний критерій» та принцип «органопроекції». Обґрунтування ідеї органопроекції – перша спроба філософської експлікації генезису техніки і її «антропних» першопочатків [4, с. 15]: людина в усіх своїх створіннях несвідомо відтворює свої органи й сама пізнає себе, виходячи з цих штучних створінь. Принцип органопроекції було розвинуто у творчості Г. М. Маклюена. А як напрям філософії філософія техніки у діаді «людина – техніка» цілком відповідно до антропологічного критерію Е. Каппа завжди відштовхувалась від (або поверталась до) – і в сучасній постнекласичній парадигмі свого функціонування відштовхується від (або повертається до) – людини. Адже філософське дослідження техніки в чистому вигляді неможливе [7, с. 8]: аналіз будь-якої проблеми, яка має техногенний фактор, неминуче переходить у дискусію про сутність людини, про смисл і межі активності останньої.

Техніка дозволяє проявити в повному обсязі свободу волі людини як те, що виділяє останню з природи. Однак на цьому шляху варто чітко усвідомити де ми ще маємо справу із свободою волі людини для людини, людства, а де «відриваємо» техніку від людини, деантропологізуємо техніку, яка врешті решт завжди була соціокультурним феноменом. Адже у суспільну свідомість і науку як одну з її форм намагаються привнести ідею техніки, створеної не для людини як представника роду людського і навіть не проти людини і людства, а техніки безвідносно людини (те, що ми назвали деантропологізованою технікою), ідею техніки в контексті транслюдини, постлюдини.

Транслюдиною можна назвати перехідну форму на шляху до постлюдини. Відповідно трансгуманізм – це міждисциплінарний напрям та суспільний рух, де обґрунтовується невпинна трансформація людини розумної з метою «вдосконалення» аж до заміни її іншою формою буття [5, с. 4] (постлюдиною), яка вже не є людиною в традиційному розумінні, хоча й похідною від неї. Показово, що філософія, на нашу думку, з огляду на специфіку свого основного питання, витлумаченого як найбільш загальне у співвідношенні «людина – світ», має аналізувати проблему з точки зору саме людини, а не постлюдини (див. напр.: [2]).

У першу чергу йдеться про деантропологізацію абстрактно-ідеального буття технічного (сфера ідей про майбутнє техніки). Однак коли вже матеріальне буття технічного (результати революційного прогресу у створенні артефактів) використовується з метою становлення (майбутніх) не-людей – зверхлюдей, постлюдей, – то можна ставити питання про деантропологізацію технічного в єдності його абстрактно-ідеального буття і буття матеріального. Відбувається проголошення природного недосконалим, надання переваги штучному перед природним, та й не усякому штучному, а штучному техноінтелектуальному.

Виникає дилема: з одного боку, можна спробувати гуманізувати техніку і технологію, зробити їх відповідними природі і людині, з іншого боку, сучасні технопесимісти можуть захищати позицію, що, покладаючись на техніку, людина не здатна змінити сутнісні особливості техніки, технології, які і викликають за-

непокоєння (адже проблемний напрям, котрий було проілюстровано вище, далеко не єдиний). В умовах відсутності загальноприйнятого розв'язку означеної дилеми, можливість вибору різних стратегій використання техніки, досягнення й загрози техногенного розвитку породжують ряд моральних колізій. Скажемо більше, практично всі основні проблеми сучасної філософії техніки мають етичний вимір, розв'язання техногенних (реактуалізованих або навіть викликаних до життя появою відповідних технічних можливостей) моральних дилем здійснюється в межах практичної етики. Зокрема, дослідження вимагають етичні проблеми, які породжує або поглиблює техноінтелектуалізація антропосфери.

Наочною маніфестацією тієї ваги, яка надається ролі спеціалізованого техноінтелекту в суспільному та індивідуальному бутті, є формування так званої «комп'ютерної етики» («інформаційної етики», «кіберетики»), практична значимість якої полягає в розробці основоположень поведінки людини [1, с. 60] в контексті комп'ютерної техніки крізь призму моралі (а теоретична значимість – в окресленні обґрунтування згаданих основоположень). У межах комп'ютерної етики виділяють такі сфери досліджень як так звана хакерська етика, мережева етика, блогерська етика.

Подолання надлишкового нонконвенціоналізму і фрагментарності комп'ютерної етики як цілісності (які стосуються й інших прикладних етик в аспекті техноінтелектуалізації з огляду на особливості дій суб'єкта моральності у техноінтелектуальному середовищі) вбачаємо на шляху відновлення людської суб'єктності в контексті комп'ютерної віртуальної реальності. При цьому слід спиратися на адаптацію до нових умов вже глибоко пропрацьованих в «решті» етики принципів, моральнісних норм, понять доброчесності, обґрунтувань моралі, «живого» морального досвіду тощо, а також теоретичних напрацювань власне філософії техніки як напряму сучасної філософії, насамперед, реактуалізованих антропологічного критерію та принципу органопроекції, які, ув'язуючи техніку і людину, допомагають виявляти тенденції деантропологізації. Саме такий методологічний підхід (котрий можна назвати «інтегративний підхід комп'ютерної етики та філософії техніки») є взагалі провідним на шляху філософського осмислення деантропологізації у процесах техноінтелектуалізації.

Література: 1. *Алексеева И. Ю.* Что такое компьютерная этика? / И. Ю. Алексеева, Е. Н. Шклярник // Вопросы философии. – 2007. – № 9. – С. 60–72. 2. *Воронин А. А.* Совершенствование человека / А. А. Воронин // Вопросы философии. – 2015. – № 8. – С. 203–207. 3. *Горохов В. Г.* Введение в философию техники / В. Г. Горохов, В. М. Розин. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 224 с. 4. *Горохов В. Г.* Техника и культура: возникновение философии техники и теории технического творчества в России и Германии в конце XIX – начале XX столетия / В. Г. Горохов. – М.: Логос, 2009. – 376 с. 5. *Кутырёв В. А.* Философия трансгуманизма / Владимир Александрович Кутырёв. – Нижний Новгород: Нижегородский университет, 2010. – 85 с. 6. *Некрасова Н. А.* Философия техники / Нина Андреевна Некрасова, Сергей Иванович Некрасов. – М.: МИИТ, 2010. – 164 с. 7. *Попкова Н. В.* Антропология техники: Проблемы, подходы, перспективы / Наталья Владимировна Попкова. – М.: ЛИБРОКОМ, 2012. – 352 с. 8. *Разлогов К. Э.* Метаморфозы идентичности / К. Э. Разлогов // Вопросы философии. – 2015. – № 7. – С. 28–40.

МОРФОЛОГИЯ КОММУНИКАЦИИ

Я. Н. Кунденко, М. А. Островерх, О. И. Гаплевская

*Харьковский национальный университет строительства и архитектуры,
Харьков*

*Национальный аэрокосмический университет им. Н.Е. Жуковского «ХАИ»,
Харьков*

Цель данной работы – определить основные формы коммуникации как связи и взаимодействия, лежащего в основании объективной действительности. Актуальность изучения коммуникации вызвана методологической необходимостью современной науки, обнаружившей взаимодействие как принцип существования триады «природа-человек-общество» и приведшей к появлению новой науки – **коммуникологии** – имеющей обобщающий характер.

Объектом исследования для нее выступает **коммуникация** как **взаимосвязь и взаимодействие между различными объектами**.

Предметом изучения – социальная коммуникация как наиболее развитая форма коммуникации, в которой она получает свою понятийную определенность. Методологическим основанием выступает всеобщий метод определения понятия как различенного тождества бытия (реальности) и необходимой сущности в трех взаимосвязанных моментах (единичное, всеобщее и особенное). Что соответствует биполярной организации и диалогической сущности самого процесса социальной коммуникации.

Кроме того, современные средства коммуникации не только определяют форму существования социума, но и воздействуют на реальность природы и человека как специфическая виртуальная «среда обитания». Неопределенность значимости и возможностей коммуникации, ее видового разнообразия приводит к социальной и психологической нестабильности, разрушительные последствия которой обнаружились в современной экономико-политической и культурной жизни общества.

Исходя из названия, **коммуникация** «communico» – **делать общим, связывать, общаться**. Данное понятие употребляется в значении:

1. Связь между различными объектами (в том числе техническими устройствами);
2. Взаимодействие (обмен сигналами) между животными;
3. Общение между людьми в процессе создания и передачи информации как меры организации материи, реализуемой в процессе познания и объективируемой в социальной коммуникации;

Социальная коммуникация определяется как эффективное взаимодействие (в отличие от разобщения и отдаленности по отношению к противоположному понятию «одиночество») в определенной знаковой форме (сообщение). Взаимодействие считается завершенным, когда совершились изменения в сознании и/или поведении участников.

Основанием деления социальной коммуникации выступает внутренне необходимая сущность, определяющая данное явление: наличие связи, осуществляемой по определенному **коммуникационному каналу** – реальной или во-

ображаемой линии связи (контакта) по которой сообщения движутся от коммуникатора к коммуниканту, *средства для создания, передачи и восприятия сообщения.*

Соответственно этому можно выделить такие основные *виды коммуникативных каналов* и *видовое деление коммуникации*:

- аудио (**звук**) – *устная коммуникация*;
- видео (**буква**) – *письменная коммуникация*;
- аудио-визуальная (**бит**) – *электронная коммуникация*;

Кроме того, каждый из них предполагает собственные *ступени развития*:

Устная (звук)	Письменная (буква)	Электронная (бит)
Невербальная	Личностная	Пресса/Радио=Кино
Вербальная	Межличностная	Телевидение
Образная	Массовая	Интернет

Устная коммуникация - непосредственная форма связи, осуществляемая аудиально (с помощью звука) и отражающая **индивидуальную определенность участников** коммуникации относительно содержания сообщения.

Основные ступени развития устной коммуникации.

1. Невербальная (жесты).

Непосредственный вид коммуникации, использующий несловесные формы, выражающие личностную неповторимость человека в определенной системе звуков, жестов, движений и артефактов, имеющих общезначимый характер.

2. Вербальная (слова).

Противоположный невербальному вид коммуникации, использующий слово, представленное аудиально и визуально в устной и письменной речи с целью уточнения общезначимого смысла сообщения

3. Образная.

Обобщающий вид коммуникации, использующий ассоциативный ряд, имидж участников и художественный образ как гармонию чувственно-данной материальной формы и духовного содержания с целью достижения изменения в сознании и поведении участников.

Письменная коммуникация – противоположная устной, форма коммуникации, в которой связь осуществляется визуально (посредством букв) и направлена на **определение общезначимого смысла**, зафиксированного в тексте.

Основные ступени развития письменной коммуникации.

1. Личностная (авто-коммуникация) – непосредственная форма, существующая в сознании самого индивида, с целью обеспечения связности, согла-

сованности и целостности личности на основе самоопределения и самоидентификации.

2. **Межличностная коммуникация** – противоположная автокоммуникации, связывает двух индивидов, вступивших в отношения между собой с целью реализации собственной внутренней определенности (содержание сообщения), а также достижения социального признания и значимости.

3. **Массовая коммуникация** – обобщающий вид коммуникации, предполагающий «массовое» (всеобщее) и «массированное» (многоканальное и мультимедийное) воздействие технических средств коммуникации, имеющее целью адаптацию общезначимого культурного содержания для каждого человека.

Электронная коммуникация – обобщающая форма, осуществляемая посредством бинарной оппозиции (бит) как единицей измерения информации, передаваемой масс-медиа средствами и фиксирующей значение, реализованное в определенности знака (социальной реальности), в отличии от сигнала (звук или буква).

1. **Пресса** – непосредственный вид массовой коммуникации, обобщающий устную и письменную формы в фиксации информации на бумажном листе с помощью типографской техники воспроизведения текстов и изображений, преодолевающий пространственно-временную ограниченность звука и статичность письменного текста.

2. **Радио** – противоположное прессе средство массовой коммуникации, которое распространяет информацию аудиально с целью создания целостной картины мира в воображении человека.

3. **Кино** – синтетическая форма искусства и обобщающий (пресса и радио) вид масс-медиа, использующий движущиеся звукозрительные образы для изображения действительности как развивающегося взаимодействия человека и окружающей его реальности (физической и социальной).

4. **Телевидение** – массовое средство коммуникации, использующее звукозрительный кинообраз, вписанный в контекст информационного сообщения, для формирования индивидуального сознания и общественного мнения в процессе их взаимодействия.

5. **Интернет** – универсальная коммуникативная среда (сеть) и социальная реальность информационного общества, существующая при условии активной человеческой деятельности по его созданию и развитию, представляющая собой реальное, живое мышление человека, воплощенное в виде гипертекста как единства понятия и образа, отражающего системную организацию постоянно развивающегося мироздания.

Противоречие электронной коммуникации (основание для ее дальнейшего развития) является продолжением ее специфики – постоянного взаимодействия и обновления в виртуальном сообщении. Реальность гипертекста находится в ситуации энтропии (хаоса), постоянно стремящегося к организации и упорядочиванию в сознании каждого человека. Что делает необходимым целостное философское исследование электронной коммуникации как наиболее развитой формы социальной коммуникации.

ФИЛОСОФИЯ ТЕХНИКИ: АНАЛИЗ ПРОТИВОРЕЧИЙ

В. И. Мищенко

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Глобальное противоречие техники, которое пронизывает всё её существо – это противоречие между идеальным и материальным, человеческим духом и природой. Любое техническое изделие есть воплощение идеи, результат технического решения, но не только «встроенного» в реальный мир как рукотворная природа, по выражению Ортеги-и-Гассета – как «искусственная среда», но и созданного из «тела природы». Природное, материальное доминирует в большей части концепций техники. Теория органопроекции Орнеста Каппа выводит технику из развития природы, о биологическом происхождении техники писал Б. Поршнёв, в качестве «инструмента природы» рассматривал технику П. М. Энгельмейер. Трансформацией данных подходов является рассмотрение техники как совокупность технических устройств, управляющих миром, теории «необузданного господства» техники Фр. Фукуямы.

О технике, как проявлении коллективного интеллекта человечества писал в предисловии к своей энциклопедии Дени Дидро, связывал с человеческим способом бытия К. Ясперс, указывал на связь техники с взаимодействием больших масс людей О. Шпенглер, рассматривал усовершенствование техники, как способ развития разума К. Маркс, который отмечал: «Оттачивая свой каменный топор, человек одновременно оттачивал и свой мозг». В современных условиях власть разума устремляется и в бездонные дали природы, в космическое пространство, формируя прообраз ноосферы В. И. Вернадского, в глубины микромира, где ярким проявлением неограниченных возможностей человека являются нанотехнологии. Более того, технические устройства приобретают свойства интеллекта. Речь идёт не только о разнообразных системах автоматического управления, способных анализировать огромный массив информации, обработать и принять управленческое решение, не только координировать автоматизированную технологическую деятельность, но и принимать кардинальные решения, учитывающие «возмущение факторов среды», что частью исследователей воспринимается как форму самосознания. Важнейшим фактором, оказывающим воздействие на формирование искусственной среды, является «распыление» интеллекта, когда формируются самостоятельные интеллектуальные системы типа «clever house», интеллектуальные системы на молекулярном уровне типа «умное крыло». Как тут не провести аналогию с концепцией гилозоизма, монадологией Лейбница. Гений человека, создавшего информационно-технические устройства, оказывается поработённым властью последних. «Умная среда» – это не только проявление власти человека, но и конкуренции «искусственного разума» по отношению к человеку, как его носителя. По образному определению Н. Бердяева «машина покоряет человека».

Противоречия моральной и юридической ответственности и мотивов креативной деятельности изобретателя. Как известно, мы живём в условиях постклассического развития науки, где областью эксперимента становятся открытые сложноорганизованные системы, функционирование которых предъяв-

ляет серьёзные требования к компетенции и моральной ответственности изобретателя, инженера, специалиста по системам управления. По утверждению академика Н. Н. Моисеева человечество подошло к порогу, за которым нужна и новая нравственность, и новые знания, и новая система ценностей. Сфера ответственности распространяется на экономику, человека, природу, космическое пространство, но при этом одинаково опасны как научное доктринёрство, которое Нобелевский лауреат К. Лоренц считал одним из «смертных грехов человечества», искушение положить на алтарь судьбы цивилизации ради эксперимента, погоней за истиной, так и психология катастрофизма и технофобия. Примером таких умонастроений явились дискуссии о галактическом катастрофизме работ, связанных с Большим адронным коллайдером (БАК) – последним, самым мощным в мире ускорителем частиц, построенным под землей на границе Франции и Швейцарии, управляемым Европейским центром ядерных исследований (ЦЕРН) [1].

Страх парализует деятельность правополушарного мозга, иницирующего творчество и интуицию, воображение и фантазию, свободу мышления. Парадоксально, но именно на этапе цивилизационного перехода от индустриального общества к технотронному особенно востребовано не только глубинно-абстрактное, проектное, стратегически последовательное мышление, но и мышление нестандартное, гибкое, оригинальное, дивергентное, выходящее за рамки привычного и способное дать «ноу-хау» – технологии, изменяющие мир. Гармония свободы творчества и ответственности возможна в условиях «рационализации страха» – человек боится неизвестного, нейтрализации страха способствует изучение причин катастроф прошлого и моделирование возможных рисков технических проектов будущего.

Противоречия техники созидания и уничтожения. Каждый седьмой учёный «работает на войну», любое новейшее открытие воплощается прежде всего в военной сфере. «Самолеты... и биологические лаборатории – все эти символы современности – были превращены в оружие одним прикосновением злонамеренной изобретательности... Возникновение биотерроризма как вполне реальной угрозы указывает на необходимость большего политического контроля над применением науки и технологии», – отмечает Фр. Фукуяма [3, с. 9].

Противоречия спонтанного взаимодействия технических систем. Эксперты и исследователь отмечают, что «...построенная на отраслевом принципе техносфера объективно не может гармонично сосуществовать с биосферой. Необходима принципиальная, революционная перестройка всего технологического базиса в неразрывной связи его научной, производственной, социально-политической и культурной составляющих» [2].

Противоречия между техникой и человеком проявляются как во власти техники в искусственной среде (как образно выразился французский философ Ж. Эллюль «средой обитания человека является теперь не природа, а техника»), так и так и тем, что «мы не только обитаем в технологиях, технологии обитают в нас», реальна сама «реконструкция» человека на генетическом уровне (трансгуманизм). Как отмечают современные исследователи, «атомно-молекулярное конструирование материалов и устройств с заранее заданными свойствами

(в том числе гибридных материалов и устройств, состоящих из органических и неорганических субстанций), воспроизведение систем живой природы, управление биологическими процессами на молекулярном уровне, раскрытие тайн работы мозга, создание «сильного» искусственного интеллекта – все это способно привести к таким изменениям в жизни человека и в самом человеке, которые сегодня представляются просто фантастическими» [4].

Не менее актуальна и проблема, связанная с *отставанием темпов развития* духовного развития человека от темпов технического прогресса, угрозу превращения человека в «слугу» сложных информационно-технических систем. Декартовский мыслящий человек, гордый носитель интеллекта, может потерять свой статус, нивелировать своё положение в техническом мире. Следует учесть, что техника способствует формированию среды массового комфорта, которая по образному определению Ольги Козловой ведёт к «демобилизации духа» убивает его стремление к обновлению мира.

Немаловажное значение приобретают противоречия *науки, техники и экономики*. Темпы развития науки таковы, что появление сверх новой техники не гармонирует с устаревшими образцами, которые устаревают «морально», до 80 % технических устройств предназначены для того, чтобы обслуживать уже созданные, производителям выгодно делать недолговечную технику для увеличения объёмов продаж. Усиливается разрыв между научной элитой и рабочими высшей квалификации, призванными обслуживать новейшие технологии: происходит заметное отставание технической грамотности и культуры, страдает и компетенция руководителей сложнейшими техническими комплексами.

Актуальны противоречия *техники и политики*. Мировой опыт свидетельствует о том, что технически развитые страны стремятся диктовать свою волю другим народам. От лозунга Мао «винтовка рождает власть» до понимания мира как «большой шахматной доски» прошло всего несколько десятилетий, но мир ощутил пресс военно-технологического давления. Уровень развития технологий существенно повышает степень геополитических притязаний государства и возникновению тоталитаризма, который, по мнению М. Хайдеггера, является следствием необузданного господства техники.

Говоря о нашем времени, Ортега-и-Гассет писал, что наш век глубоко уверен в своих творческих способностях, но и не знает, что ему творить. Хозяин всего мира, он не хозяин самому себе. Он растерян среди изобилия. Обладая большими средствами, большими знаниями, большей техникой, чем все предыдущие эпохи, наш век ведет себя, как самый убогий из всех, плывет по течению. Системный анализ существующих противоречий в развитии техники – основа моделирования будущего и устойчивого развития цивилизации. Реальности информационного общества, новые угрозы и опасности, которые оно несет человеку и человечеству, заставляют все более и более обращаться к познанию механизмов стабилизации, обеспечению устойчивого развития, минимизации превращения в действительность возможных непредсказуемых процессов и явлений.

Литература: 1. Электронный ресурс: <http://kollaideru.net/>. 2. Ковальчук В. М. Конвергенция науки и технологий – новый этап научно-технического развития / М. В. Ковальчук,

О. С. Нарайкин, Е. Б. Яцишина // ВФ, 2013. – № 3. – С. 3-11. **3. Фукуяма Ф.** Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма; Пер. с англ. М. Б. Левина – М.: ООО «Издательство АСТ»: ОАО «ЛЮКС». 2004. – 349. с. **4 Алексеева И. Ю.** «Технолюди» против «постлюдей»: НБИКС-революция и будущее человека / Алексеева И. Ю., Аршинов В. И., Чеклецов В. В. // ВФ. – 2013. – № 3. – С. 12 – 21.

СОВРЕМЕННАЯ ФИЛОСОФИЯ КАК ТЕХНОЛОГИЯ ИЗУЧЕНИЯ МИРОЗДАНИЯ

Ю. И. Полоз

Европейский институт междисциплинарных исследований и образования

Мы, казаки-характерники, как современный передовой отряд казачества, глубинно понимая обустройство Мироздания, видим современную философию инструментом познания бытия, своей личной судьбы через технологии быстрой активизации своего подсознания. Суть подсознания в общем обывательско-научном понимании проста – человек от характерников получает элементарные технологии активизации своих талантов и через свои таланты открывает для себя глубины Мироздания, что, кстати, гарантирует долголетие.

Если изучать основы философии, разные философии известных мыслителей от Платона, Аристотеля и т.д., то можно прийти к выводу, если повезёт, что все эти мыслители на время их физической жизни ... достигли личного благополучия, признания своим трудом для себя и своего окружения. А окружение и донесло нам мысли, идеи этих мыслителей. Если изучать рукописи мыслителей, то большую часть их писаний будет сложно понять – всё написано лексикой того времени, понимания Мира с точки зрения автора.

На нашем сайте <http://intellekt.in.ua> напечатана современная, новейшая история Украины – материал взят специалистами с наилучшей версии судьбы страны. Это тоже философия, только современная технологическая для того, чтобы подсознание человека, читающего эту философию, соотнеслось со своими личными философскими принципами и усилило своим мнением исторически сложившиеся положительные факторы.

Я глубоко уверен, благодаря личной практике психолога-консультанта, что любые убеждения, постулаты, которые обоснуют тот или иной вид философии, никогда не ориентировались на глубинные знания мегаистории человека. У нас нет чёткой философии, пояснения эволюционных формаций от первобытного строя до сего дня – мы все зрим «блочно» (первобыт, феодал, капитал и т.д), хотя в мегафилософии чётко предусмотрено поступательное развитие человека «от дубины» к гигантам мысли и единению с иными цивилизациями. И всё очень закономерно и поступательно. Но в современной философии характерников XXI века, хорошо знающих мегафилософию, чётко прописано:

– 11.09.2001 год – в мир людей вошла ускоренная эволюция, которая так «сжимает» действия людей, что люди массово видят суть, лик дебелизма и тут же понимают, что «царювання» надо менять УПРАВЛЕНИЕМ, а самосовершенство становится основой личной философии познавания сути обустройства Мира;

– 11.11.2014 год – человек и Мироздание стали едины в устремлении познания философии самопознания глубин обустройства микро-макро миров.

Весьма интересны детали этих временных рамок – в общем, это «3-я мировая война в подсознаниях всех людей Земли». Ещё более важно осознать:

– философия, как обобщение ценностей, деяний, норм морали и нравственности, становится мерилom успешного бытия каждого человека – глуп и бездеятелен – устремлён к смерти; благ и талантлив – становится долгожителем;

– философия, как перспектива мысли, конечно, является «двигателем» технологий, ведущих к прогрессу, но «чистая» философия мышления, ради мышления – ведёт в явный тупик бытия;

– обобщая выше описанное легко понять – характерники XXI века воспринимая философию, как инструмент достижения цели в современной эволюции, относятся к разным философиям прошлого сдержано, ибо ни одна философия прошлого не стала доминирующим качеством в жизни масс людей, даже философия добра в религии за последние 2000 лет не создали в быту мир, дружбу, благостность – сегодня агрессия, война, предательство доминируют. Тогда для характерников философия просто инструмент мышления, который всегда полезен для досуга. Весьма полезно подумать над философией казачества...

Философия XXI века – тенденция к рождению феномена. Длительное время я занимаюсь проблемами прогнозирования, диагностиками социальных проблем тенденции развития социума. Поэтому заметил, а потом просчитал тенденцию девальвации философских идей. С конца XIX века из массового «употребления» исчезли популярные издания философов, которые предлагали бы новые революционные парадигмы (или парадигмы перевелись или философия уж очень медленно модернизируется). Естественно, спецлитература кишит диалогами, спорами по проблемам философии, но они локально мелки. Где мудрые Платоны и быстрые Ньютоны? Оказывается, их просто не должно быть: 4 тысячи лет мы можем примерять пророчества Нострадамуса к отдельным фактам времени, но никогда не поймем, если Бог не подскажет, ритм катренов великого провидца, где, кстати, и заложен его секрет. На основе многомерного анализа философских тенденций XX столетия и опуская доказательную часть можно сделать три логических вывода:

– наше время порождает новую парадигму философии – парадигму познания религии, как науки о технологиях изменения мышления человечества в целом, ибо 2000 лет идея Иисуса о Законах бытия, стала реальным верованием миллионов землян;

– наука, как инструмент познания нового, по всему миру не может решить насущные, жизненно важные проблемы бытия – народ все интенсивнее болеет, экология катастрофически ухудшается, преступность переросла в терроризм и т.д. Похоже, наука с XIX века сделала столь мало революционных шагов, что по глобальным открытиям пришла полностью в тупик;

– политика, как часть науки управления и концепция определенных философий с 2000 года тоже находится в стадии развала по всему миру.

Эти три вывода дают возможность делать триединый вывод (этака 3 в 1) –

мир стоит на пороге массового прозрения, ибо наш вид, очень ускоренно идет к эволюционному тупику, который сейчас только контурно проявляет себя. Философия тупика проста – мы исчерпали парадигмы, средства прогресса, мы не создаем механизм, инструмент материального воплощения прогресса. Например, что толку, что мы спорим о феномене времени, не понимая и не видя этот ВИД МАТЕРИИ, порождая пустые слова о времени (пора спрашивать само время о его феноменальности – время расскажет о себе, как о сущем мироздании). А возможно ли это? Да, вполне, но в другой статье об феномене времени можно пояснить подробно, ибо время не влияет на философию в том смысле, что оно не проявляет философию так как носители философии всегда были и есть люди – их аналитическое мышление создает базу для проявления философии.

Итак, опираясь на первичных три умозаключения, перейдем ко второму этапу поиска тенденции феномена философии XXI века. Этот этап назовем – законы бытия. Их поиск – удел и науки, и религии, и философии. В этом поиске законов бытия, дающих прогресс, едины и наука, и религия, и философия. На почве законов единится то, что в быту проявляет антагонизм. Итак, разберем, что такое закон. **Закон** – «не убий», ясен и статичен, только вот уже более 2000 лет этот закон понятен, а смертей от этого не убавляется, может быть это не закон, а правило бытия (а правила имеют исключения)?

Возьмем иной закон – начало любого деяния всегда имеет причину и варианты следствий, которые складываются в ритм, который всегда резонирует с подобными причинами и следствиями в пространстве бытия и деяний. В общем, понятно, но появляются вопросы – сколько людей, столько и будет вопросов, ибо этот закон я для себя назвал Триединым Законом Начала (ибо он легко делится на закон ритма, резонанса и подобия). Бегло отмечу – данный закон имеется во многих религиях – вспомните слова «карма», «рок», «судьба», «проведение». Это далеко неполное синонимичное проявление данного закона. В биохимии, квантовой физике можем найти отражение этого закона. Таким образом, мы имеем понятие, которое многогранно по своему проявлению и как все многогранное, воздействует на пространство бытия так, чтобы пространство проявляло этот закон многогранно. Этим разбором двух законов я подчеркиваю – пришло время серьезным мужам от науки думать о законах катастроф, кризиса власти, появления болезни страшнее СПИДа и т.д. Похоже, не обойтись без новой парадигмы в философии, но отметим – любой закон многогранен и очень часто опознаваем по его первым девяти признакам, которые отличают закон от правил (девять в одном):

– закон не статичен, он ежесекундно меняется и меняет пространство, но сохраняет неизменным свои основные три качества – узнаваемость, при условии наличия веры в закон; любви к себе, что бы через надежду и любовь к знаниям и своему опыту постичь суть закона (неотвратимостью проявления закона, как плюс, так и минус ситуациях и в гармонии можно осознать третье качество законов – закон быстро принимается любым человеком);

– закон многолик, но всегда есть гранью от целого Начала, ведь и законы корда-то имели Начало;

– закон всегда имеет своих носителей – это философы, умеющие мыслить столь масштабно, что законы бытия им ясны и без доказательств;

– закон не есть продукт групповщины, закон божественно проявлен во всех верах и степенях сознания и не имеет автора, ибо сам ЗАКОН, как сущий бессмертный, может стать и есть автором своего бытия;

– закон милостив – он наказывает всех, но только варваров сажает в темницу, остальных убивает незаметно через Сущего Смерть;

– закон радостен, ибо познавший его в состоянии познать суть иных законов и вечно не понимаемых понятий, например, бессмертие, бесконечность, эволюция и т.д.;

– закон сам вечен и неизменно дополняет иные законы, при наличии в этих законах трех правил – неизменность качеств, соответствие и изменчивость в плоскости соприкосновения с иными законами ОДНОВРЕМЕННО, и закон всегда ясен тому, кто устремлен к познанию законов;

– закон не уничтожает провинившегося окончательно – он дает ему иную форму бытия, где легче познать закон, но труднее исправить допущенные в прошлом ошибки. При этом закон в новом опыте жизни «притупляет» память о прошлых ошибках, что бы Вы могли с чистою совестью обучиться... новой версии той же ситуации, при которой мы совершили ошибку, что бы мы хоть как-то её осознали (отсюда на востоке возникло понятий «инкарнаций», как смены тел при бессмертном Духе и колеса Сансары, т.е. судьбы, кармы (глубинно понимая эти процессы, вы не найдёте ни колёс, ни кармы);

– закон уничтожает тех, кто искажает своими домыслами (локальными философиями) эволюционные вехи опознания сути закона.

Естественно, что мои определения девяти признаков закона можно посчитать субъективными, но далее, я знаю 21, 108, 404, 999, 1009 признаков закона, т.е. мои знания Закона имеют глубинные обоснования, но кому в данном выступлении нужно знать более девяти тенденций? Теперь, когда Вы имеете представления о моем мышлении, я постараюсь кратко изложить парадигму философии XXI века, при этом укажу на феноменальность этой философии.

Сама философия проста – она входит в русло ИНТЕГРАЛЬНОГО проявления множества философий в одной, но быстро и многогранно понимаемой через её законы и технологии, ибо философия XXI века через законы единит религию (где эта философия зародилась), науку (где эта философия возмужала и нашла технологии проявления себя) и умения мыслить масштабно. Философия соединила три компонента – науку, обозначим её W, веру – обозначим её H, и умения знать, что никто не может осознать более того, что он может осознать без помощи Бога – этот вид мышления обозначим O, остается напомнить, что наше бренное тело, биомасса всегда есть носителем и O и H и W. Обозначим наше тело Q. Возникает формула, которая почти 2000 лет знакома многим $Q = O \cdot H \cdot W$, а знакома она по иконе Иисуса Христа. Иисус указывает правой рукой на книгу законов и свое сердце, как бы говоря – войди и познай, тогда через веру (H) и знания (W) познаешь моего отца (O). Проще не придумаешь, но почти 2000 лет мы смотрим на эту формулу и ничего не понимаем, ибо эволюционно не в состоянии познать

ни Бога, ни иные вечные Истины, будучи в Q заняты бранными сегодняшними волами, станками, деньгами, делами т.д. Без основных понятий буддизма о инкорнациях, эмоциях, технологиях самоусовершенствования (хотя во многом ошибочных), строение огненного тела и т.д. мы не сможем познать детали новой парадигмы философии, так как не сможем активизировать механизмы веками спящего мышления XXI века в нашей плоти. Без истин мусульман, их стабильности, фанатичного признания сути Закона мы не сможем обучить нашу клетку новому мышлению. Без анализа тайнознаний иудаизма мы не сможем быстро убедиться в верности пути, указываемом новой парадигмой. Без символики и многих концепций христианства невозможно понять мироздания, которое описывает новая философия. Но упаси меня Бог от проповеди новой религии – её никогда не будет в нашем мире! А вот новые знания, их быстрота материализации следствий, при четком видении причин и следствий одновременно, привлекают к этим знаниям науку и дадут, через науку, прогресс эволюции нашему виду. Вид Человек, как вселенский координатор явлений и процессов бытия уже получил с 1984 года эту новую парадигму. Я с 1984 года и по сей день очень подробно изучал её в тиши своего кабинета. Теперь пришло время сказать – философия, как феномен проявления из неоткуда уже рождена в технологиях, схемах, книгах, балладах, эпосе, стихах, квантовой физике, новых методах прогнозирования, чертежах технического прогресса и т.д. (порядка 1009 проявлений). Эта философия очень практична, ибо имеет степени, грани, уровни самообучения как индивидуально, так и массово. При этом готовы учебники пособия, графический материал.

Новая философия имеет то, что нет ни у одной философии мира – это самопроверяющие истинность философии методики. Суть самопроверки проста – это наличие информации об этой философии в числовой материи Библии, Корана и Бхагавад-гите и иных вечных книгах. На своих занятиях я в первый день даю эти методики проверки степени истинности интегральной философии в виде специальных математических формул, доступных и школьнику, если у него есть хоть миллиграмм веры, и он готов обратить свой взор к философии через элементарную науку. По этой методике можно проверить степень истинности любых знаний и философий.

Я рассказываю о рожденной новой философии, которую можно условно назвать интегральной, поясняющей законы бытия. Я прекрасно понимаю следствия от данной информации и готов в диалогах, а не спорах, детализировать феномен единения религии и науки в механизм познания ЗАКОНОВ бытия, но я никому и ничем не обязан, у меня нет соавторов, хотя учеников много. И я верю, философия XXI века рожденная в Украине принадлежит её народу, частью которого я и есть. Поэтому я печатаю этот небольшой труд моей мысли для тех, кто в этой статье увидит не бахвальство и эгоизм, а бесконечность ЗНАНИЯ, которое через ВЕРУ в возможность открытия своих собственных достоинств может вселить в читающего НАДЕЖДУ на улучшение качества собственной эволюции.

Любая философия, будь она интегральная или парадоксальна, не станет заменять людям уже сложившийся уклад жизни и мышления, если люди за 3–10 минут не смогут её познать (по вере своей), а за 15–20 минут не смогут проверить деяния такой философии (кому в наш век нужна философия, которая

не может принести прибыль в семью?). Описать суть философии конкретному человеку – нужны тома, а вот передать из уст в уста знание такой философии можно за очень короткое время (поэтому века не сохранили монументальные философии Иисуса, Пифагора и иных философов мира).

В этой статье я пользуюсь технологиями Нострадамуса для убеждения и технологией Пифагора для создания условий к будущему диалогу, ибо учился по книгам сотен мудрецов и понял: мудрецы никогда никого ничему не учили – они исполняли свои благородные миссии и несли миру ЗНАНИЯ.

Философии всем напоминают о нашем умении широко обобщать нечто, что мы называем жизнью, но кто догадался обобщить наше бытие за 1 миллиард лет. Я надеюсь, что мне удалось породить у читающего множество вопросов, я надеюсь на продуктивный диалог. И еще одно замечание – любые открытия фиксируются патентами и соответствующими документами, но глупо в стране, где интеллект никому не нужен, фиксировать в хаосе мирских законов нечто вечное. Ведь вечное, если оно истинно, даже если оно проявлено через одного человека, все равно будет истина, а истина, как известно, овладев массами становится инструментом достижения благостности. Я в пути этой благостности иду со своими проблемами и своими достижениями – идущий откроет путь для себя и укажет иным более близкую дорогу. Любая дорога может привести человека к смерти, но, увы процессе изучения многих составных частей философия XXI века я даю понятия глубинных причин (более 1000) смерти и ... помогаю персонально найти технологию как избежать прихода смены тел из телесного в бестелесное состояние, чтобы успеть скорректировать себя до рокового мига до состояния удлинения жизни. Это не сложный процесс, если допустить, что Бог помогает каждому, кто верит в свое бессмертие и что-то делает для того, чтобы это бессмертие не было сказкой.

Философия XXI века станет феноменальной, если множество людей, прочитавших о её рождении спросят у своего Сердца технологии «самопроникновения» в эту философию каждой клеточки своего тела, тогда Бог расскажет человеку о его судьбе с точностью до одной минуты...

ФЕНОМЕН ЛІДЕРСТВА ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФІЇ УПРАВЛІННЯ

О. С. Пономарьов

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Складна й суперечлива природа людини як істоти одночасно біологічної й соціальної, та ще й наділеної свідомістю, зумовлює її виживання тільки за умови її участі у спільній з іншими людьми діяльності й суспільному поділі праці. Необхідність же забезпечення раціонального розподілу функціональних обов'язків у поєднанні з відмінністю цілей, прагнень та інтересів індивідів вимагає певної організації та координації їхніх дій, тобто управління спільною діяльністю. Ці функції може виконувати людина, наділена особливими рисами, насамперед здатністю впливу на людей, на їх дії та поведінку. Ця людина не

просто є лідером, а й визнається таким його оточенням. Отже, однією з характерних ознак суспільного буття слід вважати наявність лідерів практично в кожній соціальній групі. При цьому лідери можуть бути як неформальними, не обіймаючи якихось офіційних посад і не маючи владних повноважень, так і керівниками, природні лідерські якості яких підкріплені ще й посадовим станом. Надзвичайно складна індивідуально-суспільна природа феномену лідерства та його істотна значущість для забезпечення процесів нормального функціонування і розвитку соціуму і міжособистісних взаємовідносин, а також для розв'язання можливих суперечностей і конфліктів.

Лідерство завжди передбачає відносини домінування і підпорядкування, впливу й наслідування в системі міжособистих відносин в певній соціальній групі. Як специфічний соціальний феномен, воно відіграє надзвичайно важливу роль в суспільному житті, виступаючи переважно неформальним, а тому й достатньо дійовим чинником забезпечення нормального співжиття людей, їх співпраці та взаємовідносин. А ці цілі постають і визначальною передумовою функціонування соціуму й можливості особистісної самореалізації індивіда.

Сьогодні роль лідерства істотно зростає, а об'єктивна суспільна потреба в лідерах стає все більш відчутною через таку низку обставин. По-перше, ускладнення суспільного буття, пов'язане з його загальною демократизацією, впливом глобалізаційних процесів, розвитком інформаційно-комунікаційних засобів і технологій та становленням інноваційного типу світового розвитку, істотно позначається як на потребах в лідерах, так і на характері самого лідера. По-друге, підвищення освітньо-культурного і професійно-кваліфікаційного рівня широких верств населення сприяє більш глибокому розумінню людьми своєї гідності, індивідуальних і суспільних цінностей, а також нове ставлення до особистості лідера та його ролі суспільному розвитку. По-третє, розуміння ролі лідера й суспільної потреби у ньому висуває нові, підвищені вимоги до його професійної та соціальної компетентності, до його суспільно значущих особистісних рис і якостей. По-четверте, сьогодні в суспільній свідомості відбувається переосмислення сутності і значення так званих одвічних, або загальнолюдських цінностей, і в цих процесах істотну роль мають відігравати сприйняття людьми лідера та переконливість його впливу на них. По-п'яте, складні протилежно спрямовані процеси атомізації та консолідації суспільства посилюють потребу в лідерах, здатних певним чином впорядковувати їх і визначати чіткі орієнтири суспільного розвитку.

Наведені обставини дають вагомі підстави впевнено стверджувати, що лідерство дійсно виникає як природна реакція на об'єктивну потребу суспільства в такій своєрідній організуючій та регулятивній інституції. Тому для розуміння природи і сутності лідерства та його слід розглядати саме в контексті суспільних потреб.

З позицій же філософії управління при аналізі сутності лідерства можна виокремити онтологічні, гносеологічні, аксіологічні, етичні та інші аспекти. Буттєвий сенс лідерства дозволяє визначити цей феномен як появу у певному соціумі людини, за якою інші члени цього соціуму визнають право приймати важливі рішення, які зачіпають їхні інтереси і визначають характер взаємодії і взаємовідносин в цьому соціумі. Справжнього лідера визначають такі чотири

характерних особливості. По-перше, домінантою його помислів, дій і рішень є інтереси людей. Як тільки людина ставить свої власні інтереси вище за інтереси інших людей і соціуму в цілому, вона втрачає моральне право вважатися лідером. По-друге, лідер сам є високоморальною особистістю і затверджує моральнісні норми у взаємовідносинах між членами соціуму. Якщо людина, яка порушує моральнісні норми і приписи, прагне стати лідером, її потенційні прихильники швидко розпізнають її справжню сутність і відмовлятимуть їй у праві виражати інтереси групи. По-третє, лідер готовий приймати відповідальні для соціуму рішення, йти на ризик і брати на себе відповідальність за можливі його як позитивні, так і негативні результати. Нарешті, по-четверте, лідеру має бути притаманна розвинена інтуїція, якій він довіряє, особливо у складних умовах інформаційної невизначеності й ризику.

Пізнавальний сенс лідера виявляє цілий спектр можливостей. По-перше, аналіз процесів прийняття та реалізації лідером управлінських дій розширяє можливість пізнання його психології, а відтак і пізнання феномену лідерства. По-друге, аналіз характеру взаємовідносин лідера як зі своїми прихильниками і послідовниками, так і з опонентами дає цікавий матеріал для поглибленого пізнання філософських і психологічних закономірностей взаємодії людей в групі та міжособистісного спілкування. Результати цього пізнання вкрай необхідні для визначення і вибору раціональних, адекватних кожній конкретній ситуації методів і способів, засобів і технологій управління. По-третє, пізнання феномену лідерства є необхідним для організації та практичного здійснення навчально-виховного процесу з підготовки лідерів, цілеспрямованого розвитку необхідного їм професіоналізму, необхідних професійно й соціально значущих особистісних рис і якостей.

Ціннісний сенс лідерства також слід розглядати в кількох аспектах. Так, лідерський вплив на людей пов'язаний з тим, що лідер, з одного боку, відчуває й виражає цінності, які сповідують його реальні й потенційні прихильники і послідовники. З іншого боку, лідер виступає носієм цінностей більш високого порядку, так званих одвічних, або загальнолюдських цінностей. І він звичайно наполегливо прагне втілювати їх у свідомість людей. Крім того, його вплив на них завжди переслідує не тільки безпосередньо утилітарні цілі з включення у спільну діяльність і належного її виконання, а й цілі духовно-культурного та ціннісного характеру, в першу чергу формування ціннісного ставлення до своєї діяльності, гордості за свою приналежність до даної групи. Підвищення рівня духовності і культури, ціннісне сприйняття своєї діяльності й розуміння її суспільної значущості безпосередньо впливає на якість цієї діяльності й на соціально-психологічне самопочуття індивіда. Відповідних позитивних змін зазнає й психологічний клімат в колективі, формуються спільні філософські погляди й ціннісні позиції його членів. Нарешті, вкрай важливим є такий аспект аксіології лідерства, як консолідація колективу, зменшення рівня конфліктності та його спрямування на конструктивну взаємодію заради суспільного блага. Таким чином, при філософському аналізі феномену лідерства обов'язково слід розглядати його у просторі життєвих цінностей.

Моральнісний сенс лідерства полягає перш за все у його спрямованості на

суспільне благо, на інтереси й потреби інших людей та їх задоволення тільки за умови дотримання правових і моральних обмежень. Важливим аспектом є й те, що справжній лідер повинен бути для своїх прихильників та інших людей взірцем моральності, порядності й відповідальності. Відданість справі, вірність слову й особиста скромність є не просто його атрибутивними характеристиками у відносинах з людьми. Вони виступають проявами його власних моральнісних принципів і переконань, які він демонструє сам і прагне прищепити тим, з ким йому доводиться працювати чи навіть просто спілкуватися.

Аналізуючи розглянуті характеристики лідера, ми зовсім не прагнемо робити з нього ікону. В реальній дійсності лідер завжди має обирати характер своїх дій і поведінки адекватним ситуації, що склалася. Він готовий прийти на допомогу тим, хто її потребує, але він же поводить суворо й безкомпромісно з ледарями, злісними порушниками трудової й технологічної дисципліни, норм ділової етики і міжособистісного спілкування. Адже тільки за таких умов лідер може розраховувати на успішність та ефективність своєї діяльності й діяльності тих людей, якими йому доводиться керувати чи здійснювати вплив на них.

Складна й суперечлива природа лідерства та його роль у нормальному життєзабезпеченні й розвитку соціуму вимагають турботи суспільства про виявлення потенційних лідерів, їх фахову, управлінську і загальнокультурну підготовку, виховання та особистісний розвиток. Це завдання суспільство покладає на систему освіти, яка має розглядати його не просто як надзвичайно відповідальне, а як концентроване вираження своєї суспільної місії. На жаль, вища школа як основна ланка освіти, на яку покладається завдання з підготовки лідерів, ще не напрацювала необхідних логіко-методологічних засад, методики і педагогічних технологій, що забезпечували б ефективно його розв'язання.

Для подолання цієї ситуації необхідна організація цілеспрямованої співпраці фахівців із загальної та соціальної філософії з представниками філософії освіти і філософії управління. Запропонована ними методологія і може бути покладена в основу розробки психолого-педагогічних засад ефективної підготовки нової генерації лідерів, яких так потребує наша країна.

ВОЗМОЖНОСТИ ПАРАДИГМЫ ВСЕЕДИНСТВА КАК ОБЩЕМЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО ОРИЕНТИРА В РАЗВИТИИ ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОЙ НАУКИ

М. В. Смоляга, Г. Г. Старикова

*Национальный технический университет «ХПИ», Харьков
Харьковский национальный университет радиоэлектроники, Харьков*

Постижение феномена целостности всегда привлекало пристальное внимание философов, приобретая в различные эпохи свои специфические логические формы. В поле намечающихся ныне глобальных мировоззренческих изменений философская традиция всеединства (и в частности концепция целостности Вл. Соловьева) представляется особенно многообещающей.

Попытаемся довести потенции соловьевской концепции целостности до

такого «логического предела», когда откроется возможность превращения ее в один из опорных пунктов в сегодняшних поисках нового мышления.

Особую эвристическую ценность для разработки современного варианта концепции целостности имеет рассмотрение соловьевского холизма через призму реалий развития постнеклассической науки.

Рассмотрим, прежде всего, ядро соловьевской концепции целостности – полагание целого как всеединого. Согласно Вл. Соловьеву, единое «первее» многого, порождает многое, действительность есть в конечном счете неделимое единое. Данная идея получает ныне убедительное конкретно-научное подтверждение (прежде всего в области квантовой физики и синергетики). Так, в контексте анализа процессов самоорганизации она актуализируется как принцип активности целого по отношению к частям: согласно синергетическим исследованиям, подобно тому, как будущее «притягивает», формирует настоящее, точно так же целое не собирается из кубиков-частей, а формирует в своем развитии свой элементный состав.

К выводу о специфической неуниверсальности понятия множества приводит развитие представлений о геометрической непрерывности. Математические исследования, посвященные проблеме континуума, представляют убедительные свидетельства в пользу того, что континуум только условно можно рассматривать как множество; в конечном итоге он есть не множество, а неделимая целостность. Свойство неделимой целостности континуума оказалось настолько глубоким и фундаментальным, что любые множественные конструкции произвольной мощности не способны обеспечить его целиком непротиворечивое теоретико-множественное описание.

В контексте квантомеханических исследований представления Вл. Соловьева о конечной безусловной неделимости действительности актуализируются как идея несепарабельности, то есть физической неотделимости подсистем единой квантовой системы, как бы далеко они не разошлись после распада исходного состояния. В связи с экспериментальным подтверждением квантово-корреляционных эффектов можно даже говорить о превращении предположения о существовании мира как единого и, в конечном счете, неразложимого на какие-либо множества целого в экспериментально проверенный факт.

Находя подтверждение в контексте современных конкретно-научных исследований, идея целого как неделимого единого одновременно обнаруживает свою плодотворность в качестве общеметодологического основания постнеклассической науки. Так, ряд трудностей, с которыми столкнулись конкретные науки (прежде всего физика микромира в связи с вовлечением в сферу научного постижения глубинных уровней материальной действительности - вся так называемая «мистика квантовых событий»), могут быть преодолены только при условии использования в качестве общеметодологического основания идеи конечной безусловной неделимости бытия.

Плодотворной оказывается реализация методологического потенциала рассматриваемого философского принципа в случае холистического анализа процессов самоорганизации в мире живого и неживого. Особенно заслуживают внимания результаты исследования процесса становления диссипативных

структур посредством категорій «целое», «целостность».

В конечном счете, идея целого как неделимого единого в значительной степени определяет направление формирования нового стиля научного мышления – стиля мышления постнеклассической науки, характеризующегося нелинейностью, аксиологической нагруженностью, усмотрением общности закономерностей самоорганизации бытия человека, социума и природы.

ТРАНСГУМАНІЗМ У СУЧАСНОМУ ЛЮДИНОЗНАВСТВІ: ПЕРСПЕКТИВИ І ВИКЛИКИ

О. К. Чаплигін, О. Є. Сук

Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Харків

Трансгуманізм – сучасний філософський напрям, що підтримує проект цілеспрямованого фундаментального розширення інтелектуальних, фізичних і психологічних здібностей людини за допомогою конвергентних технологій. Термін «трансгуманізм» позначається символом «Н+», який часто використовується як синонім «зміненого, поліпшеного людства».

Розвиток трансгуманістичної думки уходить корінням в епоху Просвітництва. Багато дослідників відзначають, що його базовим джерелом є гуманізм Відродження, який закликав людей покладатися на свої власні спостереження та судження, а не обмежуватися церковною догмою. Антропоцентризм Відродження проголосив, що людина не має готової форми і є відповідальною за формування себе. Саме це гасло і було сприйняте трансгуманістами, які розглядають людську історію як процес безперервного самоформування, інструментами якого стануть технологічна сингулярність, нанотехнології та штучний інтелект [1].

Ранній трансгуманізм розвиває свою версію соціальної філософії виходячи з тези про відчуженість існуючого соціального буття, а базові тренди трансгуманізму – іморталізм, колонізація космосу, перехід до постіндустріалізму, розвиток штучного інтелекту, спільне прийняття політичних рішень – виступають стратегіями подолання цього відчуження.

Введення самого терміна трансгуманізм прийнято пов'язувати з ім'ям англійського філософа, пропагандиста ідей гуманізму, що виступав за підтримку і поширення гуманістичних цінностей, моральних вчень, не пов'язаних з релігією, Джуліана Хакслі. «Я вірю в трансгуманізм», – писав він, пояснюючи: «одного разу набереться достатньо людей, які дійсно зможуть сказати це, тоді людський вид буде на порозі нового стану буття ..» [2].

У сучасному значенні термін трансгуманізм запропонований Максом Мором, який позначав трансгуманізм як філософію, що прагне до продовження та прискорення еволюції розумного життя за межі його поточної людської форми і обмеженості за допомогою науки і техніки, керуючись життєсприятливими принципами і цінностями [3].

Значний вплив на виникнення ідеології трансгуманізму мали твори Е. Тоффлера [4, 5], а пізніше роботи організаторів всесвітньої асоціації транс-

гуманізму Н. Бострома і Д. Пірса. Зокрема вказані автори визначають трансгуманізм як «безліч вчень про життя, що спрямовані на продовження і прискорення еволюції життя розумного поза межами його справжніх людських форм і обмежень, що досягаються засобами науки і технології, і ведені життєствердними принципами і цілями... В цій галузі наша увага в основному зосереджена на сучасних технологіях, таких як біотехнології, інформаційні технології, а також на майбутніх технологіях, таких як молекулярна нанотехнологія і штучний інтелект. Трансгуманізм прагне до етичного використання цих та інших технологій» [6].

Сьогодні трансгуманізм – ідеологія, яку її прихильники намагаються запропонувати як альтернативу «суспільству споживання», вважаючи себе спадкоємцями ідей М. Ф. Федорова, В. І. Вернадського, К. Е. Ціолковського. Так, в маніфесті громадського руху «Росія 2045» пропагандисти ідеї трансгуманізму прямо вказують: «Людство перетворилося на суспільство споживання і знаходиться на межі тотальної втрати смислових орієнтирів розвитку. Інтереси більшості людей зводяться в основному до підтримання власного комфортного існування... Ми вважаємо, що світ потребує іншої ідеологічної парадигми. В її рамках необхідно сформулювати надзавдання, здатне вказати новий вектор розвитку для всього людства і забезпечити проведення науково-технічної революції» [7].

Головною метою трансгуманізму декларується нескінченне вдосконалення людини з використанням для цього різноманітних, переважно, технологічних способів.

Прихильники трансгуманізму вважають його сутністю «прагнення до вищої справедливості і щастя. Немає нічого більш несправедливого, ніж смерть. Люди не заслуговують смерті. Смерть, старість і хвороби роблять людину нещасною. Боротьба за справедливість і щастя для кожного – це боротьба з хворобами, стражданнями, боротьба за радикальне продовження людського життя» [8].

Серед основних методик і технологій трансгуманізму виділяють регенеративну, персональну, превентивну медицину, вивчення нейрогенезу і впливу вищої нервової діяльності на процеси старіння, нейромодельовання, вивчення біомаркерів старіння, вивчення диференціювання клітин і клітинної картини старіння, створення штучних органів, розробка методів кріозбереження великих біологічних об'єктів, створення штучного інтелекту і керованих нанороботів, а також теорії свідомості, розвиток футурології та вивчення явища сингулярності. На думку В. О. Кутирьова, всі методи трансгуманізму в сукупності повинні створити ідеальну, вічну людину, особистість, «вільну від біологічного носія» [9]. Для досягнення цього трансгуманісти пропонують сприяння розвитку нових і традиційних наук і технологій в тій їх частині, яка стосується трансгуманістичних та іморталістичних аспектів буття, розвиток нанотехнологій, біотехнологій, інформаційних технологій, боротьбу зі старінням і смертю, іморталізм (продовження життя та досягнення безмежного довголіття), розвиток кріоніки (збереження людей при наднизьких температурах в надії що наука в майбутньому зможе повернути їх до життя в здоровому стані), розробка нанотехнологій та когнікативних та соціальних технологій (НБКС).

Таким чином, трансгуманізм ставить перед людиною і людством надзавдання – подолання біологічної зумовленості людської істоти, одним з аспектів якого повинно стати досягнення так званого «кібернетичного безсмертя».

Трансгуманісти пророкують, що людина здатна розвинути свої здібності до стану, якому було дано назву «постлюдський», оскільки йдеться про бажання повної заміни людського виду новим видом – кіборгами. Треба зазначити, що трансгуманізм іноді розглядається як постгуманізм або як форма соціальної активності, що використовує постгуманістичну ідеологію. Трансгуманістичні програми зі зміни людства створили безліч суперечливих тенденцій, які вказували як на позитивні, так і негативні наслідки дії подібного роду перетворень. Серед сучасних течій трансгуманізму найбільш розробленими є такі як аболіціонізм, демократичний трансгуманізм, екстропіонізм, іморталізм, постсексуалізм, анархічний трансгуманізм тощо.

Критики трансгуманізму іноді характеризують його як заперечення гуманізму: «трансгуманізм благословляє поневолення людини процесами подальшого технологічного розвитку, його перетворенням в матеріал процесу» [10, с. 10]. І «щоб відбити концептуальну атаку ідеологів смерті людини шляхом її технічного переродження: гуманізм або трансгуманізм, антропологія або гуманологія, буття або ніщо – треба вибирати щось одне» [11, с. 80]. Ці ідеї В. О. Кутирьова є продовженням його радикальної критики постмодернізму.

Слід зазначити, що голос «радикального консерватора» В. О. Кутирьова не самотній. Так, академік С. С. Хоружий відзначає, що трансгуманістична людина відмовляється від себе, обдуманно і методично здійснює втрату своєї видової ідентичності. Звичайно, ці процеси можна називати постлюдськими, але очевидно і те, що цей термін, по суті евфемізм: перед нами сценарій смерті людини» [12]. Сакраментальне питання: для чого потрібні ці нововведення, виносити у заголовок статті І. В. Владленова, і резонно зауважує, що перш, ніж тотально впроваджувати конвергентні технології в усі сфери життєдіяльності людини, необхідно отримати відповіді на питання про наслідки – біологічних, психологічних, соціальних та ідеологічних – такого роду кроків [13]. У свою чергу С. О. Храпов задається питанням, які межі технологізації людини в культурному, психо-екзистенціальному та біологічному аспектах [14].

В одній з рецензій на збірник статей учасників руху «Росія-2045» навіть висловлюється підозра на їх адресу, що в даному випадку розігрується театральна вистава, заснована на художній умовності. Можливо, той, хто говорить про технологічний прорив і досягнення безсмертя шляхом створення штучного людського тіла, має на увазі завдання більш прозаїчні і конкретні. Наприклад, для конкретних розробок в області протезування або лікування захворювань... «У цьому немає нічого незвичайного для історії науки. Зовсім недавно такого роду надії пов'язувалися з проектом «Геном людини». Кошти були зібрані, проект завершено, але обіцяного щастя позбавлення від всіх і всіляких напастей не сталося» [15, с. 183].

Щось подібне сталося і з міжнародним проектом з будівництва колайдера, який відразу ж при запуску надовго вийшов з ладу, не принісши обіцяних досягнень науці і людству.

Однак, відсутність відповідей на питання не є аргументом до того, щоб та-

кі питання не ставити і не шукати шляхи виходу з кризової ситуації: все, що можна передбачити і обчислити, необхідно передбачати і обчислювати, по можливості відмовляючись від проєктів, ефект від яких неможна визначити, а шкоди можливі.

У всякому випадку залишається більше питань, ніж обґрунтованих і однозначних відповідей на них.

Література: 1. Рыбаков О. Ю., Тихонова С. В. Проблема отчуждения в социальной философии раннего трансгуманизма // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета, вып. – № 5 (44), 2012. 2. Хаксли Дж. Новые бутылки для нового вина. / Джулиан Хаксли. Лондон: Chatto & Windus, 1957, с. 13–17. URL: <http://karakurt.livejournal.com/22010.html> <http://ru-transhuman.livejournal.com/299049.html>. 3. *More Max*. The Philosophy of Transhumanism. John Wiley & Sons, Oxford. Retrieved 16 May 2013. – P.9 URL: http://media.johnwiley.com.au/product_data/excerpt/pdf. 4. Тоффлер Э. Шок будущего. – Future Shock, 1970. – М.: АСТ, 2008. – 560 с. 5. Тоффлер Э. Третья волна – The Third Wave, 1980. – М.: АСТ, 2010. – 784 с. 6. Касатонов В. Н. Новая эволюционная утопия: трансгуманизм <http://ruskline.ru/Манифест стратегического общественного движения «Россия 2045»> // Россия 2045: интернет-сайт. URL: <http://2045.ru/manifest>. 7. Батин М. Манифест трансгуманизма. URL: <http://m-batin.livejournal.com/122612.html>. 8. Кутырев В. А. Куда сдвигать гуманитарный вектор? // Гуманитарный вектор. Сер.: Философия, культурология, вып. № 3. – 2012. <http://cyberleninka.ru/article/n/kuda-sdvigat-gumanitarnyy-vektor#ixzz3mJJDXaYp>; 9. Кутырев В. А. Как и куда сдвигается гуманитарная парадигма? // Философия и культура. – 2009, – № 10. 10. Кутырев В. А. Философия трансгуманизма. – Н.Новгород : НГУ, 2010. – 120 с. 11. Хоружий С. С. «Размывание себя» // Частный корреспондент. – 2009. – 21 октября. 12. Владленова И. В. Конвергентные технологии и человек: изменения мира. Знать бы для чего... // Вопросы философии. – 2001. – № 11. – С. 64–79. 13. Храпов С. А. Техногенный человек: проблемы социокультурной онтологизации // Вопросы философии. – 2014. – № 9. – С. 66–75. 14. Тищенко П. Д. Россия 2045: Котлован для аватара (Размышления в связи с книгой «Глобальное будущее 2045...») // Вопросы философии. – 2014. – № 8. – С. 181–187

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Н. О. Шанідзе

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Педагогічна діяльність, як безпосередньо пов'язана із текстом та комунікацією визначає дискурсну складову як найважливішу. Проблема полягає в тому, що при певній визначеності цього терміну в різних науках існує методологічне та термінологічне непорозуміння. Крім того, в сучасних умовах термін «дискурс» отримав статус «модного» терміну, використання якого, здебільшого невиправдане, стає необхідною складовою розвідок, що претендують на науковість. Сучасний етап розвитку педагогічної науки відбувається на тлі «дискурсбуму» (термін І. Т. Касавіна) [1, с. 16], що став наслідком низки факторів. Одним з перших проблемою дискурсу в суто філософському сенсі перейнявся Мішель Фуко. У його роботах дискурс являє собою соціально обумовлену організацію системи мови і дії, сукупність висловлювань, які можна досліджувати не тільки лінгвістично, через прояснення значень, що містяться в них, а й соці-

ально, в ході певних дискурсивних практик. Причому дискурсивні практики розглядаються як сукупність анонімних історичних правил, які визначають умови виконання функцій висловлювання в дану епоху і для даного соціального, лінгвістичного, економічного чи географічного простору. Вживання терміну «дискурс» у педагогічному контексті асоціюється насамперед з дискурсивними аспектами мовної діяльності, однак виступає в якості способу упорядкування дійсності, зразку бачення світу, який не тільки відображає світ, а й проектує, сотворює його. Це дозволяє розібратися в існуючих сьогодні мультіінформаційних потоках, щоб уникнути особистісних деформацій.

Зазвичай розуміння дискурсу в педагогічному контексті здійснюється через людину, яка існує в світі значень, смислів та цінностей в рамках трьох підходів: лінгвістичного, філософського та культурологічного. Найбільшого поширення набув лінгвістичний підхід, який акцентував увагу на здатності людини до існування в поле значень. Крім того, педагогічний дискурс інституціональний, тобто формується в рамках певних фіксованих інституціональних відносин, він ініціюється мовцем, сприймається слухачем і диференціюється в межах певної предметної області.

В рамках лінгвістичного підходу звернення до дискурсу здійснюється як до поняття, в якому позначені унікальні й універсальні процесуальні характеристики, що відображають специфіку становлення конкретної мовної особистості в рамках інституту освіти або специфіку становлення педагогічного знання в рамках сучасного наукового знання. Культурологічний підхід акцентує увагу на здатності людини до усвідомлення (існування в полі цінностей) і знаходить відображення в дослідженнях, що розглядають дискурси педагогіки в аспекті забезпечення збереження, трансляції та відтворення соціокультурного досвіду. Таким чином, зміст поняття «педагогічний дискурс», традиційно розуміється як комунікативна подія, що відбувається між мовцем і слухачем в жорстких просторово-часових рамках, що впливає безпосередньо із визначення, що надав свого часу М. Фуко: дискурс – це не свідомість, відбита в мові, не сама мова і не суб'єкт, який нею користується, а практика, що істотно розширює можливості мови і пізнання, зі своїми законами і правилами формування [2].

Однак, якщо в рамках лінгвістичного і соціолінгвістичного підходів до розуміння дискурсу в педагогіці його простір має матеріальне значення (наприклад, педагогічний дискурс вузу, школи, навчального процесу має певні межі реального простору, всередині якого реалізуються комунікативні процеси), то у філософському поході дискурс розуміється метафорично. Що стосується філософського підходу до розуміння дискурсу в педагогіці, то він виходить за межі сфери комунікації, прирівнюючи дискурс до поля смислів, поля розуміння, межі якого по ходу його розгортання можуть зміщуватися, окреслюючи і виключаючи області невизначеного та чужого, зайвого. Дискурс безпосередньо впливає на формування уявлень про об'єкт, який він має на увазі, тобто це поле значень, яке наповнює смислами включена до нього людина. Таке трактування дискурсу може бути розглянуто вихідною точкою для його розуміння в більш широкому сенсі і дозволяє йому стати одиницею дискурсивної онтології. Педагогічна зацікавленість у філософському визначенні дискурсу обумовлена ще й

тим, що передумовами любого дискурсу є «свобода, рівність, гуманність тощо, тобто наші нормативні переконання, які ми розглядаємо як вірні та необхідні для розумного і гуманного життя» [1, с. 11]. Слід зазначити, що дослідження сутності педагогічного дискурсу зв'язуються в даний час з особливим осмисленням в системі вищої педагогічної освіти з методологічної та технологічної точок зору проблеми його проектування, розробка якої розглядається багатьма вченими як філософсько-педагогічна рефлексія на кризу культури та освіти.

Вивчення педагогічного дискурсу проводиться сучасними вченими з позицій інтегративно-цілісного підходу, доцільно поєднує компетентнісний, системний, особистісно-діяльнісний, аксіологічний та культурологічний підходи. Використання його в якості спеціальної методології дослідження дозволяє виявити філософсько-педагогічні підстави для пояснення витоків неоднорідності, множинності, мозаїчності педагогічного дискурсу; виявити закономірності і принципи, дієвість і життєздатність можливої моделі процесу проектування досліджуваного феномена. При цьому особливий акцент робиться на необхідності адаптації зазначеного підходу до специфіки педагогічного дискурсу, маючи на увазі його складну структуру з самостійними, часто різнорівневими елементами і поліфонічний характер, що виражається в ціннісно-смысловій комунікації, яка передбачає взаємодію суб'єктів з педагогічно адаптованими текстами культури та їх діяльність «розпредмечування» даних джерел знання. [3, с. 86] Таким чином, можна визнати, що педагогічний дискурс поєднує водночас лінгвістичний підхід (полягає в акцентуації на здатності людини до означування), філософський (акцентуація на здатності людини до осмислення) і культурологічний (акцентуація на здатності людини до усвідомлення), ці підходи визначають дискурс як комунікативно-орієнтовану, соціально-орієнтовану або культурологічно-орієнтовану практику відповідно.

Література: 1. *Касавин И. Т.* Дискурс: специальные теории и философские проблемы / И. Т. Касавин // Человек. – 2006. – № 6. – С. 5–20. 2. *Пичугина В. К.* Дискурс как педагогическое понятие: методологический и эвристический потенциалы / В. К. Пичугина // Известия Волгоградского гос. пед. ун-та. – 2012. – № 10. – Т. 74. – С. 25–28. 3. *Суворова С. Л.* Феноменология исследования понятий «дискурс» и «педагогический дискурс» / С. Л. Суворова // Вестник Южно-Уральского гос. ун-та. Сер.: Образование. Педагогические науки. – 2012. – Вып. № 4 (263). – С. 84–87.

СЧАСТЬЕ В ВЕК ТЕХНИКИ И ТЕХНОЛОГИЙ

В. Н. Шаповал

Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков

Общество представляет собой сложную динамическую систему, в которой тесно переплетаются экономическая, социально-политическая и культурная сферы. Что в решающей степени определяет жизнь социума – материальная или идеальная составляющие, – является предметом дискуссии. Существует немало приверженцев той точки зрения, что общество не может прожить ни одного дня и даже часа без того, чтобы производить и воспроизводить материальные эле-

менты своего существования. На данной позиции, в частности, стоит такое влиятельное социально-экономическое учение как марксизм, у которого продолжает оставаться немало сторонников и в XXI веке. С другой стороны, весомые аргументы представляют сторонники противоположной точки зрения, отстаивающие ту позицию, что идеальное не только не является подчиненной материальному, но выступает по отношению к последнему как определяющая сила [Поппер К. Открытое общество и его враги]. Один из главных аргументов состоит в том, что, если бы исчезла вся технологическая структура мирового сообщества, но остались бы идеи, то цивилизация, ценою немалых потерь и самоотверженного труда смогла бы через годы или десятилетия восстановиться полностью в обновленном виде. Но если бы технологии оставались нетронутыми, но вдруг исчезли бы все идеи, то цивилизация незамедлительно развалилась бы, большая часть человечества вымерла, а его остатки возвратились бы к состоянию дикости.

Какие доводы не приводили бы технократы, но, по большому счету, техника и технологии играют подчиненное положение. Их предназначение – служить первичным потребностям людей. Исследователи давно подметили, что человеческие потребности выстраиваются в определенную иерархию, составляют некую «пирамиду потребностей». Основанием этой пирамиды служат так называемые базовые потребности, среди которых выделяют потребности физического и физиологического свойства: самосохранение, воспроизведение рода, потребности в еде, защите от холода и жары, жилище и т.п. Выше находятся так называемые социальные потребности, а именно: потребность в общении, взаимопонимании, свободе, признании и т.д. Вершину пирамиды составляют так называемые «духовные потребности»: потребность в творчестве, самопроявлении, самореализации. Высшей целью человека и одновременно высшей точкой пирамиды следует, по-видимому, признать потребность человека в счастье.

Проблема счастья издавна была объектом внимания и исследовательского интереса философов. Цивилизация XXI века достигла такого уровня, что существует возможность обеспечить удовлетворение значительного части материальных и духовных потребностей большинства людей значительной части человечества. Указанное обстоятельство создало предпосылки для того, само счастье представить не отвлеченной идеей, как это делают философы, а экономической и социальной категорией. Счастье рассматривается как система, включающая вполне определенные, поддающиеся измерению параметры. Подобный подход позволил дать начало программе по определению уровня счастья в различных странах мира и выстроить определенный рейтинг стран по уровню счастья. При определении индекса счастья принимались во внимание как объективные показатели, такие как: ВВП на душу населения, ожидаемая продолжительность жизни, гарантии занятости, уровень преступности, экологическое состояние общества; так и субъективное восприятие рядовыми гражданами своего положения, ощущение себя счастливыми или несчастными.

Опрос, проводимый в рамках ежегодного всемирного исследования

«Конец года» («End of the Year») Международным исследовательским центром Гэллапа (Gallup International) о том, насколько счастливыми чувствуют себя люди, охватывает большую часть населения планеты. В конце 2014 года были опубликованы очередные результаты ежегодного глобального опроса жителей разных стран. Всего было опрошено 70 тысяч человек из 65 стран мира. В каждой стране респондентов опрашивали по национальной вероятностной выборке.

Выводы оказались несколько неожиданными. За период с 2011 по 2015 годы количество людей в мире, чувствующих себя счастливыми, существенно увеличилось:

Годы	Чувствую себя счастливыми %
2011	40
2012	40
2013	48
2014	64

Если говорить о субъективном ощущении счастья, то здесь следует отметить следующее.

В общем рейтинге счастья в пятёрку лидеров вошли:

1. Фиджи (91 %), (уровень ВВП на душу насел. – 7838 \$ в год);
2. Колумбия (86 %), (уровень ВВП на душу насел. – 12776 \$ в год);
3. Саудовская Аравия (86 %), (уровень ВВП на душу насел. – 51779 \$ в год);
4. Азербайджан (85 %), (уровень ВВП на душу насел. – 17027 \$ в год);
5. Индия (81 %), (уровень ВВП на душу насел. – 5450 \$ в год).

Среди стран, имеющих показатель индекса счастья выше общемирового, можно выделить:

- Аргентину (80 %), (уровень ВВП на душу насел. – 22363 \$ в год);
- Финляндию (79 %), (уровень ВВП на душу насел. – 40045 \$ в год);
- Вьетнам (77 %), (уровень ВВП на душу насел. – 5295 \$ в год);
- Индонезию (77 %), (уровень ВВП на душу насел. – 9635 \$ в год);
- Филиппины (76 %) (уровень ВВП на душу насел. – 6597 \$ в год).

В самом конце списка оказались такие страны:

- Болгария (16 %), (уровень ВВП на душу насел. – 16518 \$ в год);
- Греция (1 %), (уровень ВВП на душу насел. – 25126 \$ в год);
- Ирак (0 %). (уровень ВВП на душу насел. – 14387 \$ в год).

Следует отметить, что в 2014 году не было выявлено стран с отрицательным показателем индекса счастья, хотя годом ранее таких стран было четыре – Румыния, Франция, Палестина и Тунис [см.: Исследование Gallup: Глобальный индекс счастья в 2014 г. <http://gtmarket.ru/news/2015/02/24/7108>].

Сравнение показателей, условно говоря, «объективного счастья» и «субъективного счастья», а также иных показателей, от которых зависит уровень счастья, позволяет сделать следующие выводы.

1. Показатели «объективного счастья» и «субъективного счастья» различ-

ных стран отнюдь не совпадают. Например, по объективным показателям Индия находится почти в конце списка из 158 стран, но субъективно, по результатам опроса общественного мнения, она входит в пятерку самых счастливых стран, 81 % респондентов считают себя счастливыми.

2. Высокий уровень ВВП на душу населения отнюдь не обеспечивает первые места в рейтинге стран по уровню счастья.

3. Такие показатели как уровень преступности, вообще, и уровень коррупции, в частности, напрямую определяет степень доверия между людьми, как следствие – ощущение счастья.

4. Внедряемые в той или иной стране программы по защите природы, экологическая составляющая имеют прямую корреляцию с ощущением счастья.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

В. Г. Вергун, А. В. Смаль

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

*«Філософія права повинна спиратися
на ґрунт загальної філософії,
бо неможливе взагалі ніяке пізнання
розвитку людства, як і розвитку взагалі,
якщо не мати уявлення про загальний
світовий лад і його значення»
Й. Колер*

На всіх етапах свого історичного буття людина прагнула осмислити, зрозуміти, досягнути саму себе, світ навколо себе, себе у світі й світ у собі. В цьому аспекті не є винятком і світ права. Людство здавна цікавлять природа й сутність людських взаємовідносин, норм, правил, які визначають їх особливості. Предметом людського осмислення завжди були поняття «рівність», «свобода», «справедливість», «закон», зміст яких проливає світло на специфіку природи права, його онтологічні засади, цінності та значимість у житті людини і суспільства. Цими проблемами переймається і філософія права з її постійним пошуком істини про право.

Філософсько-правова проблематика привертала до себе увагу мислителів ще давнього світу. Геракліт, Демокріт, Фулідід і Гіппій, Антіфонт і Алкадімант, Епікур та багато інших неодноразово звертались до проблем свободи, права, закону.

Як і будь-яка конкретна філософська дисципліна, тобто наука про сутності і смисли свого об'єкту, філософія права досліджує сутність і сенс правового буття, з'ясовує значущість правових засад у житті людини, суспільства і держави, виявляє ціннісні виміри правової культури та правової свідомості.

Філософія права прагне з'ясувати над'юридичні сенси правових норм, тобто окреслити такі сюжети та порушити такі проблеми, розв'язанням яких зазвичай займаються юридичні дисципліни (що таке людина з погляду на її сутність; що таке свобода відносно необхідності; у чому полягає сенс людського існування тощо). Тобто філософія права намагається врахувати специфіку філософського погляду на соціальні факти у контексті філософського розуміння сутності явища, істини, обов'язку тощо. Значну увагу вона приділяє ціннісним вимірам правової свідомості і правової поведінки, якими є свобода, справедливість, гідність та інші духовні і моральні чесноти. У будь-якому разі вона передбачає необхідність застосування саме філософських методів і категорій для пізнання суспільно-правової дійсності.

І хоча в різні часи по-різному трактувалася сутність філософії права, різні напрями дослідження в межах філософсько-правової проблематики сходилися в тому, що правові дослідження є дослідженнями не тільки загальноправових категорій, які є безперечно присутніми у різних формах права, але основна мета філософсько-правової теорії полягає в дослідженні граничності права, його практичної обґрунтованості.

Спробуємо окреслити основні питання сучасної вітчизняної філософії права.

Визначальною для сучасної філософії права є ідея гуманізації. Розробка цієї проблематики є нагальною потребою сучасності. Дана ідея проявляється у визнанні людини ядром сучасної філософії, її буття в контексті соціального.

Найхарактернішим напрямом вітчизняної філософії права є феноменологічний напрям, який за предмет дослідження бере феномен людського життя, а предметом філософії права вважає стан духовного життя людини.

Філософія права зберігає і розвиває здатність права до критичної саморефлексії, а все розмаїття підходів до вирішення філософсько-правових питань стримує тенденцію до чергового монометодологізму. Аналіз сучасної філософсько-правової літератури свідчить про наявність у ній різних підходів до визначення права та його призначення. Особливо розрізняється протиставлення ціннісного підходу до права та логіко-понятійного або раціоналістичного. Кожна з цих методологічних настанов претендує на принципову важливість, як досягнення об'єктивності наукового пізнання.

Але залишається незаперечним факт формування нових підходів у філософії права, який відбувається в руслі нових підходів філософії, адже кожний філософський напрям характеризується фіксацією свого проблемного поля, наявністю своїх методів, виокремлення філософської «компетенції».

Звичайно, ми не можемо говорити про безпосереднє застосування положень філософських напрямів до правової дійсності. Висхідні принципи та ідеї філософських напрямів трансформуються і модифікуються в сфері філософії права. Оскільки розвиток філософсько-правового знання носить кумулятивний характер, то кожна нова філософсько-правова концепція збільшує загальну різноманітність можливих систем світоглядів.

Отже, як специфічна філософсько-правова теорія філософія права передбачає здатність суб'єктів правосвідомості, обмірковуючи факти правового життя, виходити за межі суто правового підходу, осмислювати їх в контексті загальних філософських категорій світорозуміння, таких, як добро і зло, свобода і поневолення тощо. Філософсько-правова рефлексія народжується тоді, коли виникають питання про визначальні цілі, цінності і сенси буття, які визнають у своїй соціальній діяльності суб'єкти правосвідомості і правовідносин. На кожному етапі свого розвитку людство трансформує систему філософії права, утворюючи нові течії та тренди. Якщо проаналізувати загальні характеристики системи філософії права з давніх-давен можна зробити висновок про те, що сучасні течії виокремлюються с поміж попередніх мотивами направленості на гуманізацію системи та направленості на конкретного індивіда в соціумі.

ОСОБИСТІТЬ, ПРАВО, ДЕРЖАВА: ПРАВОВА ДЕРЖАВА, ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

О. В. Гаєвая

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Що таке особистість? Особистість – це перш за все людина. Але не просто людина, а окремо взятий представник людського роду, який означається поняттям «індивід». Отже, особистість – це людина, індивід. Але він являє собою одночасно і соціоприродну, і соціальну істоту. А це означає, що одиничний, окремий представник людського роду втілює в собі єдність індивіда соціобіологічного та індивіда соціального. Природні задатки індивіда та його здібності можуть розвиватися у процесі пізнання, (у тому числі і навчання), та практичної діяльності. Недарма генія визначають, як поєднання краплини здібності та моря поту (тобто, як результат напруженої праці).

Треба враховувати, що у процесі еволюції людини, її біологічна природа дедалі більше збагачувалася соціальними компонентами. Тому можна сказати, що сутність людини соціальна. Якщо індивід – це окремо взятий представник людського роду, якому властиві неповторні природні і соціальні якості, то поняття особистості акцентує увагу на соціально значущих рисах людського індивіда. Особистість являє собою певну цілісність, систему багатоманітних якостей, рис індивіда. Вона здобувається індивідом у практичній діяльності, зокрема у праці та в спілкуванні з іншими людьми. Поняття особистості треба розкривати через практичну діяльність. Особистість має величезну кількість взаємопов'язаних суспільно цінних рис: розум, мудрість, емоції, воля, рішучість, навички, вміння, установки, переконання, інтуїція, самооцінки, наслідування, ризиковість, любов, ненависть, пристрасть, імпульсивність тощо. Ці якості мають, як природні, так і соціально значущі риси.

Щодо моральних якостей особистості, то вони носять тільки соціально значущий характер. Із численних моральних якостей можна виділити гуманізм, людяність, доброту, милосердя, совість, терпимість, ідейність, патріотизм, принциповість, ввічливість, добрі манери, працелюбність, єдність слова та діла, уважність, подвижництво, самозреченість, шляхетність, сором'язливість, миролюбство, вдячність, честь, вірність, відповідальність.

Звичайно, тим чи іншим індивідам властиві і багато негативних, аморальних якостей. До них, наприклад, можна віднести егоїзм, нігілізм, кар'єризм, грубість, користолюбство, чванливість, цинізм, наклепництво, зверхність, мстивість, злостивість, зазнайкуватість тощо.

Усі ці як позитивні, так і негативні соціально значущі якості є продуктом впливу суспільства, соціальних спільностей, окремих людей на дану особистість, а також продуктом самовиховання. Сформовані ж суспільством і самою людиною її якості справляють величезний вплив на розвиток як суспільства, так і самої особистості. Саме тому ці риси, якості особистості, називаються соціально значущими.

Вчення про право є частиною соціальної філософії, яка розглядає цю проблему під своїм особливим кутом зору, зрозуміло, з опорою на конкретні дослі-

дження юридичної науки. Ідея права неминуче пов'язана нерозривним ланцюгом таких понять, як закон, влада, правомірність примусу, покарання і, зрозуміло, ідея державності. Право виникло і існує із необхідності обмеження свавілля, антигромадських, антигуманних схильностей, спонукань, які відносяться до помилково зрозумілих особистих інтересів.

В системі політичної організації суспільства особливо важливе місце належить державі, в якому, як промені світла у фокусі лінзи концентруються найбільш животрепетні інтереси різних суспільних сил.

В історії політико-філософської думки, коли аналізується поняття «людина-держава», домінують три найбільші впливові традиції: універсальна, соціалістична і ліберально-демократична.

Перша обстоювала пріоритет цілого щодо частки. Людина сприймається в ній як істота, яка повністю інтегрована в державне ціле. Наприклад, у Гегеля мета держави – не захист життя і власності людини, індивіда, а, навпаки, захист держави людиною.

Друга виходить із ідеї, що людина є носієм інтересів певних соціальних груп і перебуває перед патронажем держави, під захистом всієї могутності державного панування. Практично держава визначає всі сторони громадянської та особистісної життєдіяльності всіх верств населення.

Третя базується на ідеї правової держави, розглядаючи її як результат суспільного договору між самостійними, незалежними один від одного індивідами, які володіють рівними правами і свободами.

Якщо подивитися на процес становлення і розвитку правових, демократичних гарантій з боку держави щодо людини, індивіда, як необхідних умов для формування національної держави, то в історичному плані можна виділити кілька періодів.

Перший період (XVI-XVIII ст.) – загроза фізичній безпеці індивіда, тобто загроза індивідуального насильства. Мета держави визначитися тим, що вона гарантує безпеку життя і власності. Для досягнення мети держава має відповідні засоби: поліцію, суди, «державну монополію» на владу.

Другий період (з кінця XVIII ст.) – загроза індивіду з боку держави, деспотизму, тоталітаризму. Мета держави – безпека індивіда від загрози самої держави, тобто свобода і рівність. Засоби досягнення мети: права людини, принцип розподілу влади, право громадян на спротив незаконній реалізації державної влади.

Третій період (XX–XXI ст.) – загроза індивіду, що виходить з економічної нерівності і вільного ринку. Мета держави – соціальна справедливість. Засобами її досягнення є система правового забезпечення.

Слід констатувати, що в Україні почався процес переходу від проголошеної національної державності до будівництва національної держави, оскільки всім нам належить пройти, пережити, нелегкий період становлення і зміцнення конкретних та ефективних гарантій соціального забезпечення життєдіяльності людини, що пов'язується з розробці і зміні нашої Конституції та формуванням громадянського суспільства і рішучими кроками у реформуванні економіки країни.

За всі роки незалежності України принципи прав людини, закладені в законодавстві, міжнародних зобов'язаннях та Конституції України, поки що так і залишилися проектами державного й соціального будівництва, не стали реальними підвалинами громадянського суспільства та механізмами державного управління. Пріоритетом для будь-якої держави має бути дотримання прав і свобод людини. На жаль, в Україні немає практично жодного права людини, яке б не порушувалося. Тому, в цей важкий перехідний період, в якому сьогодні опинилась наша держава, дуже важливо, щоб було використано чотири фактори трансформування суспільства: здатності суспільства до консолідації і єдності у розбудові своєї держави; темпів становлення нових економічних і політичних відносин; динаміки зміни і взаєморозуміння поколінь; вихованню політичної соціалізації молоді.

ПРОЦЕСС ДЕКОММУНИЗАЦИИ В УКРАИНЕ

А. М. Гаряева, Е. Л. Муренко

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Процесс декоммунизации впервые встал остро на территории Украины после победы «оранжевой» революции в 2004 году и, казалось бы, осуждение советского прошлого было вопросом времени, но потерпело фиаско. В начале 2014 года после победы «Евромайдана» вопрос декоммунизации стал снова острым. По своей сути процесс декоммунизации является изменением людьми своих традиционных взглядов и внесением в историю новых взглядов. Украина выбрала путь европейской интеграции и тем самым решила окончательно распрощаться со своим советским прошлым.

В начале 2014 года по Украине активисты массово начали валить памятники Ленину, тем самым объявляя процесс декоммунизации, правительство, в свою очередь, не могло допустить, чтобы сносы памятников и переименования улиц проходило незаконно, для этого был разработан законопроект, который предусматривал отказ Украины от советского прошлого.

На утреннем заседании Верховного сонета Украины 9 апреля был принят **закон о декоммунизации, а 21 мая 2015 года закон вступил в силу**, под собой он подразумевает запрет на территории Украины советской символики, осуждается коммунистический режим, открывает архивы КГБ. Запрет не распространяется на использование символики тоталитарных режимов в экспозициях музеев, тематических выставках, материалах образовательного и научного характера, не касается процесса научной деятельности, не распространяется на оригиналы боевых знамен, государственных наград, юбилейных медалей, которыми были награждены лица до 1991 года и на протяжении 1991-2015 годов в связи с годовщинами Второй мировой войны, а также на документы, подтверждающие эти награждения. Кроме того, запрет не распространяется на учебники, материалы научного и образовательного характера, которые используются в учебном процессе, предметы искусства, созданные после вступления в силу данного закона, если такие не приводят к пропаганде коммунистического тоталитарного режима

1917-1991 годов и нацистского тоталитарного режима. Закон предусматривает открытость доступа к архивным документам, в частности документам бывших советских органов государственной безопасности, связанным с политическими репрессиями, Голодомором 1932-1933 годов в Украине, другими преступлениями, совершенными представителями коммунистического или нацистского тоталитарных режимов (а государство будет обеспечивать возможность изучения и доступ к архивным документам и содержащейся в них информации).

В виду сложной политической ситуации в стране не все регионы решились сразу же убирать все советское, так как в стране, в которой в некоторых регионах расходятся политические взгляды, это могло бы спровоцировать волну протестов, потому правительство решило проводить декоммунизацию спокойно и без лишней огласки. Некоторые политики, политологи и активисты выступили с критикой к нынешней украинской власти и определили данный закон как насильственное изменение идентичности нынешних поколений украинцев, а люди с противоположной точкой зрения высказывались, что из-за преступлений, которые совершил коммунистический режим, Украина понесла колоссальные потери, потому принятие этого закона является абсолютно целесообразным.

Явные изменения этот закон внес в празднование дня Победы. Данным законом предусматривается, что 8 мая объявляется днем траура над всеми погибшими во второй мировой, а 9 мая объявляется днем Победы над нацизмом, данный закон также пересматривает название боевых действий на территории СССР, так Великая Отечественная Война 1941-1945 гг., она стала Второй мировой войной 1939-1945 гг.

На сегодняшний момент (осень 2015 года) трудно сделать какие-либо выводы, принесет данный закон пользу Украине или нет, но ясно то, что в Украине начали проводиться изменения, которые трудно остановить. В данном процессе трудно придется восточным областям, где население попадает в сферу влияния РФ, и тем самым могут возникнуть некоторые разногласия по поводу сноса памятников, символики и переименования улиц. Данный закон сложно назвать до конца доработанным, так как возникает много вопросов. К примеру, по поводу названий улицы, одна часть населения считает, что она должна называться так, а другая с этим категорически не согласна. По поводу данного закона продолжается много споров, но до конца понять, правильно ли принят закон или нет, смогут все только со временем.

Критики данного закона придерживаются мнения, что народ, который не помнит своей истории, не имеет своего будущего, расставание с советским прошлым на протяжении всей независимости Украины дается очень сложно ей. Если данный закон все же уберет с улиц названия, памятники и символику СССР, вряд ли он сможет победить Советский союз в головах у людей и действительно реформировать общество.

Закон о декоммунизации может изменить страну, а заодно и сознание людей, но при условии, что люди тоже захотят изменений, вполне возможно, что закон о ликвидации коммунистического прошлого, даст мощный импульс для проведения масштабных реформ и преобразования Украины в европейское государство.

ВИТОКИ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

О. В. Кузьменко

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Зростання молодіжної злочинності в сучасних умовах робить актуальним вивчення історії становлення вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність неповнолітніх. Давні пам'ятки законодавства не містять положень про особливості кримінальної відповідальності дітей [4, с. 36–40]. Лише в Соборному Уложенні 1649 р. зазначалося, що осіб віком до 15 років не слід допускати до цілування хреста, якщо вимагались свідчення під присягою. Слід зазначити, що це положення стосувалося не матеріального, а процесуального права. Тільки в Новоуказанних статтях 1669 р. з'явилось положення, яке забороняло карати смертною карою дитину віком до 7 років, якщо вона вчинить вбивство. Це була перша спроба законодавчого вирішення питання про вікову неосудність неповнолітніх, яка встановлювала певну межу для здійснення кримінально-правового впливу на них. У Військовому статуті Петра I вказувалося, що покарання за крадіжку пом'якшується або особа взагалі не карається, якщо це дитина і вона може бути віддана батькам на виховання [5, с. 363]. Проте в згаданому джерелі не були визначені межі дитинства. Разом з тим Статутом була закріплена ідея не тільки виключення відповідальності дітей, а й її пом'якшення. І якщо погляди на вікові межі кримінальної відповідальності неповнолітніх далі в історії України змінювались, то незмінним залишався принцип її пом'якшення.

Нову спробу законодавчого вирішення питання про вікову неосудність було зроблено указом Катерини II в 1765 р. Цей акт тривалий час визначав особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх. За цим указом була встановлена повна неосудність осіб віком до 10 років, а щодо дітей від 10 до 17 років передбачалося обов'язкове пом'якшення покарання [1, с. 419]. За магдебурзьким правом неповнолітні звільнялись від страти та тілесних покарань. До цієї категорії осіб відносилися хлопчики віком до 14 та дівчата – до 13 років [1, с. 235]. Звід законів Російської імперії в редакції 1842 р. передбачав, що малолітніх у віці до 10 років слід вважати повністю неосудними і віддавати без покарання на перевиховання батькам чи опікунам [2, с. 94]. В той же час особи віком від 10 до 14 років, які вчиняли злочин «з розумінням», підлягали відповідальності на загальних підставах, за винятком каторжних робіт та деяких інших покарань. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. встановило, що особа може бути притягнута до відповідальності з 10-річного віку. Для більш старших дітей, що вчинили суспільно небезпечне діяння, встановлювались пільгові умови призначення покарання. За необережні злочини неповнолітні не підлягали покаранням взагалі та віддавалися батькам та опікунам для домашнього виправлення. У випадку, коли щодо дитини приймалося рішення про позбавлення волі, Уложення забороняло її тримання разом із дорослими злочинцями. Уложення 1845 р. було першим актом, який досить детально регулював особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх [1, с. 11]. Кримінальне уложення 1903 р. встановлювало, що діти до 10 років є неосудними. В той же

час підлітковий і юнацький періоди (10–17 років) пов'язувалися з умовною осудністю. Інакше кажучи, неповнолітній підлягав кримінальній відповідальності лише в тому разі, коли було встановлено, що під час вчинення суспільно небезпечного діяння він усвідомлював характер своєї поведінки та керував нею. Цікаво, що кримінальне законодавство Російської імперії середини XIX – початку XX ст. передбачало можливість направлення дітей віком від 14 років, що вчинили злочин, на перевиховання до монастирів [6, с. 12–13].

Першим правовим актом радянської влади про кримінальну відповідальність підлітків був декрет РРФСР від 14 січня 1918 р. «Про комісії для неповнолітніх». В цьому документі зазначалось, що суди та тюремне ув'язнення для згаданої категорії осіб скасовуються. Неповнолітніми тоді вважалися діти віком до 17 років. Справи про злочинні дії останніх входили до компетенції вказаних комісій. В той час радянська влада вважала, що до неповнолітніх злочинців замість покарання слід застосовувати лише медико-педагогічний вплив. Ідеологічним підґрунтям такої кримінальної політики було тодішнє уявлення більшовицького керівництва, що дитяча злочинність є продуктом буржуазного суспільства. Але незабаром ця політика стає більш суворою. У березні 1920 р. вийшов декрет РНК РРФСР «Про справи неповнолітніх, які обвинувачуються в суспільно небезпечних діяннях». В цьому документі передбачалась можливість віддання підлітка віком від 14 до 18 років до суду, якщо він вчинив злочин і було недостатньо застосувати до нього медико-педагогічні заходи [5, с. 23]. В згаданому декреті мала місце політична складова. Законодавець намагався виключити з правничої термінології термін «розуміння», який використовувався в до-революційному буржуазному законодавстві. Таким чином в радянському законодавстві про кримінальну відповідальність неповнолітніх втрачався з ідеологічних причин інститут вікової осудності людини [3, с. 58]. Незважаючи на те, що кримінальне законодавство союзних республік за загальним правилом дублювало закони РРФСР, в УРСР діяли певні нормативні положення, які застосовувались лише в Україні. Більше того, декрети УРСР в цій галузі були ліберальнішими в порівнянні з аналогічними актами РРФСР, бо передбачали ширший спектр можливостей для застосування до неповнолітніх правопорушників медико-педагогічних заходів. Починаючи з 1922 р., на зміну вказаним декретам прийшло кодифіковане законодавство. КК УРСР 1922 р. посилював кримінальну відповідальність неповнолітніх. В жовтні 1924 р. були прийняті Основні начала кримінального законодавства СРСР та союзних республік. Цей нормативний акт ще більш посилював відповідальність неповнолітніх за вчинення злочинів, оскільки на відміну від КК 1922 р. на перше місце ставив питання про застосування до підлітків віком від 14 до 16 років заходів судово-виправного, а не медико-педагогічного впливу. КК УРСР 1927 р. знову ставить на перше місце питання про застосування до зазначеної вище вікової підгрупи неповнолітніх злочинців медико-педагогічних заходів. Йдеться про встановлення щодо підлітка опіки; віддання дитини під нагляд батькам або родичам; поміщення її до спеціальних виховних закладів. Дослідники зазначають, що КК УРСР 1927 р. переважно відтворював положення КК 1922 р. При цьому він був більш м'яким щодо неповнолітніх, ніж останній, бо розширював діапазон застосування до

юних правопорушників заходів медико-педагогічного характеру [6, с. 19].

З 1935 р. знову посилюється каральна політика радянської влади щодо неповнолітніх. Постановою ЦВК та РНК СРСР від 7 квітня зазначеного року «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» було встановлено, що підлітки, починаючи з 12-річного віку, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності із застосуванням до них усіх заходів кримінального покарання. Підставою для цього могло бути: вчинення ними крадіжок; заподіяння насильства, тілесних ушкоджень, каліцтв; вбивство або спроба позбавлення потерпілих життя [6, с. 46]. В цьому ж році Президія Верховної Ради СРСР роз'яснила, що неповнолітні підлягають кримінальній відповідальності не лише за умисні, а й за необережні злочини. Постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 31 травня 1935 р. «Про ліквідацію дитячої безпритульності та бездоглядності» були скасовані комісії для неповнолітніх. Перелік злочинів, відповідальність за які починалася з 12-річного віку, був доповнений указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 грудня 1940 р. «Про кримінальну відповідальність за дії, які можуть викликати аварію поїздів». Цим документом передбачалося, що діти, які розкручують рейки, підкладають на них предмети, що можуть викликати аварію поїздів, притягуються до кримінальної відповідальності із застосуванням всіх заходів кримінального покарання [6, с. 92]. Все це свідчить про посилення кримінальної відповідальності неповнолітніх в той час. Фактично в Україні існувало два віки кримінальної відповідальності дітей: загальний (14 років) та знижений (12 років). Суд вже не повинен був щоразу ставити питання про застосування до неповнолітніх віком від 14 до 16 років заходів медико-педагогічного впливу, – це стало правом суду. До неповнолітніх злочинців застосовували в цей час загальні покарання і не було передбачено пільгових особливостей їх використання.

Література: 1. *Василенко Н. П.* Матеріали до історії українського права: В 2-х т. / Н. П. Василенко. – К. : Всеукраїнська Академія наук, 1929. – Т. 1. – 448 с. 2. *Веселуха В.* Соціальний і правовий статус неповнолітніх і його вплив на віктимну поведінку // В. Веселуха. *Право України.* – 1999. – № 7. – С. 93–97. 3. *Кушнір П.* Підлітки і злочинність / П. Кушнір. *Вісник прокуратури.* – 2000. – № 3. – С. 57–61. 4. *Павлов В. Г.* Суб'єкт преступления в уголовном праве / В. Г. Павлов. – СПб. : Издательский торговый дом «Герда», 1999. – 118 с. 5. *Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. – М. : Юридическая литература, 1986. – Т.4. – 511 с.* 6. *Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1925 гг. / Под ред. И. Т. Голякова. – М.: Госюриздат, 1953. – 463 с.*

ПРАВСТВЕННОСТЬ И ПРАВОСОЗНАНИЕ ОБЩЕСТВА

Е. Л. Муренко

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Взаимосвязь таких важнейших категорий как нравственность и право являются одним из трех ключевых вопросов, которые продолжают оставаться актуальными, интересными и важными уже на протяжении многих веков. Это связано с тем огромным значением, которое сыграли эти понятия в жизни человеческого общества, его истории, так как именно механизмы права и созданных на основе права институтов, управляли жизнью человека, его деятельностью в

течении огромного периода истории, а нравственные нормы, в свою очередь, определяли мотивацию действий как индивидов, так и общества в целом.

Одним из условий, гарантирующих обществу позитивный образ мышления, а так же формирования демократических прав и свобод, является привитие нравственных ценностей каждому человеку в отдельности и всему обществу в целом.

Понятие «нравственность» должно быть прочно встроено в систему законодательных норм, обладать силой закона и находиться под защитой государства.

На сегодняшний момент понятие «нравственность» можно встретить во многих нормативно-правовых актах только лингвистически, оно не наполнено юридическим содержанием и пониманием, не имеет правового толкования и разъяснения. Получается государству и закону безразлично поведение человека, не пересекающего красную черту той или иной запретной нормы. Так может законодательное закрепление понятия «нравственности» и наполнение его правовым смыслом стало бы спасением для многих еще не успевших перейти вышеуказанную черту?

Сегодня человечество на грани нарушения безопасности своего бытия. Только проникнув в мир нравственного совершенства, люди смогли бы понять, что любая уступка темной стороне человеческого эгоизма немедленно оборачивается массовой трагедией кровопролитных столкновений, революций и войн.

Круговертью всех кровопролитных событий и человеческих страданий общество обязано только себе, постоянно отрекаясь от высших духовных и нравственных ценностей.

Отправной точкой реализации наших гражданских и общечеловеческих чаяний должны стать, прежде всего, ясность и четкость законов, основанных на нравственности и гуманизме, а также открытость, непредвзятость и истинная независимость судебной системы. Любое присутствие формализма и фальши в законах лишают их смысла, сбивая людей с пути нравственного самосовершенствования, лишая их чувства справедливости, защищенности и жизненной гармонии.

Сохранению правовой культуры способствует, прежде всего, потребление обществом нравственной информации и соблюдение личностью культуры поведения в социальной среде.

Ведь именно информационная среда и культура поведения людей формирует нормы жизни и права бытия.

Преобладание нравственной информации и, следовательно, соответствующего мышления людей формируют ту воспитательную, правовую культуру, которая способна утверждать в сознании каждой личности устои, способствующие всеобщему культурному и духовному росту.

К истинному праву надо «подниматься», а не «опускать» право до уровня низменных желаний и амбиций лиц, допущенных народом к законодательному процессу, ведь ничто «низкое» правом быть не может.

Духовность и нравственные ценности сегодня – самые востребованные явления бытия. И всё же им нет места в жизни большинства людей. Нет места, потому что люди не видят их целительной способности помочь нам решить миллионы социальных проблем. Сегодня о социальной ответственности и зна-

чимости говорять даже в дошкільних установах. Говорять, пишуть, провозглашають і все ж нічого не відбувається. Наоборот, з кожним словом про моральності вистає ще більша стіна непорозуміння і відчуження від політики доброї волі. Схоже ми отримали прививку від добра і тому, чим більше ми в ньому потребуємо, тим сильніше ми протестуємо і ненавидимо все те, що говорить нам про духовні основи буття. Ми – це людство, деградує на голови своїх дітей тонни, гігабайти і години безморальної, розкладаючої інформації. Безрозличчя – ось головний девіз наших днів, об'явивши не тільки суспільство, але і наше особисте самосвідомість і волю.

Конечним висновком і метою формування правових цінностей повинно бути виховання самосвідомості особистості, дотримуючої і вдосконалюючої закон на основі морального досвіду людства.

Мудрість і жива істина такого законодавства буде неперервно виховувати наше свідомість, визначаючи моделі поведінки і зразки моральної справедливості, формуючи приклад гармонічного буття. Подібне світоглядання повинно стати основою моральної життя людини, тим самим даруючи нам свободу творчого самовираження, створюючої справедливості і гармонію.

Ф. К. САВІНЬ – ЗАСНОВНИК ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ ПРАВА

М. Г. Окладна

Національний юридичний університет ім. Я.Мудрого, Харків

Савінь Фрідріх Карл народився 21 лютого 1779 р. у Франкфурті-на-Майні в родині, що належала до старовинного дворянського роду. У 1795 р. поступив в університет м. Марбурга, потім деякий час навчався в Геттінгені. Захистивши дисертацію на тему «Про сукупність злочинів», Савінь отримав посаду доцента кафедри кримінального права в Марбурзькому університеті. Після 1800 р. головною сферою його інтересів стала цивільстика і римське право, яким присвячені його основні праці. У 1810 р. Савінь очолив юридичний факультет Берлінського університету. З 1842 по 1848 р. обіймав посаду міністра Пруссії у справах законодавства, був справжнім засновником «історичної школи». Класичний вираз нова філософія юриспруденції знайшла в його працях «Про покликання нашого часу до законодавства» (1814), «Історія римського права у Середньовіччя» (1815–1831), «Система сучасного римського права» (1840–1849).

Масивна робота Савінь по римському праву в середні століття стала джерелом сюжетів для незліченних історичних монографій. Він виступив проти руху юридичної кодифікації на ґрунті того, що це являє собою довільне втручання у власний продукт національної свідомості. Концепція народного духу була розвинута німецьким філософом Джанатаном Готфільдом фон Гердером у 1774–1803 рр. Савінь ж приклав його теорію до права.

Гердерський народний дух є маніфестом людей, він одушевляє націю. Кожен народ, як емпірична речовина, відрізняється від будь-якого іншого народу, кожна нація характеризується власним унікальним духом, володіє власними

особливостями культури, сформованої спадковою історією, досвідом у особливому фізичному навколишньому середовищі, а ментальність формує його життя через мову, право, літературу, мистецтво, звичаї і фольклор, успадковані від попередніх поколінь. Закони теж мають бути адаптовані до духу кожної нації. Правила, що застосовуються до однієї нації, не поширюються на іншу. Єдині законні уряди – це ті, які розвиваються природно серед окремих народів і відображають у своїх відмінних особливостях культуру народу, яким вони керують.

Закон є унікальним творінням раси, народу, групи людей. Так само, як і мова або цінності, він є результатом колективної людської діяльності і розуму поколінь, а не результатом людського задуму. Мова і закон не були свідомо винайдені в певний момент часу. Історично склалося так, що мав місце розподіл між цивільно-правовими системами континентальної Європи і системами загального права, характерними для Англії та англomовних країн. Цивільне право ґрунтувалося на римському праві, кодифікація якого була завершена у 529 р. нашої ери в *Corpus Juris Civilis*. Після падіння західної Римської імперії римське право зберігається як частина германського права, звичаєвого права стародавніх германців, кодифікованого у 5–9 століттях нашої ери, і канонічного права.

Історія Західного континентального закону полягає, в кінцевому рахунку, з двох великих рухів, расових та інтелектуальних: одним є німецькі міграції, які пустили міцні паростки по всій Європі; іншим – безсмертна сила римського права, що спирається, бореться і зливається з іншою. Важливістю римського права, згідно Савіньї, є те, що в силу свого високого рівня зрілості «воно служить зразком для сучасних юристів. Важливістю місцевого або загального права є те, що вони безпосередньо пов'язані з нами». Розгляд видозмін двох систем показує, що римське право і місцеве законодавство змінюються під напругою реальних потреб і використанням правової теорії.

Існує безліч сучасних кодифікацій цивільного права. Найбільш відомим і впливовим є французький Кодекс Наполеона від 1804 р., який мав сильний вплив на формування системи цивільного права континентальної Європи і Латинської Америки. На сьогодні національні цивільні кодекси поширені повсюдно в країнах континентальної Європи. Теоретично кодекси повноцінні, логічно послідовні та зрозумілі. Оскільки законотворча влада здійснювалася виключно в законодавчому органі, судді не могли дивитися за межі кодексу, і керувалися ним.

У 1814 р. Тібо, професор римського права в університеті Гейдельберга запропонував єдиний Цивільний Кодекс Німеччини, відповідно до французької моделі для виправлення хаосу в існуючих законах.

Савіньї відповів книгою «Про покликання нашого часу до законодавства і правознавства». В ній завдання кодифікації права бачиться досить важливим, але в той же час і складним, що вимагає високого ступеня органічної єдності

Савіньї вважав, що закон повинен бути еманациєю духовного історичного досвіду народу. Він повинен розроблятися на основі звичаю і народної підтримки, а не на сваволі законодавця. Зміст закону має відповідати вимогам народного духу. Для Савіньї німецький закон був виразом духу німецького народу. Закон вірно розуміється тільки у світлі історичного минулого, і відображає внутрішні переконання народної психології і загальних моральних цінностей. Народний

дух постійно змінюється і розвивається, він краще розуміється через ретельне вивчення історичних даних. Савіні простежує природну історію права, вказує на процеси, за допомогою яких воно пристосовується до потреб наступних поколінь. Німецька правова система існує в історичному контексті. Втрата народного духу чревата наслідками. Спотворення культури одночасно руйнує колективне життя народу і його право, яке витісняється жорстким юридичним позитивізмом, характерному для сучасних тоталітарних режимів. Народ складається з системи вкладених ієрархій, у зв'язку з цим закон має бути адаптований до будь-якого відповідного рівня специфічності або спільності, коли вимагають обставини.

Савіні концентрується на походженні та історії юридичної системи. Для визначення критеріїв принципів сучасного права досліджується минуле. Правові норми, які витримали перевірку часом, адекватно працюючи в минулому, вважаються найкращою базою для формування законів цього періоду. Отже, планомірність і повноваження законів впливають з їхньої відповідності історичному розвитку, в якому вони продемонстрували свою працездатність. Перевірка часом є важливим аспектом довговічності правових норм.

У представників юриспруденції сформувалися суперечливі погляди на світогляд історичної школи права. У спектрі тимчасового розгляду вона служила виправданням феодального ладу, який існував у той час. Світогляд Савіні та його прихильників в чомусь близькі консервативним поглядам, він був протиположним доктринам природного права, захищав погляди революційної буржуазії, яка закликала до реформ існуючих відносин через формування нового законодавства.

Савіні виділяє таке соціальне явище відоме як звичай, який стає найбільш важливим джерелом закону. Кодифікація відхиляється, а закон зображується як результат історичного розвитку національного духу, його розвиток пов'язується з розвитком мови. Савіні та його послідовники показали, що закон у своєму розвитку проходить три стадії:

- 1) спонтанна, несвідома поява норм звичаєвого права в душі нації через розвиток «національного духу»;
- 2) роз'яснення наукових експертів з правових питань, які пристосовують позитивне право до більш складних соціальних відносин;
- 3) кодифікований закон, який стає поєднанням звичайного права і закону правових експертів.

Теоретичні заслуги К. Савіні та історичної школи права полягають у постановці проблеми історичного розвитку політико-правових установ, в пошук до періодизації, характеристиці етапів і національних особливостей цього процесу. Звернувшись до розробки поступової історичної еволюції «народного духу», «переконань народу», Савіні багато в чому передбачив сучасні дослідження групової і суспільної правосвідомості. Багато питань, у свій час висунуті Савіні, і зараз звучать досить актуально. Це питання про те, чи можна наказати створити гарне законодавство, це ідеї про необхідність постійно зв'язуватися з культурно-історичною сутністю правових інститутів, про правосвідомість юристів як основи чинного права, про те, хто і яким чином буде створювати законодавство, особливо, якщо в юридичній науці відсутня єдність думок.

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА І ДЕРЖАВИ

М. О. Сємко

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

За своїм станом сучасна національна юриспруденція нагадує немовби повислу в повітрі будову без твердих підвалин. Через це актуальними стають усвідомлення необхідності перегляду попередньої світоглядної доктрини, пошуки нових соціально-філософських парадигм, плюралізація методологічних підходів до розв'язання філософсько-правових проблем. Українські філософи та політичні діячі внесли значний внесок у розробку як загальної проблематики філософії права, так і конкретних її питань.

Розгляд еволюції вітчизняної філософії права доцільно розпочинати з творчості Г. Сковороди як засновника класичної української філософії. Сковорода не залишив систематизованого дослідження з проблеми філософії права. Правові проблеми розпорошені у його філософських творах, особливо у творах останнього періоду життя. Виходячи із установок кордоцентризму, тобто визнання природи джерелом людини, бога як закономірності у природі, розуму як основного знаряддя пізнання людини, філософ розглядав і проблеми права.

Грунтовна розробка інституту прав людини (економічні, політичні, соціальні, культурні аспекти) належить М. Драгоманову, погляди якого формувалися під впливом Гроція, Спінози, Локка. Вчений не залишив жодної праці, в якій би систематично та повно були б викладені думки про право. І все ж текстологічний аналіз теоретичної спадщини великого мислителя дозволяє вирізнити концептуальне ядро його розробок в галузі права – це проблема прав людини. У «Старих Хартіях вольностей» (1895р.) Драгоманов простежує виникнення та розвиток понять прав людини, свободи, рівності перед законом. Для Драгоманова ідея прогресу пов'язана з правами людини: «Оглядаючи важливий шлях людей до всебічного і вільного розвитку людської особистості, історик відноситься благородно до всього, що розширює свободу особи, чим би воно не було викликано». Дуже актуальна сьогодні думка Драгоманова про стан громадянської свідомості українського суспільства. Вчений справедливо зауважував, що рівень розвитку, якого досягла Європа, був зумовлений насамперед «упорядкованою, зтяжною» працею – «тихою і гострою», а також послідовним зростанням активності громадянського життя. Саме спираючись на «верстви громади», можна забезпечити історичний поступ «державного, громадянського, господарського, розумового» життя суспільства.

Цікаві філософсько-правові ідеї в цей період знаходимо в науковій спадщині І. Франка, зокрема у його працях «Мислі об революції в історії людськості», «Історія однієї конфіскації», «Що таке поступ?», «Дві конституції». Філософсько-правові проблеми він вирішував виходячи із загальної теорії еволюції, яку розумів як діалектичний процес, властивий і природі, і суспільству, виступав проти необмеженої монархії.

У XIX столітті набувають поширення ідеї історичної школи у праві. Фі-

лософською основою цієї школи були вчення Гердера, Шеллінга, Гегеля про прогресивний процес історичного розвитку, відповідно до якого народна свідомість та народні переконання є джерелом права. І хоча історична школа Німеччини у вказаний період втратила панівні позиції на батьківщині, в Україні вона знайшла сприятливий ґрунт для розвитку. Пояснюється це декількома причинами – це і схожість у соціально-політичному устрої, і інтелектуальна спорідненість країн: в університетах царської Росії було багато викладачів-німців. Переважна частина представників професорського складу університетів проходила навчання у Німеччині. Так, погляди М. Д. Іванишева, М. Ф. Владимирського-Буданова, О. Ф. Кістяківського формувалися під впливом ідей німецьких правознавців і філософів.

Після 1917 р. в Україні утвердилося та набуло поширення вчення про право, методологічною основою якого став марксизм. Право розглядалося як засіб класової боротьби. Цей процес тривав до 70-80 років ХХ століття. Домінуючим було вузьконормативістське розуміння права як сукупності норм, встановлених або санкціонованих державою, які тримаються на примусі тієї ж держави. І тільки починаючи з 70-х років відбувається розширення вузьконормативістського підходу за рахунок включення до правових питань проблеми прав та свобод людини, правосвідомості, намічаються спроби відмовитися від ототожнення права з державними приписами.

Визначальною для сучасної філософії права є ідея гуманізації. Право набуває людиновимірною характеру, що проявляється у визнанні людини точкою відліку філософії, яке проектується у визнанні філософією права своїм ядром права людини і її буття в контексті соціального.

У сучасній філософії права отримав поширення феноменологічний напрям, який за предметом досліджує феномен духовного життя людини. Наприклад, Л. В. Петрова у «Нарисах з філософії права» сутність права вбачає у свободі волі людини, а сама ідея свободи волі розглядається нею як предмет філософії права. Відчутним є сьогодні і гносеологізм філософії права, який знаходить своє вираження у співвідношенні гносеології правознавства та філософії права. Зокрема, Д. А. Керімов у «Предметі філософії права» стверджує, що загальна теорія права складається з двох складових – соціології і права та філософії права, а філософію права представляє як «симбіоз загальної філософії і соціології права».

Вітчизняні представники філософії права стверджують, що «філософія права, будучи основоположною наукою, тобто системним поєднанням принципів логіко-гносеологічних, онтологічних знань, також надає досліднику-юристу можливість і засіб перевірити, чи придатний вибраний ним метод для дослідження. Філософія права підтримує в юриспруденції живий критичний дух».

Отже, вітчизняна філософсько-правова думка пройшла складний шлях становлення. Сьогодні вимагає змістовного обґрунтування феномена права у його співвідношенні з категоріями волі, свободи, моралі, визначення міждисциплінарного статусу філософії права. Вивчення праць сучасних вітчизняних і зарубіжних філософів і аналіз фактичних даних діяльності законодавчої, вико-

навчої і судової влади повинно будуватись на новітніх проблемах політичної і інформаційно-правової дійсності.

Література: **1.** Драгоманов М. П. Листи до І. Франка і інших 1882–1886. – Львів, 1996. – 234 с. **2.** Керимов Д. Предмет философии права // Государство и право. – 1994. – № 7. – С. 3–5. **3.** Мальцев Г. В. Социалистическая справедливость и право. – М., 1983. – 176 с. **4.** Козюбра Н. И. Социалистическое право и общественное сознание. – К., 1979. – 137 с. **5.** Нерсесянц В. С. Право и закон: Из истории правовых учений / АН СССР, Ин-т государства и права; Ин-т государства и права. – М.:Наука, 1983. – 366 с. **6.** Явич Л. С. Сущность права. Социал.-филос. понимание генезиса, развития и функционирования юрид. формы обществ. отношений. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – 207 с.

ФІЛОСОФІЯ ЇЖИ ЯК ЕЛЕМЕНТ КУЛЬТУРНОГО КОДУ НАЦІЇ

О. М. Варипаєв

Харківський державний університет харчування та торгівлі, Харків

За останні роки в світі та Україні у структурі філософського знання з'явилася нова галузь – філософія їжі. Виникнення її зумовлено цивілізаційним розвитком та поліпшенням якості суспільного дискурсу про їжу.

У сучасному мультикультурному та глобалістичному світі з розвитком інформаційних технологій людина отримує все більші знання про їжу, культуру її приготування та споживання.

Книги про їжу стають бестселерами, подекуди витісняють чи поєднуються з виданнями у сфері моди та туризму, кулінарні шоу та інші передачі про їжу набувають великої популярності, все більшою стає інформованість з питань харчової безпеки та продовольчої політики.

Загальний політичний дискурс у «суспільстві споживання» змістився з питань запобігання бідності та голодування на питання «гастронології», своєрідної «філософії шлунку», що оперує категоріями насичення та задоволення, спонукає особистість до розвитку своїх гедоністичних схильностей.

Питання, що стосуються їжі у її філософському та культурологічному осмисленні, також набули статусу теоретичної дискусії, що переводить її у площину наукового знання. Ця тенденція спирається на спробу перевести феномени їжі та харчування з комплексу емпіричних фактів та відчуттів до вироблення необхідних узагальнень, які дозволять концептуалізувати головні питання, що постають перед дослідником філософії їжі.

Перш за все це може бути чіткий розподіл питань, що стосуються осмислення їжі, її естетичного смаку та її споживання за різними галузями філософського знання, такими як метафізика, гносеологія, естетика та інші.

Для філософського та культурологічного аналізу має велике значення дослідження феномену їжі як чинника культурної ідентичності людини, що актуалізує філософські роздуми з приводу дихотомії світів природного та культурного, питань глобалізації та локусу місця, пов'язаного з ментальними національними особливостями.

Звісно, що їжа у багатьох її проявах є, скоріше, емпіричним феноменом. Але, з іншого боку, приготування та вживання їжі завжди було пов'язано з її релігійною чи культурною складовою. Так, ще з часів первісного суспільства розвивалися релігійні харчові табу, деякі з яких потім трансформувалися у дієтичні принципи.

Їжа маркує й розподіляє та водночас об'єднує за етнічними, релігійними, становими, гендерними ознаками, є важливою складовою ритуалів та манер, є одним з найважливіших об'єктів культурологічного аналізу.

Те, що ми їмо, якоюсь мірою характеризує нашу особистість на перетині

індивідуального й соціального. Як казав відомий французький дослідник А. Брійя-Саварен у книзі «Фізіологія смаку» (1826): «Скажи мені, що ти їси, і я скажу тобі, хто ти». Звісно, наш вибір тієї чи іншої їжі не повністю детермінований, але й не повністю вільний. Смак, вигляд, прийоми споживання, час споживання та інші супутні обставини багато в чому залежать від певних соціальних структур, того чи іншого суспільного габітусу.

У будь-якому разі їжа є маркером соціальної та культурної ідентичності. Причому ця ідентичність може бути як персональна, так і колективна. Як у моделях індивідуальних дій харчових виборів можна спостерігати вияв культурної парадигми, так колективна ідентичність формує національний образ світу.

Культурна ідентичність насамперед пов'язана із символічною функцією їжі. Харчові звички кожної культурної групи часто пов'язані з релігійними переконаннями чи етнічною поведінкою. Харчування є щоденним підтвердженням культурної ідентичності. Продукти, які демонструють приналежність до культури, зазвичай вводяться в дитинстві і пов'язані з безпекою або гарними спогадами. Такі продукти мають спеціальну цінність для людини, навіть якщо інші дієти були прийняті у зв'язку зі зміною місця проживання, релігійних громад, станом здоров'я, або були факторами повсякденного особистого вибору.

Так, в Україні національну харчову ідентичність характеризують борщ, вареники, пиріжки, паска та крашанки. Український борщ у сучасному розумінні з'явився, за даними дослідників, не раніше X ст. н.е., оскільки саме тоді з хрещенням Русі з Візантії та Болгарії на нашу землю був завезений буряк. Характерним східнослов'янським внеском у рецептуру борщу було використання квашеної капусти, з якою борщ варили здебільшого взимку, це давало борщу своєрідний присмак. Саме обсмажування буряку на салі і приготування його з квашеною капустою зберігають червоний колір борщу. Ця перша обідня страва виявилася такою поживною та корисною, що поступово стала символізувати національну українську кухню і в сучасності стала необхідним компонентом меню національного ресторану.

Хоч слово вареники має тюркське коріння, поступово вони стали українським національним блюдом, про що яскраво свідчать твори М. Гоголя та Г. Квітки-Основ'яненка. Вже у XVIII-XIX століттях вареники вважалися головним блюдом на столі на таких урочистостях як весілля, хрестини, церковні свята, на поминках також ставили на столи вареники. Це головне блюдо на весіллі повинна була нести молода дівчина, тобто дружка нареченої, на наступний день після одруження. І говорили такі слова: «Щоб завжди була сповнена як ці вареники». Загалом, вареники символізували продовження роду.

Релігійна символіка дуже часто походить з пов'язаною з магією практики, яка повинна здійснювати трансфер символічних якостей від одного об'єкта до іншого. Наприклад, яйця, рис і гранати були у багатьох культурах традиційними символами родючості й процвітання. Яйце, як символ життя, було використано з введенням християнства у пасхальних святах, а також для багатьох інших церемоній, пов'язаних з виробництвом продуктів харчування. Так, українці готували спеціальні пироги чи курку з яйцем всередині

для весільних свят.

Східні слов'яни забарвлювали яйця шляхом кип'ятіння з лушпинням цибулі. Українські крашанки славляться своїм декоративним мистецтвом та символічними конструкціями, тому що такі яйця обов'язково освячувалися.

Розписані крашанки називають писанками, і цей язичницький звичай в Україні був поступово перетворений на народний промисел, що передавався у сім'ях з покоління до покоління (до речі, славетні яйця Фаберже це не що інше як писанка з позолотою та дорогоцінним камінням).

Первісно писанки мали різноманітні, але стандартні мотиви, геометричні, тварин та квіток. Найстаріші розписи – це поєднання простих горизонтальних та вертикальних ліній, де яйце символізувало сонце. Потім вже розповсюдилися складні візерунки, зірки та розетки. Зображення курки або її ніг є прадавнім символом народжуваності й виконання бажань. Сосни, що тягнуться вгору, символізують вічну молодість та здоров'я. Взагалі реконструкція розписів писанок дозволяє віднайти культурний код східних слов'ян, що пізніше визначав ментальність українського народу.

Всі ці продукти, з яких створено національну кухню, вирощуються локально, їх виробництво якнайкраще відповідає умовам оточуючого середовища, вони ще не зазнали впливу глобалізації та виразно ідентифікуються з відповідним культурним світоглядом.

Національні страви досі є обов'язковим компонентом як етнічних свят, так і особистих подій, таких як дні народження, весілля чи поминки.

При зіткненні культур страви та їх смак спочатку сприймаються як чужинці, продукують упереджене ставлення, потім, якщо це відповідає глибинним архетипам культурного буття, ці страви асимілюються. Так сталося, наприклад, з шашликом з свинини, без якого теж важко уявити сучасну українську кухню.

Ще одна функція харчової символіки – визначати положення або рейтинг (статус) людини в певній культурній групі. Їжа може бути використана для позначення економічного та соціального статусу: шампанське та ікра символізують багатство, залученість до високої кухні та кулінарії; гриль продукти, шашлик, пиво та недорогі вина є проявом демократичності та середнього класу; картопля, крупи та капуста традиційно асоціюються з бідними. Статус продукту характерний для соціальної взаємодії. Так, тримати винотеку та насолоджуватися вишуканим смаком колекційного вина можуть тільки дуже багаті люди. Цукерки та солодоші, що подарував хлопець дівчині, характеризують його почуття. Вино та спиртне вважається доцільним дарунком на різні свята.

Таким чином, одним з головних завдань філософії їжі та культурологічного аналізу їжі є виділення головних та додаткових мотивів у споживанні та приготуванні їжі, дослідження проблематики взаємовпливу їжі та національного образу світу, становлення особистої та колективної ідентичності. Емпіричний феномен їжі при такому розгляді стає ще однією символічною формою буття людини та культури.

ВЕКТОРНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПУБЛІЧНОСТІ В КУЛЬТУРНО-ДИСКУРСІВНОМУ ПРОСТОРИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Л. А. Васильєва, О. П. Проценко

*Національний аерокосмічний університет ім. Н. Е. Жуковського «ХАІ»,
Харків*

Харківський національний університет будівництва та архітектури, Харків

Публічна сфера, будучи понятійно новим феноменом соціально-комунікативного простору інформаційного суспільства, активно претендує на роль суперечливого діалогічного базису, системоутворюючого початку сучасної філософської думки. Передові форми публічної комунікації (наприклад, політичний імідж, брендування, мас-медійна репрезентація), що залучені до публічної сфери, є актуальними засобами реалізації соціальних, політичних, особистісних дискурсів, здатні формувати особливе глобальне крос-культурне середовище.

Публічні комунікації, відповідно до визначення суспільної комунікаційної системи, варто розглядати як структуровану, упорядковану певним чином, сукупність комунікаторів, реципієнтів, смислових повідомлень, комунікаційних каналів і служб, що мають матеріально-технічні ресурси й професійні кадри. Якщо культура є сукупність речових, нематеріальних, штучних соціальних сенсів, то публічна комунікація – частина предметної культури, що здатна забезпечити рух культурних змістів у соціальному просторі й часі.

Феномен публічності, будучи сам по собі теоретично малодослідженим, нерозривно пов'язаний з такими вже відомими концептами як «публічна сфера» та «публічний простір». Він найчастіше описує характеристики певної сфери громадського життя в контексті бінарної позиції «публічне – приватне». Дискусії щодо поняття публічності йдуть вже кілька сторіч, було зроблено декілька спроб щодо його визначення – спочатку з точки зору співвідношення суспільного/приватного в соціальному житті, а потім як політико-комунікативний феномен.

У загальному розумінні публічна сфера може бути описана як реальність, що поєднує численні міні публіки, які можуть бути представлені епізодичними дискусіями. Сам переклад слова «public» позначає – суспільний, державний, народ, публіка, громадськість. Така чисельність значень більшою мірою ускладнює осмислення цієї категорії. Усі словосполучення, які що містять слово public і які можна зустріти в словниках, мають в своєму розумінні таку складову, як суспільство (публіка).

Характеризуючи розробленість понятійного апарату «публічної сфери» («публічної комунікації»), слід зазначити, що в сучасній вітчизняній науковій літературі дане поняття дотепер не отримало повного осмислення й визнання, в той час як на Заході дослідження даної тематики розглядаються як органічна частина багатьох соціогуманітарних наук, без якої немислиме розуміння механізмів формування сучасного інформаційного простору, але також, немає цілісного філософського осмислення феномена публічності і однозначної дефініції цього явища.

Дамо власне визначення феномену публічної сфери. На наш погляд: «публічна сфера – це штучно створена соціально-комунікативна реальність, орієнтована на успішну особистісну презентацію та соціальну репрезентацію індивідуально-особистісних контентів у дискурсивному полі, завдяки технікам і технологіям, що переважають у певних типах суспільного розвитку».

Брендування, як одну з форм публічної комунікації, можна розглядати як зручну публічну міжкультурну платформу, з якої може вестись певна соціокультурна дискусія, що здатна впливати на культурну складову окремого культурного простору, при цьому границі між особистісним і публічним досить розмиті, що дозволяє створити ілюзію довірливого й відкритого спілкування. Сучасні бренди претендують на роль провідних елементів інформаційно-комунікативного простору, унікального технологічного інструменту уособлення людського «Я». Сучасні бренди – ключова метафора інтерактивності, однієї із цілей якої стає створення глобальної публічної практики спілкування, самоідентифікації й соціальної репрезентації.

Тут доречно провести аналогію брендів з особливою характеристикою постмодерністської культури «бліп-культурою», поняттям яке було уведено американським філософом, автором концепції постіндустріального суспільства, Е. Тоффлером. На думку вченого, замість масивних всеохоплюючих ідей, що цілісно пов'язані між собою в сучасному мінливому світі, ми маємо справу з новими образами й представленнями – «бліпами» інформації: короткими повідомленнями, оголошеннями, командами, заголовками, уривками образу, колажами, які не вкладаються у старі інформаційно-системні схеми й не піддаються чіткій класифікації. Е. Тоффлер вважає, що сучасна інформація, що представлена «бліпами» має досить дивну, текучу й просту форму. Стикаючись з такою бліп-інформацією люди почувають себе вільніше й впевненіше, тому що не намагаються втиснути нові осмислення й значення в стандартні категорії та рамки, запозичаючи готову ідеальну модель реальності; замість цього вони влаштовують все на свій власний розсуд, знову й знову утворюючи прийнятні для себе моделі комунікації, що відкривають більші можливості для розвитку індивідуальності, демасифікації особистості й культури.

Сьогодні вже можна говорити про те, що публічна сфера і брендування зокрема, як окрема форма публічності, являються такою «бліп-культурою», що здатна передавати досвід символічного обміну носіями різних культур, стають актом інформаційно-культурного обміну, припускають рефлексивний суб'єктивно-об'єктний взаємозв'язок. Оскільки, рефлексивний зв'язок лежить в основі будь-якої комунікації, саме він є здатність людини уособлювати й приймати роль іншого.

Відгук на бренди, як певне уособлення публічності в сучасному інформаційному просторі, досить демонстративний, оскільки вже тепер бренди здатні активно затверджувати генеруючий спектр ціннісно-нормативних пріоритетів в окремій культурі, диктувати моделі соціальної поведінки, нав'язувати статусні ролі й види особистісної ідентифікації. Культуроніка бренду як одного з засобів керування соціальною поведінкою людей, може впливати на комунікативну складову культурного простору, при цьому такий вплив весь час посилюється в

силу ускладнення суспільних практик й соціальної комунікації. У своїй заміщюючій ролі брендингові знаки-символи можуть бути змістовними векторами світу транскультури, нормативно-ціннісними системи. Їх фундаментальне значення полягає в тому, що інші знакові засоби (фактично, будь-які компоненти культури) функціонують на фоні і в контексті культуроніки брендів.

Отже, феномен публічної сфери в теперішній час потребує цілісного філософського осмислення, оскільки представлених технік й технологій публічної комунікації, що демонструються в професійній практиці на рівні індуктивних знань-спостережень, досить багато, але, вони не мають під собою понятійно-категоріального апарату й дефініцій, представляють мозаїчне осмислення явища публічності.

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ СУЧАСНОГО ОБРАЗУ КУЛЬТУРИ У ВОЛЬОВОМУ НАЦІОНАЛІЗМІ МОДЕРНУ

Г. М. Гончаров

Харківська державна академія фізичної культури, Харків

Сьогодні наше розуміння культури й самоусвідомлення власної національно-культурної належності виходять із стану підпорядкованості одній ідеології, одному світогляду, що претендує на виняткову науковість, одній філософській традиції витлумачення поняття культури. Зрозуміло, що наше політично раптове національне визволення супроводжується не тільки притаманними станові первинної свободи ідейними та теоретичними зіткненнями й суперечностями, але й глибинними пошуками загальнозначущого філософського образу культури і насамперед національної культури і філософської методології її осягнення.

З'ясування поглядів на культуру, які вже реально існують в суспільному житті та скеровують загальнозначущі дії – від політики, економіки, мистецтва й науки до буденної поведінки людей, – важливе завдання сучасної гуманітарної думки, особливо філософії. Поняття культури належить до глибоко філософських вже тому, що культурне буття передбачає самосвідомість, певний самоконтроль, або самоорганізацію життя, людське самопорозуміння. Про те, що таке культура, можна судити, лише виходячи з того, що визнається людьми або вже визнано часом «справжньою» культурою або культурою події.

А це питання виходить за межі суто наукових, в тому числі гуманітарно-наукових розвідок, у простір людського саморозуміння, суспільно-національної самосвідомості з відповідними філософсько-світоглядними наслідками. У такий спосіб теоретичні витлумачення феномена та поняття культури завжди щільно пов'язані з домінуючими у ту чи іншу епоху філософськими течіями, панівними світоглядами та ідеологіями.

Усвідомлення людського воління як життєвого підґрунтя об'єднання різних форм життєдіяльності в пізнавальну та життєву цілісність світу національної культури є історично необхідним кроком у філософському осмисленні феномена культури. За своїм спрямуванням волюнтаристський світогляд націона-

лізму, безперечно поцілений на вольове ствердження національно-культурної цілісності, можна правильно зрозуміти лише в загальному контексті романтичного руху в європейській культурі та філософії воління.

З цих позицій виходить також політично актуальне спростування марксистського ідеалу культури як своєрідного інтернаціоналу загальнолюдської позанаціональної спільноти, побудованої на гармонізуючих просвітницьких засадах, розвинутих до універсальності буття та свідомості. Якщо бути по-філософському точним — брати не лише нашу нинішню політичну практику націоналістичного світогляду, а насамперед його теоретичне самоусвідомлення, то антипросвітницьке спрямування позначається й на романтичному запереченні ним раціонально-просвітницьких засад сучасного західного лібералізму [1].

Проте й сьогодні національно-радикально зорієнтований світогляд, пробуджений останніми суспільними зрушеннями як серед населення, так і серед представників політичної та творчої еліти, вагається з практичним ров'язанням складної проблеми поєднання протилежних культурницьких орієнтацій – доцентрової – на відродження традиційних образів та способів національного життя, з одного боку, та відцентрової – необхідності рецепції культурних універсалій, тобто спрямування суспільної творчості на позанаціональні норми й цінності сучасної цивілізації – з другого. Все це дає підстави загалом визначити світоглядні засади націоналізму як ідейне заперечення просвітницько-діяльнісного руху здобуття світу національної культури. Найбільш методологічно узагальнено цю неklasичну настановленість виклав, безперечно, найсерйозніший український мислитель доби новітньої історії Дмитро Донцов у так званих вимогах вольового націоналізму [2] їх можна легко по-філософському ідентифікувати у контексті загальносвітоглядної перебудови західноєвропейської філософії на неklasичних засадах, головним чином на основі ідеї воління [3]. Першою, головною підвалиною вольового світосприйняття є сам «волюнтаризм», або «антиінтелектуалізм» [4], у всій критичній антипросвітницькій переорієнтації духовного руху, пов'язаного з українською ідеєю. Головний пафос цілого літературного й відповідного до нього політичного життя Донцова якраз і виникає з доведення філософсько-світоглядної неспроможності обґрунтування національно-культурного (і, отже, самостійно-державницького) самовизначення української нації на засадах різних наукових світоглядів.

У першій концептуальній засаді вольового націоналізму вже криються всі наступні, які є лише політико-ідеологічною реплікацією романтично-волюнтаристського світогляду. Це – наполягання на «войовничості (антипацифізмі)» національної ідеології, що ґрунтується на експансіоністській атрибуції феномена волі як волі до життя, волі до влади [5]. Це – сама «романтика», або «дух романтизму», «романтичної національної ідеї», «що ставляє себе понад усі «партикулярності», понад усе «окреме» і «поодинокі» [6].

Якщо вилучити з наведених визначень їх світоглядну спрямованість, тобто виокремити самі засади вольового витлумачення можливостей буття національного світу, то можна побачити їх граничну спорідненість із загальним модерним образом людської культури. Тут присутній і активізм («націоналізм активний»), і «творчо-насиленницьке» подолання існуючого, і підпорядкування

всього особливого загальному, і вихід за межі традиційно-усталеного, «партикулярного», і перемога «нового» над «старим». Інакше кажучи, незважаючи на всі явні сповідання культурницької ідеї повернення до світу національного буття, попри свідоме антипросвітницьке спрямування, вольовий світогляд залишається у межах формуючо-активницького розуміння культури або у філософських схемах пояснення й навиках класичного мислення. Цей суттєвий збіг дає можливість уточнити саме поняття Модерну.

Проект Модерну, що окреслює велику епоху європейської культури з Нового часу до нашої сучасності разом з її самопорозумінням (в тому числі філософським), вбирає до себе традицію романтично-вольового витлумачення світу. Настановлений на реальність життєвого плину людського буття в культурі перетворюючий активізм волюнтаристичного світогляду є в цьому розумінні лише продовженням просвітницьких ідеалів предметно-спрямованого формування людини й її світу. Грунтуючись на чуттєво-предметній інтенціональності всіх різновидів життєвого воління, волюнтаристський погляд на культуру історично доповнює споглядальність Просвітництва можливістю вольової реалізації творчих ідеалів.

У більш деталізованому національно-оберненому світогляді ця абстрактна ідея набуває конкретного вигляду настійливого пропагування й підкреслення культурницько-виховного значення форм звичаєвого, національно-традиційного життя. Етноетика і історично вироблені норми міжлюдського спілкування визнаються в такому разі як базові культурних цінностей, так само як різні форми життєвої поведінки, ритуалів, способів особистісного переживання та реагування на події навколишнього світу. На цій основі здійснюються узагальнюючі пошуки особливої національної психології, вдачі, «людини культури», зокрема «української людини», загубленої у вирі сучасного культурного поступу [7]. Проте ця правильна ідея, точно відображуючи сутність внутрішньокультурної напереності людини до власного підґрунтя, «грунту» або дійсного змісту феномена людської самосвідомості, набуває суто обмеженого значення у її волюнтаристському поданні.

Річ у тім, що весь світоглядний сенс волюнтаристської філософії і ідеології тримається та руйнується разом із вимогою якнайповнішого заміщення всього «безґрунтовно»-культурного, а саме всього того, що становить царину цілераціонального культурного життя та свідомо спрямованих культурних дій, актів природного воління, в яких тільки й виявляється аутентичний культурний ґрунт. Це радикальне перебільшення ідеалів культурного повернення набуває закінченої філософської форми у розумінні автентичного людського життя як волі до самого воління. Конкретного культурницького та ідеологічного вираження ця конструкція набуває в націоналістичному обстоюванні власної культури.

Література: 1. *Ткачук Д.* Український націоналізм / Д.Ткачук // Прага, 1940. – С. 10. 2. *Бистрицький Є.* Відродження культури: міф і реальність / Є.Бистрицький // Політична думка. – 1993. – № 1, – С. 31. 3. *Донцов Дм.* Націоналізм / Дм. Донцов // Жовква, Львів, 1926. – 363 с. 4. *Донцов Дм.* Націоналізм / Дм. Донцов // Жовква, Львів, 1926. – С. 220–245. 5. Там само. – С. 272 і далі. 6. *Донцов Дм.* Націоналізм / Дм. Донцов // Жовква, Львів, 1926. — С. 272. 7. *Шлемкевич М.* Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – К., 1992. – 168 с.

ТРАДИЦІЯ ЯК АКСІОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАНТА КУЛЬТУРИ

Л. Я. Гордін

Харківський національний університет будівництва та архітектури, Харків

У період соціальних та культурних трансформацій в Україні та світі виняткової актуальності набуває проблема упорядкування суспільного буття та обґрунтування моральних засад взаєморозуміння та співіснування. Особливе місце серед складових культурного життя належить традиції завдяки її присутності у комунікативних процесах на усіх рівнях – від буденно-повсякденного до святково-урочистого, а також у зв'язку з її важливою роллю в міжкультурному спілкуванні. Вона являє собою змістовний принцип розвитку культури, адже смислова частина традиції як феномена концентрує в собі суспільний досвід поколінь та є відображенням існуючих у суспільстві моральних цінностей, ідеалів і норм. Разом з цим, увага до традиційних форм існування культури зумовлена нагальністю розробки важливих питань збереження вкорієних в українській культурі унікальних рис та узгодження універсальних, локально-культурних і особистісно-індивідуальних ціннісних орієнтацій. Саме тому вивчення ролі традиції у збереженні моральних засад існування суспільства та її функції у впровадженні нових ціннісних орієнтацій становить значний інтерес.

Основним принципом існування будь-якої культурної спільноти є підтримка суспільної життєдіяльності на основі ціннісних критеріїв. Таким ціннісним мірилом є успадковані традиції – вони постають як актуальні, дійсні, істинні, а також постійно підтримуються та затверджуються. Суттєву основу духовного буття складає культурна спадщина у її ціннісному вираженні, а підтримка культурної спадковості протягом тривалого часу є одною з важливих функцій суспільства. Культурне життя суспільства, як форма людського буття, яка розташована у просторі та має стійкість в часових вимірах, може існувати тільки завдяки накопиченню та передачі досвіду. Перш за все це відбувається завдяки механізму успадкування, де відтворення традицій є постійним пристосуванням минулого до сьогодення та майбутнього.

Традиції охоплюють усі форми стійкої організації колективного життя, які започатковані на навчанні. Головним каналом трансляції традиційних форм поведінки є повсякденне етнічне буття, а не стандартизований нагатив, зумовлений наявністю стійкої та незмінної форми організації виховання. Серед призначень традиції особливе місце займає відтворення у житті нових поколінь усталених суспільних відносин, що базуються на моральних цінностях. Здійснення цієї функції відбувається опосередковано через формування у індивіда та суспільства необхідних для таких відносин духовних якостей, оскільки традиція не має жорсткого зв'язку з конкретною дією, не дає детальних приписів щодо певних вчинків, а встановлює загальний принцип поведінки. Моральні норми, таким чином, неявно впроваджуються в повсякденну практику шляхом наслідування традиційних поведінкових форм – від елементарних стереотипних дій до складних ритуалів. У свою чергу, узвичаєння моральних норм вкорінює їх в культурі та забезпечує цим її спадкоємність.

Розглядаючи вкрай актуальну проблему співвідношення новацій і традицій у сучасному світі, можна помітити, що традиції можуть виступати як інерційний механізм того або іншого суспільства (цивілізації, етносу, нації). Стійкі форми сприйняття та поведінки, що сформувалися разом з даною структурою, еволюціонують аж до повного розкладання або самозаперечення, але не міняються кардинальним образом у своїх базових принципах. Спроба руйнування сформованих ціннісних орієнтацій, особливо внаслідок зовнішнього тиску (військового, економічного, ідеологічного) приводить до руйнування звичного укладу і повертає народ до давнього минулого, закріпленого в етнічному коді, тобто до архаїчних та псевдоархаїчних форм поведінки, а це, зрозуміло, не є ознакою зрілого та прогресивного суспільства.

Але слід зазначити, що не варто розглядати традицію виключно в контексті жорсткого протиставлення творчій активності у процесі розвитку суспільного життя. Традиція передбачає впровадження інновацій у соціальну практику, але досягає цього у специфічний спосіб. Цей процес відбувається шляхом приведення до відповідності з уже існуючими культурними нормами, поступову стереотипізацію та соціальну організацію нових форм суспільного буття, що засновані на новаторських світоглядних принципах. Традиції не є чимось абсолютно старим, а новаторство – абсолютно новим: перше містить у собі можливості змін, а друге допускає самотрансформацію в традицію. Перехід новацій в традицію є проявом творчого процесу, адже в єдності нових і старих форм народжується інша система. Цей безперервний процес взаємодії і взаємопроникнення інноваційного і традиційного постає як творчий фактор, що сприяє збагаченню культури. Як традиції без новацій можуть стати перепорою на шляху до творчості, так і новаторство неможливе без духовної спадщини минулого та узвичаєння невипробуваних раніше парадигм.

Важливою умовою такого еволюційного розвитку є зміни у глибинних шарах колективної свідомості за допомогою формування в суспільстві ідеалів гуманізму, толерантності, поваги тощо. Зайве, мабуть, казати, що вихід на більш високий рівень відносин у суспільстві неможливий в умовах бездумного копіювання чужого досвіду та окремих елементів інших цивілізаційних систем. Поряд з новизною впроваджуваних форм поведінки важливу роль також відіграє прийнятність, тобто відповідність базовим цінностям, вкоріненим у культурі.

Дуже показово взаємозв'язок моральних традицій та новацій проявляє себе у сфері професійних та ділових відносин. Шляхом усвідомленого, послідовного та впорядкованого уведення в практику актуальних для сучасного світу та традиційних для України ціннісних основ поведінки – толерантності, пунктуальності, ввічливості тощо, – транслиуються та закріплюються норми професійної етики, які базуються на універсальних моральних принципах солідарності, кооперації, партнерства, порядності, довіри тощо. Засвоєння таких поведінкових та ціннісних домінант за допомогою механізмів традиційного узвичаєння, може стати, таким чином, відправною точкою у формуванні тих якостей українського суспільства, що будуть сприяти успішній інтеграції в світову систему.

ПРОТИСТОЯННЯ ВІЙНИ ТА КУЛЬТУРИ: ДОСВІД УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ ТА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ

В. В. Маліков

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

У сучасній науці все більшої ваги набуває думка про те, що війну варто вивчати не лише як питання державного управління і права, але й у ширшому гуманітарному контексті як складову естетичного, медійного, етичного, політичного та культурного дискурсу. В останньому випадку досліджується війна як така, що внутрішньо властива цивілізації від найдавніших часів, є її невід'ємною частиною. Тим самим утверджується переконання у наявності особливої «культури війни», на зміну якій має прийти «культура миру». Водночас у сучасному глобалізованому світі саме мультикультуралізм може бути гідною відповіддю на зростаючу культурну багатоманітність та потужну взаємодію різних культурних спільнот.

Метою даного дослідження є виявлення тих аспектів досвіду міжкультурної взаємодії в Україні, які сприяють чи стають на заваді втіленню концепції мультикультуралізму в сучасності.

Хоча концепція мультикультуралізму тісно пов'язується з процесом глобалізації, однак співіснування і взаємодія різних народів в межах одного суспільства є поширеним явищем і до ХХ століття. До початку Другої світової війни на території України були представлені значні за чисельністю спільноти поляків, німців, татар, вірмен, євреїв та інших народів, котрі впродовж декількох століть мешкали на цих землях та взаємодіяли між собою. Тож за цими ознаками вітчизняне суспільство цілком можна вважати мультикультурним, а етнічна різноманітність мала б стати одним з багатств України і відповідним ґрунтом для реалізації принципів мультикультуралізму. Проте політика обох тоталітарних режимів була протилежна до мультикультуралізму, натомість проводячи боротьбу проти всього, що могло стати альтернативою їхнього бачення майбутнього.

Таке майбутнє українських земель для тоталітарних режимів мислилося у категоріях гомогенного в етнічному чи соціальному сенсах суспільства. Всі, хто стояли на шляху до такої мети, розглядалися як вороги та мали або бути поставлені на службу тоталітарному режимові або в кінцевому підсумку бути знищені. Цим пояснюється і невідворотність війни між радянською та нацистською системами, адже кожна з них мала власні плани щодо України та експлуатації її природних багатств. Кожний тоталітарний режим спрямовував чималі зусилля на планомірне руйнування усталеної культурної багатоманітності в Україні. Цілеспрямовано репресуючи представників тих або інших етносів, вони досягали нищення самотніх культурних світів в українських землях, які утворювали ці народи. Замість налагодження співробітництва і співтворчості між народами, тоталітарні режими проводили політику протистояння і боротьби між ними. Цим самим вони кидали виклик сучасній цивілізації та ідеалам Просвітництва з оптимістичною вірою у невідворотність соціального прогресу завдяки розвитку науки. Втілення цих ідеалів у життя було і залишається завданням інтелігенції. В Україні вже традиційно інтелігенція брала на себе роль лідера нації, особливо

у найскрутніші часи бездержавності, та сприяла збереженню національної культури. Вона ж була провідником прогресивних ідей про взаємодію і взаємоповагу всіх народів в Україні. Так, 1917 року, коли вирували Перша світова війна і революція, Дмитро Багалій закликав: «Хай вільно проживають на Україні усі нації; хай усяка живе по-своєму... бо національний ґрунт потрібен для кожної. А українська культура нехай шириться поміж українцями і хай про її поширення турбуються і піклуються діти України – усі, хто любить свій нарід і бажає йому добра, бо чужі за се не візьмуться. Нехай усім народам живеться вільно на Україні, але нехай нові поселенці на Україні пам'ятають, що не може бути зневажений на своїй рідній землі (як се було раніше) той український нарід, котрий заселив її, захистив од ворогів і довгі часи поливав своїм трудовим потом». Тому страшного удару тоталітарна машина СРСР та Німеччини завдала зокрема інтелігенції як провіднику світлих ідеалів мирного співіснування, взаємоповаги і взаємодії різних народів.

Методи знищення культурної самобутності і плюралізму в суспільстві послідовно застосовувались обома режимами. Серед них – масові депортації населення, які мали на меті не лише позбавитися від потенційно чи вдавано нелояльних національних меншин на прикордонній території, але насамперед зламати народи, розірвавши їхній зв'язок із рідною землею, поставити їх на межу фізичного виживання, перед вибором між загибеллю та підкоренням тоталітарній системі. Такою, зокрема, була доля поляків, німців і татар в Україні напередодні або під час війни. Ті з депортованих, хто пережив дорогу до Середньої Азії, мали інтегруватися до радянського способу життя в новому краї. Переселення з позірних економічних міркувань практикували й нацисти на окупованих землях. Але більшою мірою метою переселень, ув'язнень у концтаборах та страт був намір очистити українські землі для німецької колонізації. Широке застосування примусової праці не лише фізично й морально виснажувало особистість, але й дискредитувало саму ідею праці як вільного прояву людської креативності, діяльності з перетворення навколишнього світу відповідно до потреб людини. Наслідки такої політики, величезні людські жертви та руйнацію культур усіх народів, які проживали в Україні, неможливо компенсувати жодною відбудовою. Ці втрати є безповоротними, однак навіть такий негативний досвід має бути використаний для побудови альтернативного ставлення до багатоетнічного середовища, в якому співробітництво і діалог заступають конфронтацію.

Корисний досвід впровадження принципів мультикультуралізму можуть надати країни, які знаходяться на інших континентах, але мають великі за чисельністю українські діаспори, а саме Канада і Австралія. Мультикультуралізм спрямований на те, що визнання існування етнічної багатоманітності та забезпечення індивідуальних прав на збереження їхньої культури, має йти поряд із задоволенням повного доступу та участі й дотримання конституційних основ та цінностей, які поділяються суспільством і переважають в ньому. Багатоманітність охоплює широкий спектр мультикультурних вимог щодо визнання і підтримки існування різних ідентичностей, пов'язаних з релігією, мовою, етнічною приналежністю і національністю, самим способом життя.

Соціальні зрушення багатоетнічних та полікультурних суспільств, викликані процесом глобалізації, потребують встановлення таких відносин, які б не збільшували насильство та конфлікти, а сприяли б досягненню загальної користі. Мультикультуралізм забезпечує дійсну рівність усіх громадян з різними ідентичностями, дає змогу пишатися власною культурною спадщиною, відчуття належності до суспільства, захищеності, впевненості у собі, робить їх більш відкритими до сприйняття і різноманітних культур. Канадський досвід застосування політики мультикультуралізму показує, що остання сприяє міжкультурному взаєморозумінню та гармонії в багатоетнічному суспільстві. Мультикультуралізм розвиває повагу етнічних меншин до правових і політичних цінностей та інституцій суспільства, в якому вони живуть, адже вони впевнені, що можуть вирішувати свої проблеми законним шляхом в правовому полі. В цьому аспекті демократія, правова держава і мультикультуралізм є нерозривно пов'язані, адже здійснення останнього можливе за умов дотримання всіх прав особистості та її гідності, повної свободи совісті, думки, висловлювань, вірувань, об'єднань та мирних зібрань. Мультикультуралізм посилює демократію та державні інститути на шляху до забезпечення рівних прав, рівних можливостей та однакової відповідальності.

Визнаючи потенціал усіх громадян з різними культурними ідентичностями, мультикультуралізм заохочує інтеграцію до країни та активну участь у її соціальних, економічних, політичних та культурних справах. Тобто замість тиску і насильства, втрати власної ідентичності, пов'язаних з процесами асиміляції, мультикультуралізм пропонує повноцінне включення до суспільства зі збереженням власної культурної ідентичності. Таким чином культурна багатоманітність здатна стати справжнім надбанням і багатством тієї країни, яка її має. Така перспектива є бажаною для України та наблизити її може саме вітчизняна інтелігенція.

ВІДРОДЖЕННЯ КОВАЛЬСЬКОГО МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ

М. М. Міщенко, П. А. Ситников

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Традиційне ковальство – це давня система знань та вмінь виробляти з металу необхідні речі, що сягає своїм корінням п'ятитисячолітньої давнини. З давніх-давен ковальство було одним з найважливіших й шанованих людьми занять. Робота з металом завжди вважалась одним з важких та мужніх видів ремесла, тому переважно ним займались чоловіки.

Доведено, що бронзоліварне виробництво в Україні бере свої початки ще з Трипілля (IV–II тис. до н.е.). Ковальське мистецтво активно поширюється в Київській Русі в X–XII століттях: існувало понад 15 ковальських ремесел. Оскільки київські князівства знаходилися на місцях, які були родовищами великої кількості високоякісної руди, ковалі були забезпечені повсюдно сировиною. Тому досить швидко Київська Русь досягла високого рівня розвитку і почала конкурувати не тільки з різними Європейськими державами, але й із самою

Візантією. Особливий розвиток ковальство набуло в області виготовлення зброї та воєнних знарядь. Майстри-зброярі виготовляли мечі, бойові сокири, шаблі, ножі, колчани із стрілами, кольчуги, щити та шоломи. Високою майстерністю відзначалися київські ковалі, які виготовляли високого рівня ювелірні вироби, прикраси, а також культові речі – хрести, литі дзвони, царські ворота, шати ікон, окуття престолів, також архітектурні предмети і прикраси. Давньоруські ковалі володіли технологічними прийомами кування, зварювання і термічної обробки металів. Настільки майстерно вони володіли своїм ремеслом, що вважалося, що коваль володіє магічними здібностями (коваль міг «щастя скувати»). Існує давня легенда про те, як коваль (Микита Кожум'яка) запряг великого Змія, що нападав на жителів Придніпров'я, в плуг та борознив ним землю – так утворилися русла рік, та укріплення навколо міста – «змієві вали». Виходить, що коваль – це не тільки той, хто виготовляє знаряддя праці, а й змінює оточуючий світ. Один з головних язичницьких богів слов'ян – Сварог – був ковалем. Сварог був Бог-коваль, Бог-творець Всесвіту і законодавець, батько бога вогню – Сварожича та Даждьбога, бога сонця.

В повній мірі художні можливості заліза розкрилися пізніше, особливо в українському мистецтві XVII-XVIII століть. Майстри почали виготовляти ажурні ковані ґрати на вікна, ковані огорожі та ворота прикрашали парки, сади, маєтки. Розкішно оформлені металеві двері художнього кування прикрашали кам'яні замки та храми, побудовою яких займалися майстри всіх видів ремесел. Для створення садиби міських особняків, церковних дворів в XIII ст. широко використовується кування. Але поступово з ним починає конкурувати техніка чавунного лиття, яка витісняє кування, як дорогу роботу. Але зацікавленість художнім куванням залишається і надалі.

Історія ковальства зазнавала різні періоди – як піднесення, так і падіння. В XX промисловому столітті масове заводське виробництво витіснило ручну роботу, і багатотисячні традиції були майже втрачені. Але в XXI столітті помітні тенденції до їх відродження, що пов'язано з потребою України в відродженні традицій минулого, а також з внутрішнім пошуком українців шляхів до віднайдення своїх історичних та культурних коренів. Сьогодні традиційне ковальство існує перш за все як художнє, мистецьке. Вишукані вироби з металу використовуються для показу на виставках, для оздоблення вулиць, будинків, їх інтер'єрів. Майстри з усіх куточків України, озброївшись молотом, ковадлом та кліщами, відроджують науку приборкання холодного металу. Переваги кованих виробів можна перераховувати довго: це і міцність, і надійність, і довговічність, але основне – їх краса і досконалість; вони зберігають тепло людських рук, їх вправність.

Відродження ковальських мистецьких традицій відбувається на різних фестивалях: «Гомора» (на Закарпатті), що презентує не лише ковальство, а й народні промисли, виступи фольклорних та естрадних колективів. Мета фестивалів – в поверненні до духовних витоків. Так, конкурсною роботою на фестивалі «Металеве серце України» (м. Рівне) в 2015 році було виконання оберегу – дерева, в корені та на гілках якого конкурсанти мали розмістити такі загальнолюдські цінності, як духовність, любов, мир, сім'я, милосердя. Окремим конку-

рсом на фестивалі було створення скульптури на тему «Патріотизм». Таким чином, окрім майстерності, важливий ідейний зміст: складні часи, що спіткали Україну в XXI столітті, дали новий поштовх як творчості, так і пошуку гармонії з світом, пошуку шляхів розвитку українського народу.

В Івано-Франківську вже традиційним, що проводиться понад 10 років, є фестиваль «Свято ковалів». В ньому беруть участь ковалі з близько двадцяти країн світу. На фестивалі даються лекції, проводяться конференції і, звичайно, майстер-класи та виставки робіт. Івано-Франківськ став третім серед колективних номінантів на премію Альфреда Хаберманна (після мистецької школи чеського міста Ліпнік та австрійського Ібзіца). Це одна з найпрестижніших премій в Європі та світі. Вона присуджується за новації та особливі заслуги в ковальському мистецтві, популяризації і збереженні стародавніх ремесел, які є надбанням людства. Місце для ще одного ковальського фестивалю «Залізний лев» – м. Львів – також було обрано не випадково. Адже саме тут вироблялася й зберігалася зброя галицького лицарства – бойові мечі, шаблі, ножі.

Вперше в історії України на жовтень 2015 року в м. Краматорськ Донецької області заплановано проведення Першого фестивалю ковальської майстерності «Ковальські сурми». Тема фестивалю: «Єдина Україна», а гасло «В Єдності – сила!». В інформаційному листі про проведення фестивалю, організатори відмічають: «Україна Єдина і ніхто того не зможе змінити! Ми пишаємось тим, що ковальська творча спільнота покаже приклад єднання...».

Імена, відомі на всю Україну та за її межами – це ковалі Сергій Тяско, Денис Добру, Сергій Полуботько, Михайло Зарицький, Дмитро Кушнірук, Аскольд Стернюк, Орест Івасюк, Анатолій Нікітін, Йосип Танчак, Олег Грицюк, Євген Олексійв та ін. Окрім мистецького напрямку, сучасне ковальство не стоїть осторонь практичних нагальних потреб країни та волонтерської діяльності. В 2014 році пічками-буржуйками були забезпечені українські військові, виробництвом пічей, а також ножів, скоб, радіаторів – зайнялися українські ковалі. Сергій Руденко, Андрій Чепирдак, Володимир Дейнеко та інші узагальнили свою діяльність під загальним меседжем: «Ковалі України – фронту». А з залишків «Градів», якими обстрілювали наших військових на Донбасі, в 2014 році українські ковалі викували найменший за розміром тризуб, що вийшов менше за 2 см. «Новий рекорд України вже в реєстрі. Ковалі сподіваються, що наступний присвятять завершенню війни» – повідомила преса (газета «Сьогодні»).

Фестивалі і конкурси – це символічний зв'язок між давниною і сьогоденням. «Чим далі ми занурюємося у цивілізацію, тим більше хочеться повернутися до першоджерел людського співжиття... Сягнувши космічних висот, людина відчула, що не може жити й творити без першооснови. Ми збагнули, зокрема, що ковальство – також високе мистецтво, без якого надто бідною і неповною була б наша культура» (з інтерв'ю голови Співки ковалів України Сергія Полуботька виданню «Закарпаття-онлайн» з нагоди відкриття першого фестивалю «Залізний лев» в 2007 році). Як правило, ковальська професія є династійною, і з покоління в покоління передаються основи давніх знань.

У наш час коваль повинен поєднувати накопичені тисячоліттями традиції із ультрасучасними технологіями, розумітися на дизайні, властивостях матеріа-

лів, уміти комбiнувати рiзні матеріали для створення художнього виробу. Іншими словами – бути всебічно розвиненим фахівцем, що синтезує грані рiзних професій. Та бути майстром – значить не просто досконало володіти технікою, а мати ідею твору, відчувати гармонію пропорцій та красу, віднайти свій власний митецький стиль виконання.

Отже, цікавість до справи Гефеста не зникає, і історія ковальського дійства в Україні триває.

РЕГИОНАЛЬНАЯ И КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ СЛОБОДСКОЙ УКРАИНЫ

В. В. Островский

*Харьковский научно-исследовательский институт казачества, Харьков
(Одесское отделение)*

Современные черты регионального и культурного самосознания населения российско-украинского пограничья во многом определяются историко-культурным наследием Слободской Украины – казачьего региона, сформировавшегося при значительной роли украинского («черкасского») населения.

Непрерывные казацко-польские войны первой половины XVII в. на Украине вынуждали население покидать родные села и в поисках более безопасных мест, селиться поближе к Белгородской черте. Русский царь изначально поощрял такое переселение, поскольку тем самым усилилась и охрана пограничных рубежей. Царь Алексей Михайлович распорядился: «Не препятствовать ни в чем поселяющимся народам и не делать никаких затруднений в расположении и устройстве их поселений и объявить им Его Царского Величества милость, обнадежив, что и впредь царской милостью они жалованы будут» (Филарет 1857, с. 37). Следует отметить интересную деталь: на Слободщину принимали только семейных, «а одиноких, у которых племени в выходцах не будет, не принимать, сказывать, чтобы шли на Дон, для чего давать им прохожие памяти...» (Сватиков 1924, с. 33).

Первыми в 1652 г. переселилась на Белгородчину тысяча казаков Острогского полка. Правда, их поселение было не самовольным, а по «зазывной» грамоте. Население стали называть слобожанами, а весь край Слободской Украиной. Происхождение этого слова объясняется историками слободских полков тем, что на украинском «свободное поселение и занятие земли» звучит как «поселиться слободно», т.е. свободно. С другой стороны, русское слово «слобода» означает пригородное поселение, что в принципе соответствовало полковому территориальному устройству – город, он же главная квартира полка и сотенные местечки, расположенные неподалеку. Поэтому, ни с чьей стороны возражений по такому названию не было.

Назвать конкретную дату образования слободских казачьих полков представляется сложным. Историк Харьковского полка Альбовский предполагает, что до 1668 г. правильного деления на полки еще не было. Царские грамоты обращались к «нашим, Великого Государя, служивым и всяким жилецким лю-

дям, именно черкасам», а начиная с 1668 г. они уже шли на имя конкретных полковников. Совместные усилия украинских, наделенных льготами, и русских переселенцев для защиты юго-западных рубежей, а также существование административно-хозяйственной и культурной автономии Слободской Украины позволили сформироваться особому региональному типу культуры, ядром которой была украинская культура.

Полк являлся административно-территориальной единицей и состоял из выборных казаков, которые кроме военной обязанности, других повинностей не несли. В своем административном отношении слободские полки ничем не отличались от других. Во главе каждого полка стоял полковник, избираемый полковой радой пожизненно, что делало его чрезвычайно самостоятельным и наделяло очень большой властью, вплоть до права смертной казни.

Семейства казаков также разделялись на две группы. К первой относились те семьи, из которых выбирался казак способный нести строевую службу, ко второй, не выставлявшие казака, но содержавшие его. Вторая группа казаков носила наименование «подпомощники». Если они не имели собственного хозяйства, то бы обязаны работать на ту семью, которая выставила казака на службу. В этом случае их называли «подсоседками». (Альбовский 1895, с. 88-89).

В слободах имелось крестьянство – посполство – владельческое, отрабатывавшее на хозяина земли барщину, максимальный размер которой составлял 2 дня в неделю; монастырское и свободное. Главным их преимуществом было право свободного перехода с места на место.

Вооружение казаков состояло из сабли, преимущественно турецкой, пистолетов и ружей («пищали, ручницы»), также по большей части турецкого производства, хотя встречались немецкие и тульские, боевые припасы носились в рогах, лядунках и барашах (мешках для пуль). Лошади были самых разнообразных пород под высокими польскими или черкесскими седлами с короткими, по-татарски, стремянами, что уродовало посадку и не делало ее крепкой, зато позволяло всаднику легко отклоняться в любую сторону в сабельной схватке с противником.

Одежда казака состояла из черкески с откидными рукавами, нижнего полкафтання, широких шаровар, заправленных в сапоги. Цвет ее выбирался самим хозяином. Слободские казаки носили меховые шапки, преимущественно из смушки. Волосы стригли обыкновенно в кружок, носили огромные длинные усы, а бороды брили.

Слободские полки изначально обладали значительными привилегиями: право занятия свободных земель, устройства мельниц на реках; устройство казачьего самоуправления, с запретом воеводам вмешиваться в его функционирование; беспошлинное занятие рыбной ловлей, винокурением и продажей вина; освобождение от податей и повинностей, за исключением воинских; право взимания таможенных сборов при проезде через мосты и перевозы. Подобные льготы не раз пытались отменить, но казаки посылали челобитные, ссылаясь на грамоту царя Алексея Михайловича 1665 г. В 1697 г. Петр I приказал обложить подушной податью в 1 рубль всех подпомощников, но в 1700 г. отменил ее, введя четкое штат-

ное расписание полков и возложив все обязанности на содержание полка на подпомощников – «чтоб скудности им никакой не было» (ПСЗ IV, №1771).

При Екатерине II, манифестом от 28 июля 1765 г., учреждалась Слободская Украинская губерния, области каждого полка назывались провинциями, а слободские полки переформировывались в гусарские с сохранением прежнего наименования (ПСЗ, т. XVII, №12440).

Таким образом, слободское казачество, сыграв свою роль в истории, прекратило существование. Согласно переписи населения 1897 года, украинский язык и самосознание во многих уездах и городах абсолютно доминировали. Однако процессы интеграции Слободской Украины привели, в конечном счете, к тому, что самосознание населения в ее российской части сменилось на российское. В то же время историческая память о Слободской Украине, черты украинской культуры в сознании и устной речи, а также в историко-культурном ландшафте, судя по исследованиям, во многом сохраняются.

Проведенный анализ данных по идентификации населения городов пограничья, а также анализ регионов выявил существенные внутриобластные различия в характере культурного тяготения, в том числе к соседним регионам России и Украины. Это позволяет говорить о том, что культурные границы пограничья во многом актуализируются региональной идентичностью населения, которая здесь выходит на первый план.

ТРАДИЦИИ И СПОСОБЫ ДУХОВНО-ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ КАЗАКА

В. В. Россихин, О. Г. Аврунин, М. Т. Яковенко

*Харьковская медицинская академия последипломного образования, Харьков
Харьковский национальный университет радиозлектроники, Харьков
Академия военно-исторических наук и казачества ГШ СКВ, Харьков*

Запорожцы создали достаточно эффективные специальные физические и психофизические упражнения, направленные на самопознание, саморазвитие, телесное, психофизическое и нравственное совершенствование воина. О том, что Сеч была своеобразной школой рыцарства и мужества, которую проходило много украинцев, пишет Проспер Мериме: «Сюда приходили учиться военному ремеслу, упражнялись в морских походах, пробовали свои способности в отважных вылазках». И далее: «...большинство украинцев, в молодости, воевали в рядах запорожского войска». В Запорожской Сечи воспитание юношей – будущих воинов – было подчинено физическому развитию. На основе исторических документов и свидетельств исследователей становится возможным, хотя бы в главном, воссоздать систему закалки запорожских казаков. Как известно, казаки жили среди цветущей природы с чистым и свежим воздухом. По старинке, большую часть года они ходили в легкой одежде, без головных уборов, часто босыми и с обнаженным торсом, что давало хороший эффект от воздушных ванн. Большое значение для закалки казаков имел сон на свежем воздухе. Это повышало устойчивость организма к простудным заболеваниям верхних дыха-

тельных путей. Среди запорожцев, было широко распространено закаливание водой. По словам Д. И. Яворницкого: «Кзаки вставали на ноги с восходом солнца, сразу же умывались холодной, родниковой или речной водой». Рациональным является то, что казаки принимали водные процедуры рано утром, когда кожа равномерно согрета, что обеспечивает хорошую сосудистую реакцию. Среди разнообразных физических упражнений казаки нередко отдавали предпочтение плаванию. Как отмечает А. Ф. Кащенко: «Купались запорожцы не только летом, но и осенью, а кто – так и всю зиму». Так же, как и древние славяне, запорожские казаки очень высоко ценили целебные свойства солнечных лучей, и поэтому стремились как можно больше времени находиться под его действием. Известный историк И. Мюллер писал: «...казаки представляют собой сильных, закаленных на солнце людей...». Под действием солнечных лучей у казаков повышался тонус центральной нервной системы, усиливалось потоотделение, уничтожались микробы и разрушались яды, производимые микробной флорой. Нужно также учитывать, что казаки жили на берегах рек, озер, прудов, где ультрафиолетовых лучей значительно больше.

На большую популярность казацкой науки указывает и такой факт – будущий казак должен был проплыть определенное расстояние против течения по Днепровским порогам. При этом, запорожцы принимали в Сеч, как уверяет А. Сокур, только того, кто, оседлав дикого жеребца – лицом к хвосту – без седла и уздечки, мог проскакать полем и вернуться невредимым. Если новенький и вступал в Сеч, то становился настоящим казаком, лишь тогда, когда изучил казацкие правила и военную науку» (Клавдий Роно, 1736г.).

В работах других исследователей указывается, что «...кто хотел стать казаком, приходилось заранее служить три года у старого казака как «чура» или «джура». Судя по этимологическому арабскому значению, слово «джура» или «чура» означает пленник, невольник, раб. Но это были не просто слуги при кошевом или других старшинах. Они были и помощниками в походах, и учениками, и оруженосцами – чистили старшине оружие, ездили с ними в походы, учились у них военному мастерству. Кто к военному делу не подходил, того отсылали из Сечи. Арабский путешественник Павел Халебский (1654 г.) писал: «Эти юноши с детства учатся верховой езде, стрельбе из ружей и луков. Выучившись у опытных воинов военному делу, джуры, дождавшись юношеских лет, становились самым яркими запорожскими казаками. Джуры, наряду с другими, обязательно учились в сечевых школах. Так, в школе, существовавшей при церкви Святого Покрова, обучались мальчики (отдел пономарей и диаконов (30 чел.) и второе отделение – сироты, крестники казацкого старшины и другие дети. В школе, воспитанники овладевали чтением, письмом, хоровым пением и музыкой, их приучали к национальному образу жизни и поведению, оборонно-военному делу. В школах соблюдался строгий курс физического и военного воспитания. С. Сирополко, который исследовал систему воспитания в сечевых школах, писал: «... молодого человека в школе и вне школы учили Богу хорошо молиться, на коне ладно сидеть, саблей рубить и отбиваться, из ружья зорко стрелять и копьем колоть». Важное место отводилось также формированию у учащихся умению плавать, грести, управлять лодкой. Воспитанников учили хорошо

маскироваться в разных условиях, от чего часто зависели их жизни. Сюда входило обязательное обучение длительного пребывания под водой с помощью полой трости. Как и бывалое казачество, молодежь на празднества народного календаря, во время народных игр соревновалась на ловкость, силу, находчивость, точность. Традиционными были соревнования на лошадях – скачки, гонки и др.

Казачья молодежь постоянно развивала свои природные задатки, совершенствовала тело и душу в играх, танцах, хороводах, разных видах состязаний и борьбы. Каждую весну выше Днепровских порогов, поперек бурной реки, казаки устраивали соревнования по гребле. Побеждал тот, чья лодка финишировала на противоположном берегу точно напротив места старта. Часто проводились соревнования по нырянию в воду. Для этого старшина упускал прокуренную трубку в реку, и молодые казаки наперегонки ныряли, чтобы достать ее со дна. Особенно почетным считалось взять трубку из речного песка без помощи рук – одними зубами – и так вынести ее на поверхность. А в непроходимых днепровских плавнях казачья молодежь под присмотром опытных запорожцев в постоянной работе закаляла свое здоровье, силу и ловкость. Этому способствовало охота, плавание, рыболовство. Самым ответственным испытанием для молодежи было преодоление Днепровских порогов, и только тогда, как уже отмечалось, они получали звание «истинного» запорожского казака. Опытные казаки, казачьи старшины внимательно и тщательно, с ответственностью проверяли закалку и выносливость новобранцев в жару и холод, дождь и снег, в отсутствии одежды и еды. Попутно заметим, что даже тогда, когда молодого человека принимали в «истинное казачество», он не оставлял занятия физическими упражнениями.

В Запорожской Сечи, как и в древней Греции, существовал культ физического совершенства. Как свидетельствуют летописи, слабого человека сечевое общество никогда не выбирало в старшины. Хорошее физическое развитие имели Б. Хмельницкий, П. Сагайдачный, Г. Богун, И. Свирчевский и др. А о гетмане Мазепе французский дипломат Жан Балюз писал: «... тело его крепче, чем тело немецкого рейтара, и ездок из него знаменитый». Поэтому большинство запорожцев свое свободное время использовали для физической подготовки. Так, Д. И. Яворницкий пишет: «Кто объезжал коня, кто рассматривал оружие, кто упражнялся в стрельбе, а кто просто лежал на боку, рассказывая, о собственных подвигах на войне...». Немалой популярностью пользовались различные соревнования на силу, ловкость, выносливость. Как утверждает А. Ф. Кащенко: «...казаки, взяв из военного косяка своих лошадей, часто выезжали за сечевые окопы на поединок. Наиболее охочей ко всякого рода соревнованиям была сечевая молодежь. Молодые казаки вытворяли на лошадях всевозможные трюки: разогнав коня, становились ногами на седло, подбрасывали вверх шапку и попадали в нее пулей из винтовки, перепрыгивали лошадыми рвы и заборы, выбегали лошадыми на крутые могилы и т.д., а дальше сходились друг с другом рубиться саблями «до первой крови». Смотреть на поединки выходили из Сечи почти все вольные казаки, и как только увидят у одного из дерущихся на поединке, кровь, то сейчас же разводили тех бойцов – как бы в пыли они друг друга не убили. Также, по сечевым окопам, часто шла борьба между запорожцами, а порой и кулачки – курень на курень.

Большой популярностью у казаков пользовались танцы и различные виды единоборств. Самое известное легло в основу казацкого танца гопак. Психофизический и историко-этнографический «разрез гопака убеждает в том, что все сохранившиеся на сегодня элементы – сложные акробатические упражнения, много ударов ногами и руками – были составными самозащиты наших предков в борьбе с врагами». Таким образом, систематическое выполнение физических упражнений и эффективная система закалки воспитали тот тип казаков, которые легко переносили жажду, голод, жару и холод и были надежными защитниками, как мы знаем из истории, всего украинского народа.

УКРАЇНСЬКІ ТРАДИЦІЇ ТА ПІСНІ В КУЛЬТУРІ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Н. В. Северин

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Українська філософія та культура розуміють людину як вільну, яка сама, за своїм власним вибором, творить своє життя. Сучасна українська культура знаходиться у взаємодії з багатьма культурами інших народів. Це є закономірний процес. Вона знаходиться в стані збагачення, самооцінки, самоусвідомлення, перетворення і в цьому процесі орієнтується на цінності українського народу, які формувалися віками.

Мало в кого викликає сумнів той факт, що українці, росіяни й білоруси належать до східної гілки слов'ян. У давньому літописі говориться, що східні слов'яни, нинішні українці, росіяни й білоруси, прозвалися «Руссю», і мова у них була спільна – слов'янська. Ідея їхньої єдності простежується в казках, билинах, у багатьох літературних пам'ятках. Ідея єдності виражалася у створенні спільних розмовної і літературної мов, які увібрали в себе місцеві діалекти, а також у архітектурі, побуті тощо. Красномовним пам'ятником культурних зв'язків східних слов'ян є синодик Києво-Печерського монастиря (поч. XVI ст.), до якого включені імена багатьох жителів України й Росії, життя Сергія Радонезького, митрополита Олексія та ін. Єдність літературної мови дозволила Івану Федорову спочатку в Москві, а потім у Львові друкувати свої книги. Написана в Україні «Грамматика» Метелія Смотрицького була надрукована в Москві і на довгі роки стала основним підручником, який російський вчений Михайло Ломоносов назвав «вратами своей учёности» [1, с. 51].

Етнічна культура східних слов'ян пояснюється сприйняттям їхньої етнокультурної індивідуальності, яка сягала давньої держави – Київської Русі. Народні пісні, легенди, міфи, ранні літературні пам'ятки дають повну уяву про відносини східних слов'ян, із яких сформувалися три сучасні нації – українці, росіяни та білоруси. Близькість мов, культур, ментальностей спонукає їх до тісних взаємин, особливо культурних.

Слов'янські народи сформували своє особливе світобачення, відгомін якого простежується у численних традиціях і обрядах, що дійшли до наших днів. Основу правильного способу життя вони традиційно вбачали в сім'ї, головна роль у якій відводилася батькові. Їх сімейне життя традиційно супроводжу-

валося різноманітними обрядами та ритуалами, які в образно-символічній формі відзначали певні етапи життя людини та найважливіші стадії розвитку родини в її життєвому циклі: утворення сім'ї, народження дитини, її повноліття, сімейні ювілеї, смерть когось із членів сім'ї. Давні слов'яни поважали землю, вклонялися їй, називали землею-матінкою, складали про неї пісні, заговори.

Відповідно до природного циклу існування людини склався комплекс сімейних обрядів, метою яких було забезпечення щастя, багатства, благополуччя родини. Найголовніша давня традиція слов'ян була спрямована на виживання сім'ї, роду. Поняття честі було відоме слов'янам під іменем правди, репутація людини часто була для неї дорожча за життя.

Приналежність до того чи іншого роду можна було легко визначити за одягом. Одяг кожної людини містив багато деталей, які свідчили про неї: з якого вона роду, племені, і як з нею треба себе поводити.

Важливим складником духовної і матеріальної культури східних слов'ян була календарна і трудова обрядовість, яка визначалася аграрним устроєм життя. Для кожної пори року, для кожного свята були свої особливі традиції. Як свідчать літописи, були танці й пісні, ігри й хороводи, які «переповнювали душу». Традиційні обрядові пісні – колядки, щедрівки, веснянки, купальські, троїцькі, обжинкові – свідчать про багату музичну культуру давніх слов'ян. Урочисті весняні обряди перетворилися на дитячі ігри та пісні, такі як «А ми просо сіяли», «Іди, іди, дощику» та ін. Порівняння календарних пісень, записаних у різних областях України, Росії, Білорусі, свідчать про спільні архетипи, закономірності побудови та ладову організацію пісень.

Пісня глибоко проникала в життя людини, супроводжувала всю її діяльність від народження до смерті. Важливі свята, усі види трудової діяльності, події особистого життя – все супроводжувала пісня, заповнюючи працю і відпочинок, охоплюючи різні емоційні сфери. Тому сімейно-побутові пісні утворюють численну групу: весільні, плачі, колискові, дитячі.

Особливою рисою характеру східних слов'ян була гостинність. Мандрівники Маврикій Стратег, Адам Бременський, Ібн Русте, Ібн Фадлан, відвідавши землі східних слов'ян, писали, що вони щирі, милосердні, справедливі і дуже гостинні. Очевидно, це пов'язано з тим, що форми допомоги в слов'янських общинах склалися під впливом язичницької свідомості давніх слов'ян, спільного землеволодіння, особливостей сімейно-побутової сфери. На формування слов'янського менталітету значною мірою впливала природа. М. Сумцов, А. Павловський вважають, що поєднання в українцях наївності та тонкого розуму, м'якості вдачі в родинному житті, краса, мрійливість, пісенність здатні чарувати інших. Українці за характером – веселий народ, особливо це стосується жартівливих виразів, пісень, приспівів тощо. Ця веселість, співучість, уміння легко сприймати труднощі приваблює росіян в українській ментальності й у наш час. Особлива роль належить фольклору. Український фольклор використовується росіянами в якості повсякденно-побутових свят, пісень, танців, тому часто за їхнім святковим столом лунають пісні «Ти ж мене підманула», «Ой, дівчино, шумить гай» та інші.

Цілком очевидно, що розвиток сучасних української, російської, білоруської культур був підготований попереднім розвитком східнослов'янської культури.

ри. Оригінальна, багата пісенна культура східних слов'ян чинила постійний вплив на світську і церковну музику наступних часів, навіть на професійну творчість композиторів. Наприклад, у творчості російських композиторів простежується мелодика українського фольклору. Найяскравішим прикладом зв'язку російської музики з українським фольклором виступає творчість П.І. Чайковського, глибоко й органічно запліднена українською піснею, яку він добре знав і любив. Українська народна пісня то безпосередньо втілена в його творчості (Симфонія № 2, фортепіанний концерт В-moll та ін.), то є лише елементом музичної мови композитора, легко відчутна у вигляді окремих поспівок (у операх «Черевички», «Мазепа» та ін.). У «Першому фортепіанному концерті», Другій симфонії, низці інструментальних п'єс звучать українські мелодії. У третій частині Другої симфонії простежується вплив українських веснянкових та ігрових мелодій, зокрема, мелодії гаївки «Хто видав, хто слухав», яку ми зустрічаємо в збірнику «Пісні Західної України» С. Людкевича та О. Роздольського [2]. У 1875 р. Чайковський написав Перший концерт для фортепіано з оркестром, у якому одну з тем першої частини побудував на мотиві лірницького награвання сліпих. Фінал концерту написаний на основі мелодичного матеріалу української народної веснянки «Вийди, вийди, Іванку, заспівай нам веснянку», мелодію якої Чайковський взяв з відомого збірника українських народних мелодій О. Рубця [2]. Так, з великих художніх багатств українського музичного фольклору Чайковський черпав натхнення і матеріал для ряду своїх визначних музичних творів.

В оперній спадщині П. І. Чайковського чільне місце посідають твори «Черевички» та «Мазепа». Опрацьовуючи українські сюжети, російський композитор наснажував свою музичну мову українськими народними мелодіями, які він чув навколо себе, неодноразово перебуваючи в Україні. Опера «Мазепа» належить до числа тих творів, у яких Чайковський найбільш повно використовує стилістичні особливості української народної музики.

Основоположник російської класичної музики і національної опери М. І. Глінка щиро захоплювався піснями України. Він написав українську симфонію за повістю М. Гоголя «Тарас Бульба» про українську героїчну старовину. В ній він змальовує тему степу, Запорізької Січі, яка захопила його і надихнула на створення прекрасного оркестрового твору. М. А. Римський-Корсаков також вивчив українську народну пісню, яка стала вихідним елементом багатьох найяскравіших образів. В операх «Ночь перед рождеством» та «Майская ночь» (за однойменними повістями Гоголя) він використав українські колядки, хоровадні пісні свята «Трійця», у яких відчув тісний зв'язок українського фольклору зі східнослов'янською старовиною.

Українські пісні міцно увійшли до музичної культури та побуту сусідніх народів, для яких український фольклор став живильним джерелом художнього пізнання духу і форм народної старовини.

Література: 1. Духопельников В. М. К истории взаимовлияния русской и украинской культур // Матеріали конф. «Диалог украинской и русской культур в Украине» / Фонд поддержки рус. культуры в Украине, Ин-т социологии НАН Украины / В. М. Духопельников. – К., 1998. – С. 48-51. 2. П. І. Чайковський і Україна. Збірник матеріалів. – К.: Музична Україна, 1990. – 213 с.

СЛОБОЖАНЩИНА ЯК ОСЕРЕДОК ДУХОВНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ СТ.

Н. В. Фрадкіна

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Культура України кінця ХІХ ст. розвивалась в дуже тяжких умовах – «ХІХ століття – трагічна доба в історії України, коли завершено було ту послідовну політику позбавлення України не тільки державності, а й національних досягнень та культурних здобутків попередніх століть», – справедливо відзначає Н. Полонська-Василенко у своїй 2-х томній праці «Історія України» [4, с. 384] З одного боку – це загальна русифікація, з другого боку, внаслідок цього, втрата національної ідентичності. На її захист стала чисельна передова українська інтелігенція. Відповідна реакція виникла дуже бурхливо і багатогранно. Опікуючись долею свого народу, українська інтелігенція у особах філософів, поетів, письменників, театральних діячів, науковців не дозволила українській культурі та народності розчинитися у російській та стати її складовою.

За словами тієї ж Н. Полонської-Василенко, «Кінець ХІХ ст. можна характеризувати, як добу підготовки українських сил до боротьби за незалежність. Різні організації йшли різними шляхами, які вели до спільної мети...» «Київська старовина», десятки наукових товариств збирали та публікували дорогоцінні джерела історії України. «...Новий могутній фактор – український театр... притягав сотні тисяч глядачів і ніс українське слово, українську пісню, красу українського побуту... Кінець ХІХ ст. – доба «соборності» України. В єдиний могутній рух об'єднуються українці Заходу та Сходу і творять об'єднаними силами спільну культуру...» [4, с. 392–393].

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. приніс свої плоди на ниві українського відродження. Зокрема можна послатись на позицію відомого історика української філософії В. Горського. «Історія духовного життя в Україні, – як вважає В. С. Горський, – протягом усього ХІХ та початку ХХ ст. позначена пробудженням своєї народності як антитези до тяжкого становища і культурного занепаду... Стимульований цим поглиблений інтерес до своєї минувшини зустрічається з ідеями Західної Європи, створюючи ґрунт до подальшого розвитку» [2, с. 126]. Виникнення романтизму в ХІХ ст. в українській культурі сприяє формуванню національної ідеї. У західно-європейській культурній традиції романтизм виникає як антитеза ідеям Просвітництва. На відміну від Європи тогочасне українське духовне життя ХІХ–ХХ ст. сполучає у собі ідеї просвітництва і романтизму, продовжуючи свій розвиток у позитивістсько-народницькому руслі.

Важливу роль у цьому процесі відграють розмаїті товариства, гуртки, організації; формуються осередки духовного життя України, такі собі культурні регіони. В. С. Горський в першу чергу виділяє одним з таких основних регіонів Слобожанщину. Згідно з історико-краєзнавчим довідником «Слобідська Україна»: «До історичної області Слобожанщини входила територія Харківської, східна частини Сумської..., північні частини Донецької..., північні частини Луганської..., південно–східні частини Воронежської..., південно-західні частини Белгородської..., південні частини Курської областей» [6, с. 5–6]. Саме цей Схід-

ний регіон мав величезний вплив на розвиток тогочасного українського культурного та наукового життя.

За словами Андре Вілсона: «У Східній Україні... на Лівобережжі кінця XVIII – початку XIX ст. іще існувала пам'ять про національну політично-культурну автономію – Гетьманщину, ще була не до кінця засимільована місцева еліта, – тож перший, «науково-академічний» та «антикварно-ностальгійний» етап національного відродження цілком закономірно почався саме там. Перші «будителі» надихалися харківськими романтиками і помітно спиралися на центральноукраїнські міфи та символи, особливо козацькі» [5, с. 158].

Харків – історичний центр Слобожанщини, одне з найкрупніших міст України, протягом XIX-го ст. був одночасно й головною культурно-освітньою артерією. Просвітницькі традиції у цьому місті були започатковані ще Г. С. Сковородою у XVIII-ому ст. Базовою для них була сквородинівська доктрина про Софію – Премудрість Божу, яка «конститууючи блага розмаїтість буття, наділяє ознаками вищої вартості людську індивідуальність, рефлексовану із живого досвіду, перш за все, трудівника, майстра своєї справи: хлібороба, воїна, філософа чи когось іншого у природній причетності всякої людини до парадигми певної справи – ролі на вселенському «театрі» – філософ вбачає правдиву людську мудрість, софійність, екзистенціальну закоріненість у бутті...» [7, с. 53].

Ці просвітницькі традиції потім, з відкриттям у 1805 р. університету, успадковані і розвинені цілою плеядою видатних вчених та громадських діячів, для котрих народна освіта стали сенсом усього життя. За словами Д. І. Багалія: «Протягом усього XIX-го ст. од українського народу який проживав по селах Харківщини, ... одірвалися цілі стани, як дворянство, чиновні люди, купецтво, взагалі інтелігенція – у сі ж самі часи почали виявлятися з цієї самої інтелігенції окремі особи, котрі щиро любили український народ і хотіли приблизитися до його...» [1, с. 218].

Сам Д. І. Багалій був однією з найвидатніших постатей в українській культурі того часу. Дмитро Іванович Багалій – видатний представник вітчизняної історіографії, зробивши значний внесок у розвиток історичної науки на Україні, видатний суспільно-політичний і культурний діяч, у різні роки він очолював крупні просвітницькі заклади, був ректором Харківського університету, членом Державної ради, міським головою. При цьому його діяльність завжди була спрямована на розвиток народного просвітництва, української науки та культури.

Ще будучи студентом Київського університету, захопившись історією України, Д. І. Багалій «... прийняв участь у русі студентської молоді за національні права українського народу під гаслами просвітництва» [3, с. 160].

По закінченні університету, саме у Харкові, Багалій розпочинає свою наукову та просвітницьку діяльність. Любов до рідного народу відіграла провідну роль у наближенні Д. І. Багалія до прогресивно налаштованої харківської інтелігенції. За його словами, він: «... вважав своїм обов'язком, зробити щось для самосвідомості того народу, з середовища якого я вийшов. І ось обласна історія України зробилась головним предметом моїх занять» [3, с. 18].

Історія Слобідської України займає у творчості Багалія центральне місце. З відомих нині близько 350 праць вченого більше сотні він присвятив вивченню

минулого цього краю, найвідоміші з них це «Історія міста Харкова за 250 років його існування», «Історія Слобідської України», «Історія колонізації Слобідської України». Серед робіт присвячених українській культурі 10 спеціальних досліджень присвячені життю та творчості Г. С. Сковороди, Багалій став ініціатором видання збірки його творів. Провівши археографічні пошуки, історик знайшов та вперше опублікував 24 твори Г. С. Сковороди.

На думку В. Кравченка: «У основі уявлень Д. І. Багалія про історичний процес лежала ідея прогресу, яка наближувала його погляди до просвітницьких ідеалів суспільної та історичної думки Росії пореформеного періоду. Віра у прогрес для вченого – це віра у краще майбутнє людства, у «золоте століття» попереду. Світоглядну позицію Д. І. Багалія можна представити його ж словами, якими він охарактеризував одну з своїх учениць О. П. Радакову, ось його слова «У ній жила віра у людину майбутнього, надія на близьку перемогу людського генія над природою, впевненість у розвитку людської особистості у розумовому та моральному відношенні, любов до краси майбутнього, більш досконалого людства» [3, с. 35].

Ці слова у повній мірі можна віднести до Д. І. Багалія та до усієї слобідської інтелігенції зазначеного періоду, які утворили в Харкові центр просвітництва і втілювали в життя найкращі ідеї того часу. «Харків з його університетом, де у числі професорів знайшлися українці родом та симпатіями Потебня, Сумцов, Багалій...», так І. Франко виділяє один з найвідоміших у ХІХ ст. центрів просвітництва на Україні [3, С. 26].

Література: 1. *Багалій Д. І.* Історія Слобідської України. / Д. І. Багалій. – Х.: Основа, 1990. – 256 с. 2. *Горський В. С.* Історія української філософії. / В. С. Горський. – К.: «Наук. думка», 2001. – 375 с. 3. *Кравченко В. В.* Д. И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность / В. В. Кравченко. – Х.: «Основа», 1990. – 176 с. 4. *Полонська-Василенко Н.* Історія України : у 2 т. Т.2. Від середини ХVІІ ст. до 1923 р. / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1992. – 608 с. 5. *Рябчук М.* Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / М. Рябчук. – К.: Критика, 2000. – 303 с. 6. *Слобідська Україна.* Короткий історико-краєзнавчий довідник. – К.: Будівельник, 1994. – 80 с. 7. *Ушкалов Л. В.* З історії української літератури ХVІІ–ХVІІІ століть / Л. В. Ушкалов. – Х.: «Акта», – 1999. – 216 с.

ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФАКТОРІВ НА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ВІРУЮЧИМИ РЕЛІГІЙНИХ УЯВЛЕНЬ

В. Г. Шадурський

Харківська державна академія культури, Харків

Кожна історична епоха породжує свої неповторні погляди на життя, свої типові форми життєдіяльності; в її глибинах складається «своє» уявлення про природний характер дійсності, про ідеали цього природного порядку. Такого роду ідеали природного порядку є основою здорового розуму і суттєво впливають і на процес переосмислення, модернізації релігійних уявлень.

Як відомо, свідомість віруючого являє собою складний, суперечливий продукт суспільного життя. Вона характеризується насамперед наявністю релі-

гійних уявлень, почуттів та настроїв, які і відрізняють її від свідомості невіруючих. Одночасно свідомість віруючого містить і нерелігійні, реалістичні уявлення про світ і людину. Зрозуміло, що між реалістичним і релігійним у свідомості віруючого не існує статичного стану, а має місце взаємопроникнення, зіткнення і протиборство, наслідки й гострота котрих здебільшого визначаються здоровим глуздом, який і відділяє розум від забобонів, раціональний погляд на світ від марновірства. Однак здоровий глузд виражає позицію теоретично неспокушеної людини і найчастіше визнає лише здоровими ті погляди й уявлення, які не виходять за межі повсякденного безпосереднього досвіду.

При всій своїй суперечливості релігійна свідомість в остаточному підсумку є відображенням об'єктивної реальності, породженням певних умов суспільного буття: в ньому знаходять стихійне, фантастичне відображення непідвладні людині природні та соціальні сили. Релігійна свідомість, по суті, є глибоко консервативною. Вона не в змозі досягнути власний зміст і міцно тримається за свої усталені традиційні уявлення. Ядро релігійної свідомості складає віра в надприродне. Ця віра не може бути байдужою, вона не терпить вільнодумства, тому що тісно пов'язана з уявленням, що її справа є справою бога, а її честь є честю бога; вона побоюється за збереження дорогого для віруючого світу релігійних уявлень.

Разом з цим релігійному мисленню притаманний догматизм, який психологічно виявляється у схильності і звичці оперувати давно утвореними стереотипними формулами, положеннями, оцінками, що імпонують віруючим. Під такі формули й оцінки підводяться різні факти і враження; ті з них, які суперечать – ігноруються або витлумачуються так, що протиріччя здаються усуненими. Окрім того, будь-яка релігійна ідея – догматична й консервативна, оскільки її основний зміст заданий і вона, претендуючи на позачасовий характер, підпорядковує новий досвід старим схемам, стереотипам.

Процес переосмислення, часткового оновлення буденних релігійних уявлень може відбуватися як унаслідок власних зусиль віруючих, так і внаслідок впливу на їх свідомість богословів та служителів культу. Останні уважно спостерігають за тим, щоб елементи невідповідності релігійного світорозуміння об'єктивним змінам дійсності не породили у свідомості віруючих сумнівів в істинності їх віри. З цією метою вони намагаються спрямувати мислення віруючих у русло релігійного переосмислення нового, допускаючи лише незначні зміни тих аспектів релігійного світорозуміння, які уже явно застаріли і суперечать здоровому глузду.

Релігійні проповідники, намагаючись нейтралізувати вплив соціального і науково-технічного прогресу на буденну релігійну свідомість, докладають багато зусиль для формування в мисленні віруючих стійких стереотипів релігійного тлумачення дійсності, намагаються з їх допомогою послабити критичний аспект мислення віруючих, нав'язати богословську інтерпретацію нових явищ суспільного життя. Такі стереотипи суб'єктивно сприймаються віруючим як не сторонні здоровому глузду, тому він відповідно до них на основі релігійного досвіду ретельно фільтрує, сортує і перероблює зовнішню інформацію, відсікає і відкидає все зайве – все те, що може похитнути його віру. Зрозуміло, такому

упередженому віруючому не слід докладати великих зусиль, щоб знайти приклади, які «підтвердили б» його точку зору.

Завдяки високому загальноосвітньому рівню у частини віруючих формується посилений критичний момент їх свідомості, що робить неможливим подальше існування примітивних чуттєво-конкретних уявлень про бога. Невипадково деякі богослови змушені відверто визнати, що налічується не так уже багато вчених, які мають тверді релігійні переконання. Зрозуміло, для більшості віруючих учених абстрактний образ бога стає найзручнішою формою примирення їх релігійних уявлень із сучасними наукою і культурою. Тому не дивно, що сьогодні серед значної частини високоосвіченого населення спостерігається зростання інтересу до бахаїзму – релігії, яка проголосила єдність усіх великих релігій світу, визнала їх божественність. Релігія, – стверджують бахаїсти, – повинна об'єднувати всі серця і сприяти зростанню духовності, припиненню війн і конфліктів на землі, нести кожному серцеві світло і життя. Якщо релігія стає причиною відштовхування, ненависті та розбрату, то краще існувати без неї, і відмова від такої релігії була б істинно релігійним учинком.

Подібне судження про ставлення до релігії (всупереч релігійним переконанням більшості сучасних віруючих християн, мусульман та іудеїв) висловив і глава всіх ламаїстів світу Далай-лама XIV, який стверджував, що немає необхідності наслідувати якусь певну релігію, що люди, які стоять поза релігією, можуть духовно вдосконалюватися, просто розвиваючи в собі почуття важливості співчуття і любові, дбайливої поваги до інших. Таким чином, Далай-лама XIV визнавав, що, орієнтуючись на загальнолюдські цінності, духовно вдосконалюватися можуть і невіруючі.

Для обґрунтування начебто неіснуючої суперечності релігії і науки у православ'ї використовується сучасний варіант теорії двоїстої істини. Наука, на думку богословів, має свої межі і здатна вивчити лише те, що людина безпосередньо сприймає через свої почуття чи, ґрунтуючись на власних спостереженнях, про що може дійти чітких висновків. Але ще існує галузь особливого, вищого знання – віра. Поруч із видимим світом є світ невидимий, промені якого начебто осягають представників неупередженої науки. Тільки віра надає можливість людині проникнути у світ духовний. Природно, що духовність у такому разі розуміють тільки як суто релігійне явище.

Подібні судження висловлюють і проповідники протестантських церков. Так в апологетичному збірнику «Біблія и наука», стверджується, що наука нездатна оцінювати речі, які вона вимірює; вона може сказати, **як** відбувається та чи інша дія, але вона не знає, **чому** саме ця подія відбувається.

Таким чином, сучасні теологи, намагаючись обмежити науку сферою здорового глузду, стверджують, що вона, пізнаючи світ, не може проникнути в сутність процесів і явищ і не повинна цього прагнути. Що ж стосується найбільш освіченої частини віруючих і тим більше невіруючих, яких церковні проповідники хотіли б залучити до церкви і релігії, то у стосунках з ними переважає модернізм, намагання зобразити релігію союзницею науки і навіть основою наукового прогресу.

Мислення цієї категорії віруючих богослови і проповідники орієнтують

на алегоричне тлумачення релігійних сказань, які нібито мають значне потаємне, але не всім доступне значення змісту. Алегоричний підхід до міфів, відповідаючи розвиненому абстрактному мисленню таких віруючих, нерідко захищає їх від впливу наукового світорозуміння, породжує байдужість до нього.

Протягом багатьох віків богослови і служителі культу, звертаючись до сфери особистих переживань віруючих, намагалися захистити релігійне світорозуміння віруючих від натиску переконливих аргументів науки. Разом із цим вони не полишали намагань використання людського розуму для обґрунтування релігійних поглядів. Тому не дивно, що сучасні апологети релігії нерідко стверджують у проповідях і на сторінках релігійної літератури, що людині даний розум для того, щоб розвивати й удосконалювати його невпинною працею над собою, набуттям нових знань, лунають навіть заклики засвоїти високі культурні цінності своєї доби. Однак услід за цими імпонуючими багатьом віруючим судженнями, зазвичай, йдуть нагадування про неміч людського розуму й науки порівняно з божественною мудрістю і силою.

На основі проведеного аналізу особливостей переосмислення віруючими релігійних уявлень можна дійти таких висновків:

- процес переосмислення, часткової зміни буденних релігійних уявлень відбувається як унаслідок власних зусиль віруючих, так і внаслідок впливу на їх свідомість з боку богословів і служителів культу, останні намагаються всіма засобами не допустити виникнення у свідомості рядових віруючих сумнівів щодо істинності їх віри;

- спрямованість і межі релігійного модернізму визначаються насамперед соціокультурними факторами і рівнем розвитку релігійної свідомості;

- пошуки посилення впливу на рядових віруючих змушують богословів і священнослужителів шукати витонченіші методи дії на свідомість віруючих, орієнтувати їх на модерністське тлумачення багатьох традиційних релігійних уявлень, на релігійне пояснення нових процесів соціального життя;

- у процесі переосмислення релігійних уявлень для сучасного віруючого головними стали питання духовно-морального життя особистості, спроби синтезу науки та релігії в поясненні явищ існуючого світу.

ВИЩА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

С. І. Широка

*Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»,
Харків*

Кризові явища, які характеризують сучасний стан українського суспільства у всіх сферах, вимагають свого осмислення з позицій актуальних соціально-філософських вчень.

Останнім часом активно розробляється теорія соціального капіталу, яка представлена насамперед у працях П. Бурд'є, Дж. Джакобса, Дж. Коулмена, Ф. Фукуями та ряду інших учених. Згідно з цією теорією, соціальний капітал є

різновидом «невидимого» ресурсу, який поряд з іншими формами капіталу є якісним показником політичного, економічного та культурного рівня розвитку суспільства.

Так, за П. Бурд'є, соціальний капітал постає як сукупність потенційних або реальних ресурсів, що накопичуються в індивідуума або групи завдяки наявності стійкої мережі зв'язків або відносин взаємного визнання, заснованих на очікуванні впорядкованої та відповідальної діяльності. Дж. Коулмен розглядає соціальний капітал як потенціал взаємної довіри й взаємодопомоги, що цілеспрямовано сформований у вигляді зобов'язань і очікувань, інформаційних каналів і соціальних норм. Р. Патнем вказує, що соціальний капітал тримається на таких елементах суспільної організації, як соціальні норми та довіра, які створюють умови для координації та кооперації заради взаємної вигоди. Ф. Фукуяма визначає соціальний капітал як здатність людей утворювати один з одним певну спільність і працювати разом в одному колективі для досягнення загальної мети. Така здатність до об'єднання й солідарності залежить від наявності усередині співтовариства загальних норм і цінностей і від готовності індивідів підкоряти свої інтереси інтересам групи.

На перший план у процесі накопичення соціального капіталу висувуються такі загальнозначущі гуманістичні мотиви, інтереси, цінності, як немеркантильна, високодуховна моральна поведінка, самосвідомість, самовизначення, свобода і гідність особистості – своєрідні індикатори людської сутності, як відзначав Ю. Габермас. За К.-О. Апелем визначальним принципом, на підставі якого можливо інтегрувати людей у комунікативну спільноту, є відповідальність, що виходить з факту існування людей в світі поруч один з одним і один для іншого.

Одну з провідних ролей у формуванні таких людських якостей відіграє вища освіта. Адже саме система освіти формує професійну компетентність, яка є основою сучасного економічного буття та, за умови гуманістичної орієнтації, створює зрілу особистість, спроможну усвідомити причини та наслідки своїх вчинків, прийняти необхідність узгодження індивідуальних уявлень про смисл життя, вироблення певного універсального поняття про призначення людини в світі, контролювати свою здатність виступати причиною змін у навколишньому світі та відчувати власну відповідальність не лише за своє існування, але й за долю людського співтовариства в цілому. Високий рівень соціального капіталу, накопичений завдяки належному рівню освіти, сприяє підвищенню якості суспільних взаємозв'язків та відносин щодо впровадження в практику норм довіри, взаємодопомоги, соціальної справедливості, моральних засад людського співіснування, ефективності політичної та економічної діяльності тощо.

На жаль, зараз духовне життя українців перебуває під впливом деструктивних процесів, що провокує зростання масового невдоволення різними сторонами життя та підсилює роз'єднаність і зниження ступеня довіри у суспільстві. Дивлячись на ситуацію з точки зору теорії соціального капіталу, можна сказати, що ми маємо справу з серйозною світоглядною кризою, яка обмежує потенціал політичного та соціально-економічного розвитку країни, незважаючи

на її великий культурний, науковий та технічний потенціал.

Ситуація, що склалася в нашій державі, має свої особливості. Так, дослідники використовують різні узагальнюючі показники для оцінки рівня соціального капіталу, серед яких найбільш розповсюдженими є індекс освітнього рівня та індекс довіри, які у більшості держав позитивно корелюють. Але розгляд оприлюднених на офіційних сайтах результатів соціологічних та культурологічних досліджень українського суспільства змушує замислитися над зв'язком між цими показниками.

По-перше, парадоксальним чином Україна, де 76 % населення має вищу освіту, посідає десяте місце у світі за першим показником, однак входить до країн з низькими показниками рівня довіри у суспільстві – не вище 30 %. Друга особливість пов'язана з розбіжністю між рівнем довіри у «горизонтальних» та «вертикальних» зв'язках між елементами соціальної структури. Люди переважно довіряють один одному у міжособистісних та мікроекономічних стосунках, але має місце майже тотальна недовіра до освічених політичних та економічних еліт будь-якого рівня. Нарешті, ще однією рисою є наявність людей та організацій, які зараз користуються високим ступенем довіри українців. Це представники церкви, армії, громадських організацій та волонтери, але ця довіра не залежить від освітнього рівня, ключовим фактором тут виступають конкретні дії та їх наслідки, а також спільні локально-групові цінності – релігійні, професійні тощо. До того ж, присутність у товаристві одиничних індивідів з великим престижем не підвищує загальний рівень соціального капіталу – довіра та відповідальність повинні пронизувати всю соціальну мережу.

Усі зазначені особливості, якими, звісно ж, не вичерпується характеристика стану соціального капіталу України, мають вихід на проблеми освіти, і зокрема, вищої школи. Важко переоцінити роль ВНЗ у цьому процесі, адже саме вони є провідним осередком підготовки спеціалістів та керівників у різних сферах діяльності.

Виникають сумні питання щодо якісних характеристик сучасної освіти, причому вони стосуються не тільки професійно-орієнтованих дисциплін, необхідних для підготовки кваліфікованого фахівця, який заслуговує на довіру оточення, а також для формування наукової еліти. Не менш важливою є гуманітарна складова освітнього процесу, оскільки саме вона сприяє формуванню особистісних якостей, необхідних для накопичення соціального капіталу. В першу чергу це прилучення до культурних цінностей і установок, які створюють для людей можливість співпрацювати, довіряти, розуміти й виражати себе у взаємних відносинах, розглядаючи один одного як союзників, а не як незнайомців, конкурентів або потенційних ворогів. На жаль, не можна сказати, що українська освіта досягла успіху в цій справі. До того ж трансформації в освітній сфері, пов'язані, наприклад, зі зменшенням питомої ваги дисциплін гуманітарного блоку у технічних ВНЗ, загострюють суперечності між потребами суспільства і можливістю системної підготовки фахівців та керівників, здатних стати опорою успішного майбутнього. Так, виключення з навчальних планів або суттєве зменшення обсягу курсів загальної та професійної етики, есте-

тики, культурології, релігієзнавства та низки спецкурсів зменшує вірогідність формування належного рівня культурної компетентності майбутніх фахівців. Це тягне за собою ризик виховання в них морального нігілізму, егоїзму, нетерпимості, ворожості, безвідповідальності тощо і, в свою чергу, викликає песимізм відносно можливості накопичення в нашому суспільстві прийняттого рівня соціального капіталу.

Таким чином, необхідна всебічна увага, широке обговорення та активна позиція щодо гуманітаризації освітнього процесу як механізму формування соціального капіталу.

ЗМІСТ

Перевалова Л. В., Кипенский А. В. ОНИ БЫЛИ ПЕРВЫМИ (к 130-летию со дня основания НТУ «ХПИ»)	3
Петутіна О. О. КОЗАЧЧИНА У ТВОРЧОСТІ ІЛЛІ РЄСПІНА	17
Тарароев Я. В. НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС И СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ	23
Дольська О. А. ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННАЯ ТЕОРИЯ СОЗНАНИЯ	35
ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ І ТЕХНІКИ	
Бардин А. Н. НАУЧНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ И ИНТУИТИВНОЕ СУЖДЕНИЕ	41
Владленова І. В. ТЕОРІЯ ВЕЛИКОГО О'Б'ЄДНАННЯ: МЕТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	43
Годзь Н. Б. ТЕХНИКА, ЭКОЛОГИЯ И ЭТНОЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КАРТИНА МИРА В СИСТЕМЕ ФИЛОСОФСКОГО АНАЛИЗА ПЕРСПЕКТИВ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА	46
Городыская О. Н. ЦИФРОВЫЕ АРТЕФАКТЫ КАК ЭЛЕМЕНТЫ СОВРЕМЕННОЙ АНТРОПОТЕХНИКИ	49
Карпенко В. Є. ФІЛОСОФІЯ ТЕХНІКИ І РЕЛЕВАНТНА СИСТЕМАТИЧНА ЕТИКА В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ ТЕХНОІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ АНТРОПОСФЕРИ	50
Кунденко Я. Н., Островерх М. А., Гаплевская О. И. МОРФОЛОГИЯ КОММУНИКАЦИИ	53
Мищенко В. И. ФИЛОСОФИЯ ТЕХНИКИ: АНАЛИЗ ПРОТИВОРЕЧИЙ	56
Полоз Ю. И. СОВРЕМЕННАЯ ФИЛОСОФИЯ КАК ТЕХНОЛОГИЯ ИЗУЧЕНИЯ МИРОЗДАНИЯ	59

Пономарьов О. С. ФЕНОМЕН ЛІДЕРСТВА ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФІЇ УПРАВЛІННЯ	64
Смоляга М. В., Старикова Г. Г. ВОЗМОЖНОСТИ ПАРАДИГМЫ ВСЕЕДИНСТВА КАК ОБЩЕМЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО ОРИЕНТИРА В РАЗВИТИИ ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОЙ НАУКИ	67
Чаплигін О. К., Сук О. Є. ТРАНСГУМАНІЗМ У СУЧАСНОМУ ЛЮДИНОЗНАВСТВІ: ПЕРСПЕКТИВИ І ВИКЛИКИ	69
Шанідзе Н. О. ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ	72
Шаповал В. Н. СЧАСТЬЕ В ВЕК ТЕХНИКИ И ТЕХНОЛОГИЙ	74
ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ	
Вергун В. Г, Смаль А. В. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА	78
Гаєвая О. В. ОСОБИСТІТЬ, ПРАВО, ДЕРЖАВА: ПРАВОВА ДЕРЖАВА, ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА	80
Гаряева А. М., Муренко Е. Л. ПРОЦЕСС ДЕКОММУНИЗАЦИИ В УКРАИНЕ.....	82
Кузьменко О. В. ВИТОКИ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	84
Муренко Е. Л. ПРАВСТВЕННОСТЬ И ПРАВОСОЗНАНИЕ ОБЩЕСТВА	86
Окладна М. Г. Ф. К. САВІНЬ – ЗАСНОВНИК ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ ПРАВА	88
Семко М. О. СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА І ДЕРЖАВИ.....	91

КУЛЬТУРНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНИ І СУЧАСНІСТЬ

Варипасєв О. М. ФІЛОСОФІЯ ЇЖИ ЯК ЕЛЕМЕНТ КУЛЬТУРНОГО КОДУ НАЦІЇ.....	94
Васильєва Л. А., Проценко О. П. ВЕКТОРНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПУБЛІЧНОСТІ В КУЛЬТУРНО-ДИСКУРСІВНОМУ ПРОСТОРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	97
Гончаров Г. М. УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ СУЧАСНОГО ОБРАЗУ КУЛЬТУРИ У ВОЛЬОВОМУ НАЦІОНАЛІЗМІ МОДЕРНУ	99
Гордін Л. Я. ТРАДИЦІЯ ЯК АКСІОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАНТА КУЛЬТУРИ	102
Маліков В. В. ПРОТИСТОЯННЯ ВІЙНИ ТА КУЛЬТУРИ: ДОСВІД УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ ТА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ.....	104
Міщенко М. М., Ситников П. А. ВІДРОДЖЕННЯ КОВАЛЬСЬКОГО МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ	106
Островський В. В. РЕГІОНАЛЬНА І КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНОСТЬ СЛОБОДСКОЇ УКРАЇНИ.....	109
Россихин В. В., Аврунин О. Г., Яковенко М. Т. ТРАДИЦІЇ І СПОСОБИ ДУХОВНО-ФІЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАННЯ КАЗАКА	111
Северин Н. В. УКРАЇНСЬКІ ТРАДИЦІЇ ТА ПІСНІ В КУЛЬТУРІ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН ...	114
Фрадкіна Н. В. СЛОБОЖАНЩИНА ЯК ОСЕРЕДОК ДУХОВНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ СТ.....	117
Шадурський В.Г. ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФАКТОРІВ НА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ВІРУЮЧИМИ РЕЛІГІЙНИХ УЯВЛЕНЬ	119
Широка С. І. ВИЩА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	122